

REVISTA ISTORICĂ

Anul XVII, N-le 4-6.

April-Iunie 1931.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL :

- Elena Eftimiu* : Un uric de la Petru Rareș.
- Aurelian Sacerdoțeanu* : Vlahii din 1303 în opera lui Ramon Lull.
- Constantin I. Karadja* : Visita unor prinți persani la București în anul 1836.
- N. Iorga* : Cărți reprezentative în viața omenirii. — Revoluția franceză prin martori oculari: V. Un student girondin. VI. Franklin. VII. Governor Morris. VIII. Alfieri.
- Dimitrie Ionescu* : Cum se înfățișează Istoria Universală în cronicile românești.
- V. Zaborovschi* : Colecția de documente externe a d-lui Basarab Brîncoveanu.
- N. Iorga* : Un Evreu turcesc despre țerile noastre în secolul al XVIII-lea.
- Dări de samă și Cronică de *N. Iorga* și *C. I. Karadja*.

1931

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 35 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Anul al XVII-lea, n-le 4-6.

April-Iunie 1931.

Un uric de la Petru Rareș

În Arhiva Museului Czartoryski din Cracovia am găsit în ms. 2.242, fol. 7, copia unui document slavon, din 30 April 1546, transcris în limba polonă, al lui Petru Rareș.

Prin acest document Voevodul moldovean întărește lui Jurjea Bole, staroste de Putna, satul Șendrești de pe Putna, care sat a fost luat de la Paxie, fost Postelnic, de către „necredinciosul“ Ioan „Uhiclensc¹“, dispărut odată cu „hojul de Ștefan, zis și Lăcustă“. Cu această frasă din urmă apare din nou și vrăjmășia politică între cei doi Domni.

Comparat Divanul domnesc din acest act și cu un altul de la aceeași dată, constatăm o mică schimbare în dregătorie. Vornic, în locul lui Huru, vedem pe Borcea, fostul pîrcălab de Holin. Portar de Suceava este Mihul și reappare Vistiernicul Dan.

Acest fapt denotă obiceiul Domnilor noștri de a-și schimba oricînd pe dregători, fără să aștepte sfîrșitul unei luni sau vre-un eveniment mai de samă.

Nu este semnalat de unde s'a copiat documentul și nici de către cine.

Elena Eftimiu.

* * *

† Milostju Božyiu My Pietr Wojewoda, Hospodar zemli moldawskoj, znamenito czynim sim listom nasyzm, vsem kto na nieho wzryt ili czluczy jeho uslyszyt, że tot istinnij nasz wierny sluha pan Żurza Bole, starosta pułnienskij, służył nam prawo i wierno; tiem My widiewsze prawowiernym jeho stużbu do nas, żalowali jeśmi jeho osobnoju naszeju milostiju i dali jeśmi temu ot nas u nasz moldawskoj zemli jedno sielo na Putnoj, na imie Szen-dresczyi, sezo toje sielo izhubil ieho Pacie, bywszyj postelnik, i

¹ Hicleanul; N. I.

zena jeho Stana, i dietije ich Drahoszci od Ioana Uchiklensk, koli vzdvihnul i sie niem niewernim jednoho lotra, na imie Šteian, rekomyj Lakostia, nad hlavu Hospodar nami, kako da iest jemu od Nas uryk, is wsiem dochodom, jemu i dietiem ieho i unuczatom iehu i preunu czatons iehu i prasczuratom ieho i wsiemu rodu ieho, kto sie jemu izbieret najbližimu, nieporuszeno nikoliže na wieki. A chotar tomu vysza reczennomu sielu, sezo na Putnoj, na imie Szendresczy, da iest ot wsich storon po staromu chotaru, pokuda iz wieka ozywali, i nikto ot tu korenuju pierwim da nie imajit tihati, ani dobiwati nikolij na wiek wiecznya. A na to iest wiera naszeho, Hospodarya wysze pisanneho, My Pietra Wojewodi, i wiera przewzlublenych synow Hospodarewa mi (грами)¹ Iljasza i Stiefana i Kostantyna i wiera Bojar naszych, wiera pana Churu, wiera pana Borcza dwornika, wiera pana Pietry Kreka, wiera pana Sturži i pana Mohily, parkalabowie chotenskich, wiera pana Danczula, Churu i pana Mirona, parkalabowie niemieckich, wiera pana Szandra i pana Tmi, parkalabowie nowohradskich, wiera pana Pietry Wartika, portare suczawskaho, wiera pana Žurža spatare, wiera pana Dana wistiernika, wiera pana Chrabora postelnika, wiera pana Chamza, wiera pana Patraszko czażnika, wiera pana Michula stolnika, wiera pana Plaksy komisa i wiera wsiech bojar naszych moldawskich, wielikich i malych. A po naszym iwotie kto budiet Hospodar naszej zemli, ot dietie naszych ili ot naszeho roda, ili pak but koło Boh izberet Hospodarem byti naszej zemli moldawskoj, tot by jemu nieporszyl naszeho dajanija, ali by jemu utwierdi i ukrepit, zanuže ješmi jemu dal za jeha prawaju i wiernuju stuzbu. A naj bolszeje krepost i potwierzemie tomu wsemu wysze pisannomu, wieleli ješmi naszemu wiernomu panu Matyasza logofetu pisati i naszu pieczat prywiesiti k semu listu Naszemu. Pisat Luka Popowicz u Chusiech, w leto 7054, miesiaca Apryliie, 30 den.

* * *

Traducerea :

† Cu mila lui Dumnezeu, Noi Petru Voevod, Domnul Terii Moldovei, facem cunoscut prin această carte a noastră tuturor cari o vor vedea sau o vor auzi că această adevărată și cre-

¹ *Sic*, în copia originală.

dincioasă slugă a noastră, pan Jurjea Bole, staroste de Putna, ni-a servit nouă cu dreptate și credință. De aceia Noi ne-am îndurat de persoana lui și i-am dat Domnia Mea de la Noi și din Țara Moldovei un sat pe Putna, anume Șendrești, pe care l-a pierdut Pacie, fost Postelnic, cu femeia acestuia, Stana, și copilul lor, Dragoș, pentru acel Ioan Hicleanul, care s'a ridicat necredincios cu acel hoj anume Ștefan, zis Lăcustă, asupra capului Domniei Noastre. Dăm să-i fie de la Noi uric cu toate veniturile, lui și copiilor, nepoșilor, strănepoșilor și răstrănepoșilor lui și întregului neam al lui, care se va alege mai aproape, neclintit niciodată în veci. Iar hotarul satului mai sus numit, Șendrești, de pe Putna, să fie din toate părțile după vechiul hotar, pe unde din veci au apucat. Nimeni niciodată în veci să nu se atingă sau să nu distrugă întâia lui alcătuire. Și întru aceasta este credința Domniei Mele, mai sus numitul, Noi Petru Voevod, și credința prea-iubișilor fii ai Domniei Mele, Iliș, Ștefan și Constantin, și credința boierilor noștri, credința panului Huru credința panului Borcea Vornicul, credința panului Cîrcovici; credința panului Sturza și a panului Moghila, pîrcălabi de Hotin; credința panului Danciul Huru și a lui Miron, pîrcălabi de Neamț; credința panului Șandru și a panului Toma, pîrcălabi de Cetatea-Albă; credința lui Petru Vartic, portar de Suceava, credința panului Jurjea Spatar, credința panului Dan Vistiernic, credința panului Hrăbor Postelnic, credința panului Hamza, credința panului Pătrașcu Ceășnicul, credința panului Mihul Stolnic și a panului Plaxa Comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici. Și, după viața noastră, cine va fi Domn al țerii noastre, dintre copiii noștri sau din neamul nostru, sau pe oricine ar alege Dumnezeu să fie Domn al țerii noastre moldovenești, acela să nu strice dania noastră, ci să întărească și asigure cea ce i-am dat lui pentru slujba lui dreaptă și credincioasă. Și, pentru mai mare întăritură și asigurare a acestui de mai sus scris, am poruncit credinciosului nostru pan Matiaș Logofăt a scrie și a întări cu pecetea noastră această carte a noastră.

A scris Luca Popovici, la Huși, în anul 7054 (1546), luna April, ziua 30.

Vlahii din 1303 în opera lui Ramon Lull

Știrile literare-istorice referitoare la Români, supt numele lor de atunci de Vlahi, până pe la 1300 sînt foarte puține și, mai ales, foarte mult supuse capriciilor interpretării istorice. Aceasta a făcut chiar că unii istorici să le creadă de a doua mîină în ceia ce privește studierea evului mediu românesc, rămînînd ca tot greul încrederii istorice să cadă pe sporadicele referințe diplomatice, sau numai pe cercetarea istoriei mai nouă, transpusă asifel și în epoca mai veche¹. Dacă pentru unele știri latino-bizantine neclare este necesară verificarea, pentru altele e muncă zădarnică încercarea oricărei negații a valorii lor. În cazul acesta din urmă întră și menționarea Vlahilor în opera lui Ramon Lull în catalană, Raimond Lulle în francesă, de care vorbim în rîndurile de față. Ea așează istoria Romînilor în ritmul istoric al vieții popoarelor din Răsăritul Europei așa cum era conceput de contemporanii din Apus.

Spirit curios, produs al mișcării intelectuale în favoarea reformării catolicismului, Lull nu era nici om politic și nici nu trăia lîngă o Curte regală inclinată spre cuceriri. Scolastic întăiu de toate și ermit încercat, el vorbește de Vlahi, ca și despre oricare alt popor schismatic, în aceeași ordine de idei: aducerea lor la catolicism. Înregistrator al zvonului public, el nu putea să uite nici poporul cel nou cunoscut supt numele curios de Vlahi, de care se va fi vorbit mult în Apus, și nici marele lor păcat de a nu împărtăși catolicismul. Și, cu toate că în opera lui se arată un spirit înaintat către o *Renaștere* timpurie, el nu rămîne totuși de fapt decît un celebru scolastic catolic, după cum mai tîrziu Ignățiu de Loyola va fi, inexplicabil, un umanist *suo tempore*, în slujba unui catolicism pe care îl putem numi *sui generis*, căci fiecare nu se poate explica numai prin el însuși, ci prin o întregă înalțăuire a vieții lumii contemporane.

¹ Cf. I. Bogdan, *Istoriografia romîină și problemele ei actuale*, Acad. Rom. Discursuri de recepție, XXVII, București 1905, p. 17: „E de nădăjduit că din aprofundarea epocelor cunoscute ale istoriei noastre vor ieși mai de grabă oarecare lumini asupra epocii obscure decît din interpretarea mai mult sau mai puțin capricioasă a celor cîteva pasaje din scriitorii bizantini, sau din repetarea aceluiași argumente pro și contra, scoase din studiul limbii sau al izvoarelor dubioase anterioare secolului al XIII-lea“.

Catalan de origine, născut la Palma în insula Maiorca, prin 1235, de și căsătorit de la o vreme, inclină către viața de schimnic, încît, la 1275, soția lui ceru autorităților un curator care să îngrijească de bunurile familiei lăsate uitării de către visionar. Ramon se și retrase pe muntele Randa¹. Faima numelui lui crescînd, însuși regele Maiorcei îi încuviință înființarea unei mănăstiri cu colegiu la Miramara. Aici el predă limba arabă. Nu cunoștea bine latina și de aceea în multe opere s'a și servit de *limba limusină*, cum se numia atunci catalana.

Numai după această dată începe adevărata lui viață. Toate informațiile pe care le avem le datorăm în primul rînd *Vieții lui Ramon Lull*, cunoscută ca anonimă și publicată în *Acta Sanctorum*, volumul menționat și, al doilea, mențiunilor din propria lui operă. Întreprinse multe călătorii, la Roma, Paris, Montpellier, Genova, cum și în Africa. Drumurile lui se pot constata din datarea propriilor lui lucrări, care menționează și locul. Singurul lui gînd era convertirea la creștinismul catolic a Musulmanilor și a schismaticilor. Cînd se duse înția oară la Roma, era în vremea cînd muria Papa Honoriu al IV-lea, așa încît nu-și putu expune planul. Și în alte părți avu același rezultat. Oriunde se ducea nu avea prea mare succes. Odată, la Genova, văzînd insuccesul perpetuu al planului lui, se hotărîse să plece singur ca să propovăduiască legea lui Hristos la Tunis, dar o teamă lăuntrică îl rețină: frica de moarte. Remușcările posteroare îl făcură însă aproape să fugă cu o corabie numită în limba vulgară a Genovesilor *barca*, cu toate insistențele prietenilor lui, căci de data aceasta era bolnav și se temeau să nu moară un om care începuse să-și facă faimă. La Tunis, cu o îndrăzneală fanatică, adună pe învățații legii lui Mohammed ca să discute asupra credinții. Dar modul impertinent cu care-i apostrofa nu numai că nu-i converti, dar Lull ajunsese să fie dat judecății. Nu fu ucis, ci expulsat supt amenințarea că va fi lapidat, de se va mai întoarce vre-odată acolo.

Observînd necesitatea cunoașterii limbilor orientale ca mijloc de predică, îi trecu prin gînd că sînt absolut necesare colegii

---

¹ V. *Acta Sanctorum*, Iunie, I, V, Anvers 1709 (*De B. Raymundo Lullo Erem., Scholae Iulisticae doctore illuminato, apud Bugiam in Africa martyre*, comentat de Sollerius (Sollier), pp. 633-636, 644; și G. Rosselló, *Obras rimadas de Ramon Lull, scrites en idioma catalan provençal, publicadas por primera vez*, Palma 1859, p. 42.

speciale în care să se predea aceste limbi spre a fi utilizate apoi în propagandă¹. Cu acest gând merse la Roma și adresează Papei, care era atunci Bonifaciu al VIII-lea, o scrisoare intitulată *Petilio*, prin care cere acest lucru. Dar și de data aceasta rămase fără răspuns².

Descurajat, merse din nou la Paris (a. 1300). Auzind însă că Tatarii au năvălit în Siria, se duse la regele Ciprului, insula care formă punctul principal al cruciatelor secolului al XIV-lea, ca să meargă cu ajutorul lui într'o expediție de convertire. Fu bine primit la Limassol. Dar nu merse mai departe decât Armenia Mică, vecina de peste Mare, și se întoarse iar în Maiorca³. Apoi se duse iar în Africa, scăpând încă odată de la moarte. În 1309-1312 merse, pentru a patra oară și ultima, în Franța, în primul rând la Paris, unde în acea vreme se dădea finalul mării lupte teologice între catolicism și averoism, acesta din urmă rămânând înfrânt⁴. Pe la 1314 se află însă la Messina. De aici trecu din nou în Africa, unde trăi cîtăva vreme ascuns printre creștini. Îndată ce fu prins, fu lapidat la Bugia în 1315. Se poate da ca dată precisă ziua de 29 Iunie⁵.

Fără îndoială, Ramon Lull este un teolog mediocru. În schimb este un poet de o excepțională originalitate. Catalanii îl și numără printre primii lor literați. Cu toate că a murit ca martir, prin felul său de traiu, prin originalitatea sa și mai ales fiind socotit ca un doctrinar al unui catolicism deosebit, cu partizani

¹ Se bazează pe *Noul Testament* („propovăduiți popoarelor“, Matei, XI, 1; Marcu, III, 14; și „vorbiau în alte limbi după cum erau inspirați de Duh“, *Faptele Apostolilor*, II, 4) ca să arăte că trebuie predicat cuvîntul Domnului în limba fiecărui popor, ceea ce face din Ramon Lull un premergător al reformei protestante și mai ales al husitismului. E interesant de observat aceasta cu două veacuri mai de vreme la un ermit de valoarea lui.

² *Histoire littéraire de la France*, t. XXIX, Paris 1885, p. 23, menționează că de data aceasta Ramon Lull a făcut o călătorie și la Assisi, basîndu-se pe Wadding, *Annales Minorum*, a. 1295, no. XII. Controlînd aserțiunea supt acest an în Wadding am constatat că nu există nici acest număr și nicio astfel de mențiune; Golubovich, *Biblioteca biobibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Franceseano*, I, Quarachi, 1906, p. 368, găsește și el neîntemeiată aserțiunea aceasta, întru cît Wadding nici aici și nici într'altă parte nu vorbește de acest lucru.

³ *Histoire littéraire de la France*, vol. cit., p. 35.

⁴ E. Renan, *Averroès et l'averroïsme*, ed. a 2-a, Paris 1860.

⁵ E serbătorit la 30 Iunie în *Acta Sanctorum*.

fanatici, în mai multe secole, el a avut și dușmani cari s'au opus energic atitudinii lui. Cel d'întăiu care a dat alarma și a contribuit ca să fie condamnată postum opera lui a fost Nicolae Emeric pe la 1376. Aceasta nu a împiedecat totuși să se nască o lungă discuție în jurul doctrinei lui¹. Din vasta lui operă, cîtă ni-a parvenit, numai o parte a fost editată până acum, de Iven Salzinger, la Maiența². Lăsăm cu totul la o parte discuția asupra operei teologice și a sectei lui³.

*

Ne interesează un singur pasagiu din această uriașă operă, înscris în lucrarea: *Discuție între credință și judecată*, împotriva Musulmanilor⁴. Lucrarea are cinci părți: 1. *Utrum articuli catholicae fidei possint probari, vel non?*; 2. *De probatione divinae Trinitatis*; 3. *De incarnatione*; 4. *De creatione mundi*; 5. *De resurrexione hominum*. Se discută acordul ce trebuie să existe între rațiune și credință, surori care odată cutreierau pămîntul împreună. Discuția se face în jurul unei întrebări comune: care este religia cea adevărată, de oare ce fiecare credincios socotește că numai credința lui e cea bună? La un moment dat *Credința* constată că odinioară oamenii credeau și ca urmare a acestei credinți se înfăptuiau pe pămînt minuni, dar acum nimeni nu mai crede și nici minuni nu mai sînt. La acestea adaugă *Rațiunea*: „chiar acum sînt creștini schismatici, ca Grecii, Iaco-

¹ V. *Histoire littéraire de la France*, vol. cit., pp. 49-65.

² B. Raymundi Lulli, *Doctoris illuminati et martyris, Opera*, 8 vol. in-fol., Moguntiae 1721-1743; alte lucrări editate sînt menționate în notele de față.

³ Pentru aceasta vezi: Raym. Pasqual, *Vindictiae Lullianae, sive demonstratio critica immunitatis doctrinae Raymundi Lulli*, 4 vol., Avignon 1778; *Biographie générale*, art. „Lulle”, t. XXXII; *Romania*, t. VI-VII (*Blaquerna*); *Jahrbuch für romanische Literatur*, t. XI (*Le cant de Ramon*, cea mai frumoasă operă a lui) și Jayme Custurer, *Disertaciones historicas del culto immemorial del B. Raymundo Lullio*, En Mallorca 1700; v. altă bibliografie în *Histoire littéraire de la France*, t. XXIX, pp. 65-66. Nu am putut vedea articolul lui Peers E. Allison, *Ramon Lull*, din „Times, literary supplement”, no. 1421, pe care *Revue Historique*, t. 161 (1929), p. 213, îl găsește „remarquable”.

⁴ Beati Raymundi Lulli doctoris illuminati *Disputatio fidei et intellectus contra Saracenos* (complectat de Golubovich, o. c., p. 381), publicat astfel de Salzinger în t. IV din *Opera omnia*, p. 26; pe două coloane, in fol., fiecare lucrare avînd paginație proprie.

biții, Nestorienii, Vlahii și Rușii, cari cred fiecare că legea lor e cea adevărată, nu a Latinilor, și pe cari credința nu poate în niciun fel să-i convertească tot prin credință fără ajutorul intelectului cunoscător al adevărului, fără de care catolicismul nu poate să se întindă și peste acești pseudo-creștini trăitori în neștiință și întrebuițind rău judecata. Credința răspunde că aceștia nu sînt în eroare, ci numai nu știu cum să se călăuzească în tainele religiei așa cum se cere. Dar discuția este zădarnică. Fiecare își are argumente atît de puternice încît nu pot ajunge la vre-o înțelegere; de aceea autorul făgăduiește că va scrie o carte (cartea de față) și o va da doctorilor în teologie de la Universitățile din Montpellier, Toulouse, Paris, Neapole și la altele ca să discute atît proiectul lui — de care iar e vorba în această dispută — de înființarea colegiilor pentru predarea limbilor străine, cum și asupra problemei discutate de ei pe larg¹.

Identificarea Vlahilor e puțin cam greu de făcut. Mai întăiu, fiindcă textul nu ni dă acest nume exact, ci supt forma *Blanqui*². E necesar să se revadă încă odată manuscrisele din secolul al XIV-lea, două la număr, care sînt păstrate la München³. Al doilea ne putem întreba despre cari Vlahi poate fi vorba, întru cît în aceiași vreme și cu același scop ni sînt arătați și de [Pseudo]-Brocard în Tesalia, în al său *Directorium ad passagium faciendum*⁴.

Dar supt acest nume nu poate fi înțeles un alt popor. *Blanqui* sînt *Vlahi*. Tot astfel l-au înțeles și alți interpretatori ai pasa-

¹ Cf. Golubovich, *o. c.*, p. 381; *Hist. litt. de la France*, vol. cit., pp. 160-2.

² Iată pasagiul, I, ed. Salzinger, *loc. cit.*, p. 6: „Dixit Intellectus: in Fide Christianorum sunt multi Schismatici, sicut Graeci, Jacobini, Nestorini, Blanqui, Russi et hujusmodi sequestrati et quilibet istorum credit se melius esse in Veritate, quam Latini, et ad hoc non potest per te dari remedium convertendi. Sed per me, qui intelligo Veritatem; quia sine me una Fides non posset agere super allam per Rationem: unde sequitur quod vera Catholica Fides per me bene posset agere contra tales falsidicos Christianos existentes in errore, quia nunc non habent usum propter defectum rationis. Dixit Fides: Schismatici non sunt in errore propter tuam carentiam vel defectum, sed quia de me nesciunt agere ut convenit.“

³ N-le 10.497 și 10.594; v. *Histoire littéraire de la France*, t. XXIX, pp. 160-2.

⁴ *Recueil des historiens des croisades, Documents Arméniens*, II, Paris 1906, pp. 382-3, 415-6, 486; cf. și N. Iorga, *Mai vechi pomeniri ale Romnilor*, în „Revista Istorică“, XV, 1929, p. 5.

giului, străini, de oare ce rămăsese încă necunoscut pentru Români. *Histoire littéraire de la France*¹, traduce: „dans la foi des Chrétiens il est beaucoup de schismatiques: les Grecs, les Jacobites, les Nestoriens, les Valaques, les Russes; chacun d'eux croit être mieux dans la vérité que les Latins. Ce n'est pas toi qui peux donner le remède de la conversion; car une foi ne peut agir sur une autre foi si ce n'est par mon intermédiaire“; tot astfel și Golubovich²: „in questo libro il Lullo lamenta la perdita di tanti popoli che giaciono nelle tenebre dell'errore maomettano; ricorda i Greci, Giacobitti, Nestoriani, Valachi e Russi, ma straziati dallo scisma o dall'eresia“. Avînd în vedere și faptul că Vlahii preocupau în special pe catolici, cari trimeteau la ei numeroase misiuni de convertire, fie prin Ungaria, fie prin Imperiul bulgar, în tot timpul secolului al XIII-lea, această identificare rămîne definitivă.

Opera a fost scrisă în Octombrie 1303 la Montpellier³.

Din citirea lucrării nimic nu ne face să credem că ar putea fi vorba de Vlahii din Sudul Dunării. Mai înainte toată strădania lui Roman Lull se îndreaptă spre convertirea Musulmanilor. Însă acestei religii îi aparțineau și Tartarii, contra cărora a și scris un tratat⁴. Și, aceștia ocupau vasta cîmpie din Nordul Mării Negre și dominau și țerile cumano-românești⁵. Deci din punct de vedere geografic Ramon Lull avea în vedere popoarele din acea parte, supuse vastei Împărății mongole, către care priviau cu groază ochii Occidentalilor⁶. Și în aceste părți se îndreptau și misionarii catolici și purtătorii de scrisori de pace în tot secolul al XIII-lea. Regii Ungariei, și în special Bela al IV-lea, care este în strînsă corespondență cu papalitatea, au prigonit întotdeauna pe *schismaticii Valahi* din regatul lor, și misionarismul catolic unguresc găsia la Români un loc de propagandă, în realitate fără

¹ Tom. XXIX, p. 161.

² O. c., p. 381.

³ „In Monte Pessulano. mense octobri, anno MCCCIII“; ed. Salzinger, *Opera Omnia*, t. IV, p. 26 și *Acta sanctorum*, vol. cit., p. 703 C, no. CCXXI.

⁴ *Tartari et Christiani*, in t. IV, ed. Salzinger.

⁵ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsbărabă*, Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., seria 3, t. VIII, București 1928, pp. 98-102.

⁶ „A furore Tartarorum libera nos, Domine!“; cf. René Pinon, *Le péril jaune au XIII-e siècle*, în „Revue des Deux Mondes“, a. LXXV, perioada V, t. XXVI, Mart 1905, p. 171.

resultat apreciabil. De altfel în aceeași vreme (a. 1308) tot despre Romîni din aceste părți vorbește și un călător în Orient ¹.

Această argumentare a identificării cu Vlahii din aceste părți ni-o întărește însuși faptul preocupărilor autorului. Cum am spus, nefiind om politic și nici călătorind în părțile noastre, el nu s'a putut gândi decît la popoarele din acea parte unde misionarismul era mai intens. Și nu trebuie să pierdem din vedere un alt fapt. Cu aceleași gînduri și mînat de aceiași idele: cruciata împotriva Musulmanilor, este mai târziu Philippe de Mézières ². Și acesta vorbește de Romîni ca putînd fi făcuți părtași ai acestui plan, designînd Muntenia, de și mai precis ar fi Moldova, în al său *Songe du vieil Pèlerin* ³.

În urma acestor constatări observăm: pe la 1300 Vlahii erau un popor numeros, care atrăsese atenția nu numai a vecinilor și și cîtorva istoriografi, ci și a scriitorilor fără preocupări istorice. Ei rămîn bine determinați în aceleași locuri pe care le au azi, căci scriitorii aceștia, neurmărind un canon obișnuit evului mediu, prin care întotdeauna Vlahii au fost numiți cu alte nume de toți scriitorii cu oarecare cultură, și numai unii din despreț profund față de ei îi numiau cu acest nume, îi pomeniau simplu supt numele curent de Vlachi sau Valachi, Blachi ori Blagii, în franțuzește și latinește, și nu-i ascundeau pompos supt nume cu totul arhaice, sau supt al acelor barbari cari dominau temporar aceste locuri, ei însuși fiind numiți cu nume mai vechi.

În adevăr, ori de cîte ori scurtele notițe se datoresc unor ne-specialiști, cărora numai împlinirea li pune condeiu în mîină să însemne cele văzute și auzite — să scrie istoria vremii lor deci, — ei transcriu zvonul public, lăsînd la o parte șabloanele seci de cancelarie, de imitație servilă de la grămătic la grămătic, de care nici nu aveau cunoștință. Tot astfel și Ramon Lull, Catalanul

¹ Cf. V. Motogna, *Toponomie și istorie*, în „Revista istorică“, XIV, 1928, p. 354, despre ms. aflat de învățatul polon Górka.

² Cf. N. Iorga, *Philippe de Mézières, 1327-1405, et la croisade au XIV-e siècle* în „Bibl. de l'École de Hautes Études“ Paris 1896, *passim*.

³ V. mss. din Paris, Bibl. de l'Arsenal, n-le 2682-2683 și Bibl. Nat., n-le. 9200-1 și 22.542: „la terre d'Alexandre de Balgerat en Abblaquie et de là ou royaume de Russie“, Bibl. de l'Arsenal, no. 2682, fol. 55. col. II. *Balgerat* trebuie să fie *Basarab*. — [Acest pasagiu l-am reprodus în *Acte și fragmente*, I, no. I. — N. I.]

care patruzeci de ani nu a avut nicio inclinare deosebită către litere, și mai ales către istorie, trezit de ascetism de-odată, dotat cu inteligență și talent deosebit, mînuind încă sîngaciu latina obișnuită de toți scolasticii vremii, nu va fi însemnat în opera lui decît ceia ce auzia: zvonul public. De altfel întreaga lui operă oglindește societatea în care a fost scrisă. Și e probabil că nu puține lucruri se vor fi vorbit în Occident despre neamurile Orientului, implicit și de Vlahii cari poate multă vreme în mîntea Apusenilor vor fi fost confundați cu Cumanii, numiți *Valben* și *Falben* în teutonică, dar cu cari nu aveau nicio înrudire. Critica istorică va trebui să discearnă cu de-amănuntul ce aparține și ce nu barbarilor în toate izvoarele referitoare la ținutul anticei Dacii, indiferent de numele care s'ar prezenta ca fiind ale neamurilor aici locuitoare, stăpînite ori stăpînitoare.

De aceia informațiile acestea, venite de la neistorici, ni sînt cu ații mai prețioase, cu cît ele elimină definitiv obiecțiunea că numai acele puține izvoare care ne menționează supt numele de Vlahi revin istoriei noastre, lăsînd la o parte interpretarea altor texte referitoare la ținuturile nord-dunărene.

Aurelian Sacerdoțeanu.

Visita unor prinți persani la București în anul 1836

Aproape exact un an după ce Muntenia fusese vizitată de viitorul mareșal von Moltke, atunci tînăr ofițer în drum spre Constantinopol, în același an ca fantasticul Bellanger, autorul ciudatei lucrări „le Kéroutza” și cu vre-o șase luni înainte de misiunea savantă a prințului Demidoff, țara noastră primise visita unor prinți persani, a căror ședere la noi o vom relata aici.

În literatura sau în rapoartele contimporane, publicate în Hurmuzaki sau aiurea, am căutat în zădar lămuriri asupra visitei ce ni-au făcut prinții Riza Culi Mirza, Negief Culi Mirza și Timur Mirza, fiii unui fost pretendent la tronul persan, Husein Ali Mirza, atunci decedat.

Din cauza situației politice în țara lor, fuseseră siliți să fugă în străinătate, ajungînd, după întîmplări multe, prin Bagdad, Damasc, Beirut și Gibraltar, până în Anglia.

În timpul șederii lor la Londra, Guvernul engles, întotdeauna

prudent cînd este vorba de potențații asiatici, găsi de cuvîntă a alăsa pe lîngă persoana lor pe un bun cunoscător al Persiei, James Bailie Fraser, care ni-a lăsat o lucrare în două volume¹, foarte rari de altfel, despre șederea iluștrilor oaspeți în Anglia și înapoierea lor la Constantinopol, pînă unde primise misiunea de a-i însoți.

Ajunși la Viena în Septembrie 1836, se hotărăsc a călători cu trăsura pînă la Silistra, navigația pe Dunăre neoferind destule garanții de confort și siguranță. Trec prin Budapesta, Seghedin și Timișoara, unde cetatea, foarte neglijată, nu era încă dărmată. Întregul oraș face o impresie rea, otelul e miserabil. La 6 Octombrie erau la Lugoj. La Sibiu, stau la „Römischer Kaiser“, încă azi în ființă, atunci foarte murdar și rău mobilat. Fraser face o vizită la bancherul Popp și primește sfatul de a alege drumul prin Turnu-Roșu, iar nu prin Brașov, cum plănuise. Orașul Sibiu părea foarte sărăcăcios, străzile rău pavate, iar canalizația la mijloc. Zidurile din prejurul orașului, toate în ruine; numai casele locuitorilor mai bogași se înfățișau bine îngrijite și cu flori în ferești.

În ziua de 10 Octombrie, pornesc de la Sibiu cu trăsurile. Prin satul Boița, ajung la Turnul-Roșu, unde sînt reținuși un ceas de un colonel austriac, prea leneș, care trebuia să vizeze pașapoartele.

La Cîineni, sînt înfîmpinați de un număr mare de țerani în ținută pitorească, „blănuri de oaie, mantale zdrențuite, scurleici, pălării în formă de ciupercă, bonete rotunde din postav roșu sau alb, turbane mari turcești. Toți cu șalvari largi, cămeși lungi, sandale sau cizme, sau bucăți din acestea, miile de zdrențe și peteci ce alcătuiesc înfățișarea obicinuită a țeranului valah“. Se aduseră doisprezece cai, sau „aceste animale cărora din eroare li se zice cai aici, cu coama și coada încîlcite, legați între ei cu fire lungi de coajă de mesteacăn, prinse împreună cu noduri uriașe și fixate de hamul de cînepă de la gîtul calului... Numai rotașii erau legați de trăsură, cei din față erau prinși de capătul oiștii, cu un nod zdravăn și un cuiu de lemn. Întreaga operație a înhamatului se făcu la iușeală.“ Apoi își făcură apariția surugii „săl-

¹ *Narrative of the Residence of the Persian Princes in London in 1835 and 1836...*, London, R. Bentley, 1832, 2 vol. in 8-vo.

bateci, cu haine cenușii, grosolane, cusute cu șiret albastru, fiecare purtând o cutie de aramă pe piept și pistoalele la mijloc. Erau tot atât de mari cât și caii lor... Mai mulți oameni se puseră de o parte și de alta a fiecării trăsură cu funii trecând peste aceasta, pentru a asigura echilibrul ei.“ După trecerea Ol-tului cu plutele, tot la Cfineni, fură salutați de un Grec, fost căpitan al poștii, îmbrăcat sumptuos într'un anteriu albastru, împodobit cu aur. Oferi prinților exotici lulele și dulceturile, pofindu-i să stea și la prînz, dacă așa era plăcerea lor. La Cfineni se încasa taxa poștei pînă la București, o sumă foarte mică în comparație cu cea plătită pînă aici.

La Pripore, prinții fură înfîmpinați de un cavas albanes, în haine strălucitoare, cu pistoale și iatagane incrustate de argint, trimis de consulul engles din București, Colquhoun. Ispravnicii primiseră poruncă de a înlesni călătoria oaspeților străini, cari fură de acum înainte însoțiți de o gardă polițienească călare.

La București, unde sosiră la 12 Octombrie, fură găzduiți, după porunca lui Alexandru D. Ghica, într'o curte boierească, păzită de o gardă de onoare.

Șederea lor în capitală fu prelungită peste așteptările lor, de oare ce aflară că ciuma bîntuia la Constantinopol. Se temeau deci a merge mai departe, și Fraser ceru instrucții de la ambasadorul engles din acel oraș.

A doua zi după sosirea lor, Domnul li trimise o trăsură de gală spre a-i aduce la palat. După descriere, ceremonia audienței pare a fi fost strălucită, cu trupe înșirate în uniformă de gală. În anticameră se aflau mulți ofițeri în uniforme albastre și portocalii, împodobite cu decorații. Principele Ghica, încunjurat de demnitarii Curții și de miniștrii, îi primi în mod afabil.

După două zile, Domnul înapoiè visita. Veni cu alaiu mare, însoțit de mai mulți miniștri și demnitari. Prinții persani cerură cu această ocazie să fie tratați ca simpli particulari, visita lor nefiind nicidecum oficială. Ghica acceptă cererea cu un zimbet, și oaspeții fură mutați după cîteva zile într'o altă casă, garda de onoare fiind suprimată. Ei stătură o lună în noua lor locuință, fără a mai fi pofțiți însă la palat sau la vre-o curte boierească.

În tot timpul șederii lor la București, nu ieșiră decît foarte rar din casă, trăind o viață cu totul retrasă.

La 1-iu Novembre veni în sfârșit răspunsul de la Constantinopol cum că zvonurile despre pustuirile ciumii erau foarte exagerate. Porniră la 15 Novembre spre Brăila, unde ajunseră a doua zi, iar, de acolo, la Galați. Aici prinții fură găzduți de consuluț engles, iar Fraser de ispravnicul colonelul Balș. Intenția lor era să-și continue drumul; după câteva zile unul din prinți se îmbolnăvi însă. Rămăseră deci la Galați până la 2 Decembre, când pleară cu un vapor la Constantinopol.

Să vedem acum ce ni spune Fraser despre București, descriere care confirmă și completează cele spuse de alți călători din acea epocă.

„Pentru înfățișarea orașului, închipuiește-ți o întindere mare acoperită cu locuințe mici și mari, unele sărace, altele pretențioase, colibe și palate, împrăștiate de-alungul unei gârle mlăștinoase, curgînd, într'o albie murdară, prin mijlocul orașului. Această mulțime de case, nepotrivite între ele, sînt încunjurate cu copaci și grădini, așa că nu vezi decît pușine din ele, cele mai mari și frumoase, firește. Văruitul este un obicei răspîndit peste tot aici și dă un aspect curat și sănătos orașului. De la Mitropolie, unde Rușii au deschis un loc de plimbare, sau de pe al ă înălțime, Bucureștiul face o impresie cu adevărat frumoasă și îmbucurătoare. Însă orice alusie de plăcere și curățenie dispăre de îndată ce întri în străzile strîmbe, înguste și murdare. Acestea nu sînt altceva decît receptaculul sau canalul tuturor murdăriilor. Numai în ultimii ani, unele străzi au fost pavate cu piatră, articol foarte rar aici...; însă chiar și acum mai toate străzile sînt „pedite“ cu butuci sau scînduri de lemn, de unde chiar și vine denumirea de „pod“ pentru stradă. Dar multe din acestea nu arată nici măcar urmă de podeală sau pavaj, mai ales drumurile de intrare în oraș.... Iarna trăsurile nu pot trece de loc sau se înfundă în ele.... Niciun oraș nu pot face o impresie mai deprimantă, desnădăjduită și miserabilă ca Bucureștiul.

În ce privește clădirile, multe case particulare ieau aiere de palate. Este însă de mirat cum toate cele rămîn neisprăvite aici. Banii sau energia par în totdeauna a se sfîrși înainte de opera începută, iar nimic nu este întreținut. Clima umedă și natura materialului întrebuițat grăbesc stricăciunile, așa că și o casă neisprăvită îți dă impresia de dărăpănare. Fiecare casă stă în-

cunjurată, în vreme de ploaie, de un mic lac particular de noroiu; prea puține sînt casurile unde pietrișul sau pavajul asigură mai mare curățenie și confort.

„Orașul încearcă, după cum văd, să aibă alte biserici, cîte zile sînt într'un an. Niciuna nu mi-a părut mai frumoasă sau mare. Picturile sînt executate de niște Evrei (?), japene și grosolane. În oraș este și un colegiu pentru educarea lineretului; este și un ministru într'adins prepus educației; am auzit că învățătura este în propășire aici.

„Pe cît am putut vedea, boierii munteni și moldoveni mi-au părut politicoși și amabili. Despre doamne pot spune doar atât: că sînt plăcute și multe din ele foarte frumoase.“

Despre Galați ni spune următoarele:

„După o ploaie ce ținuse toată noaptea, Galații ni se înfățișează plutind în noroiu. În fața ușii curgea o stradă, sau mai bine zis un canal de noroiu. În față, o grădină pe o înălțime, supț care se înfînde un loc care, cînd Dunărea vine mare, este în totdeauna inundat. Pe acest loc stau casele și colibecele orașului de jos, la care nu poți ajunge decît cu luntrea în vreme de inundație“.

Dunărea, foarte largă, cu treizeci sau patruzeci de vapoare ancorate. Cîtă vreme stătură acolo, nu văzură orașul supț alt aspect decît un „ocean de noroiu, gunoiu și abominație“. Cei cari n'au frăsuri bălăcesc cu niște cizme lungi prin apă. Nicăiri un petec de pămînt uscat. O singură stradă, strîmbă, ce duce la Dunăre, podită. Cînd treci peste ea, bîrnele sar și cad înapoi în noroiu, împrôșcînd în toate părțile. Chiar și interiorul caselor e murdar. Gospodina se străduiește să fie una sau două odăi într'o stare a roximativă de curățenie. Catul de jos, însă, este „o plăcintă de noroiu“.

Despre gazda sa, ispravnicul Baș, Fraser îi laudă mult felul amabil și larg în care-l primi și-l ținu în tot timpul șederii sale la Galați, iar despre soția acestuia spune: „Nu voi uita niciodată bunătatea și sentimentele bune cu care m'a primit. În totdeauna atență la cerințele mele, preîntîmpinîndu-mi orice nevoie“, și așa mai departe.

Plecînd cu vaporul de la Galați, trece în fața Isaccei, „cetate tare, care a resistat Rușilor în ultimul războiu“. La Tulcea,

vaporul se oprește, pentru a nu trece noaptea îngrămădirile de nisip ce se găseau mai la vale. La Sulina, un vapor cu tunuri (gunboat) este ancorat la mal. Stațiunea e alcătuită din trei case încunjurate de un gard de scînduri: lazaretul. — Cîteva colibe pentru ofițeri și la dreapta vre-o șase case și colibe, lîngă care se afla un deposit de lemne. Aift.

Cu un oftat de ușurare, Fraser se îndepărtă în sfîrșit de aceste ținuturi periculoase și desolate, care nu i-au lăsat decît impresii neplăcute.

Constantin I. Karadja.

Cărți reprezentative în viața omenirii. — IV.

Revoluția franceză prin martori oculari.

V.

Un student girondin.

Cum se reflectează evenimentele curioase, de atîtea ori zguduitoare, ale Revoluției franceze, nu în capul politicianului interesat, de tribună sau de stradă, nici al observatorului străin, cu mai puțină pasiune, ci în acela al unui tînăr provincial care pe încetul se inițiază la rosturile Parisului pe care le cunoscuse pînă atunci numai exagerat și caricatural prin faima ajunsă pînă în liniștitul său oraș? Răspunsul îl dă cărticica pe care o întrebuițăm aici, jurnalul studentului, naivului, apoi contagiatului de aprindere revoluționară, în sfîrșit potolitului prin desiluzie student bordeles Edmond Géraud¹.

Fiul armatorului din Bordeaux, odraslă de burghes bogat și oarecum cărturar, vine în Decembre 1789 cu fratele John și cu un tînăr medic pentru a face studii de medicină. Pe drum, crescut în Colegiul său de acasă, el știe să spuie că, la Poitiers, Alaric a fost ucis de Clovis (!) și la Paris chiar compară calul lui Henric al IV-lea, potolit, cu teribilul cal al lui Ludovic al XV-lea de la Bordeaux: între statuia parisiană a acestui rege și cea de acasă nu stă pe gînduri. În genere, Parisul e pentru dînsul o desiluzie. „Je m'attendais à beaucoup plus.“ Străzi foarte proaste. Dar cîte distracții! Ce nu se poate vedea acolo! Teatrul de copii Beaujolais,

¹ Gaston Maugras, *Journal d'un étudiant pendant la Révolution, 1789-1793*, Paris 1890. Cf. Lockroy, *Journal d'une bourgeoise pendant la Révolution*; Babeau, *Paris en 1789: M-lle des Écherolles, Une famille noble sous la Terreur*; Arburton, *Esprit public au XVIII-e siècle*.

representațiile de farsă la *Délassements comiques*, danțurile, la *grands Danseurs du Roi*, ale lui Vestris fiul, ale d-rei Dugazon la Teatrul Italianilor, Opera de la Porte St. Martin — și el se gîndește cu dor la Teatrul de acasă! —, Théâtre Français, care-l face să plîngă la „Medeia“, concertele. La bărcile de pe bulevarde vede pești cari prezic timpul, *porc-épicul*, Chinesa care scrie cu gura și țese cu picioarele. Calcă la *Café-turc* și la Wauxhall, două mode străine deosebite. Rătăcește prin Grădina Tuileriilor, „refugiul de virtute“, prin a Luxemburgului, unde lumea, pe bănci, cetește. A cercetat Louvrul, depositul Curții (*garde-meuble*) cu armele și giuvaiererele, bogatul Palais-Royal.

Deprins a se ruga acasă „Ființii Supreme“, ca orice june „filosof“ care desprețuiește „insipida carte de rugăciuni“ — căci, după Isus, cine a mai știut să se roage? —, el continuă aceste usanțe religioase de intelectual. Ca ocupație de student, traduce din Horațiu, din Tacit și Tit-Liviu, ascultă, la Collège de France, cu douăzeci de profesori, pe corectul poet artificial abatele Delille, pe Daubenton, dar și oameni de știință ca Lalande și Fourcroy, pe lângă *lecții despre „Contractul Social“ al lui Rousseau*. El ni desvelește toate bunurile viitoare care vor emana din noua Constituție, ni pune neîncetat supt ochi Drepturile Omului, tună cu strălucire contra întregului cler înalt, aruncă glume (*brocards*) amare și satirice asupra călugărilor și a Sorbonei. Cunoaște pe elevii Academiei de desemn, cari cer lui Lafayette și primarului Bailly să permită a li expune busturile în sala lor. La o școală de spirit revoluționar, Liceul Nou, el înfîlnește, în 1791, ca profesori pe Fourcroy, iarăși, și pe criticul La Harpe, care a format pe Alexandru al Rusiei. Se duce la lecturile publice, ca și la salonul de gravură, și cetește jurnalele.

Tout réchigné, de rea dispoziție, acesta vede cum, la formula jurămîntului său, toți se așează, și face și el tot așa. Propunerea lui Duport de a petrece pe șeful Statului e răspinsă și, în loc de „Vive le roi“, se strigă „Vive le restaurateur“. De și orașul nu prea luminează, Ludovic e primit cald, seara, la Operă și toate alusiile la dînsul sînt subliniate; aude poate însuși pe Maria-Antoinetta spunînd mișcată și entusiastă: „o, ce popor bun; nu cere decît să iubească“ (*Ah, le bon peuple; il ne demande qu'à aimer*)¹.

¹ Pp. 188-202. Cf. în Jurnalul burghesei: „Chacun pense qu'il va venir du

De la început a privit chiorîş Curtea. Regina, în enormele „paniere“, „nu e prea drăguţă“, dar cu o frumoasă talie, un aier nobil şi maiestos; „regele, așa și așa“¹. Dar pe urmă, cînd, în Februar 1790, după teribilele zile din Iulie și Octombrie 1789, îl va vedea în mijlocul Adunării nedisciplinate, asupra căreia de obicei necontenit se zbugiumă clopotul, făcînd declarațiile lui asupra departamentelor, tînărul se va aprinde pentru „acest monarh cetățean, atît de demn de numele de rege al Francesilor“, care ține „cuvîntarea cea mai nobilă, cea mai mișcătoare (*tendre*), în sfîrșit cea mai demnă de caracterul său: ce bunătate și cît e de mișcătoare în gura unui suveran!“. Mai ales că regina, care-l așteaptă la întors, asigură public că așa-și va crește fiul, după Constituție, ca să respecte „dreapta libertate a poporului și legile nației“ pentru ca să audă apoi strigătele recunoscătoare: „Trăiască Regina! Trăiască familia regală, care trebuie să facă fericirea Francesilor!“. Ori, îndată după aceea, cînd cercetează foburgul St. Antoine, atît de bine primit încît zice: „Mă înșeală; eu sînt încă regele Francesilor“².

Vine primăvara, și regele, bănuît că vrea să fugă, se întoarce de la țară, de la St. Cloud: „Restauratorul libertății franceze s'a întors de dimineață la Paris ca să împace nedreptele bănuiei ce începuseră a se ridica în inima copiilor săi“. Lumea se grămădie să vadă pe regină, pe delfin, pe princesa regală, pe fratele regelui și pe Ludovic însuși, „mîncînd cît patru“³. La Paris însă el văzuse mulțimea sfîșiind pe Favras fiindcă voise să libereze pe rege, pe cînd niște falsificatori de bani aveau onoruri militare la groapă⁴.

Tulburările țerănești începuseră; ele se continuă la orașe, în Sud: Toulouse, Montauban. Chestii gingașe se ridică: a secularisării averii clerului, a dreptului de pace și războiu. Regele se presintă ca adversar al stîngii: Barnave e aplaudat vorbind contra lui. Mirabeau e considerat ca trădător pentru relațiile cu Curtea. Mulțimea participă zgomotos la desbateri⁵. Studentul nostru, beat

---

fond des provinces des Aristide, des Fabricius, des Catons, des Cincinnatus, etc. Point de prêtres surtout, et pas de beaux esprits! Des gens vertueux, qui n'aient point les richesses“.

¹ P. 25.

² Pp. 42-4, 44-5.

³ P. 62.

⁴ Pp. 36, 38-9.

⁵ Pp. 66-73.

de frase, cu icoanele antichităţii înaintea ochilor, se schimbă.

Decretul contra titlurilor, a statuii lui Ludovic al XIV-lea e „ce charmant petit décret“. Aristocraţii sînt definiţi de el „toţi cei cari sînt contrari dorinţilor poporului“. Bine fac acei cari aduc în dar familiei regale cai răi, creioane care nu scriu, spînzurătoarea de fier, curcanii cu morcovi după chipul Maiestăţii Sale¹. „Federările“ în provincie, pentru el rezervoriul de energii, îl încîntă. Se merge spre vremea lui Socrate. Toată simpatia e pentru cei cari găsesc în Cîmpul lui Marte serbătoarea Revoluţiei, cei 15.000 de lucrători cari vreau să-şi spînzure şeful, Parisienii, în număr nesfîrşit, cari lucrează în strigăte ca acestea: „Tremuraţi, aristocraţi, iată băieţii de măcelărie!“, ori cari, cînd plouă, glumesc: „Sînt lacrimile aristocraţiei“². Îi şi numără, în ziua cea mare a Federaţiei, cu provincialii săi, după aritmetica entusiasmului: 600.000, cu 300 de preoţi, 1.200 de muzicanţi, patruzeci de tunuri şi ia parte la petreceri, la baluri, la haosul de pe străzile unde trăsurile sînt oprite³.

Din ce în ce regele apare mai negru. În Bretania ţeranii luptă la Vannes pentru Dumnezeu şi monarh. Mătuşele lui Ludovic se găsesc de ducă; lumea crede că vreau să ia cu dînele şi pe Delfin şi milioanele Curtii; eroinele vărsării de sînge de la Versailles, „damele de la Hale“, vreau să le aducă la Paris şi, de fapt, cele trei bătrîne sînt întoarse din cale. *Monsieur*, fratele mai mare al regelui, e silit, la Luxembourg, să jure că nu fuge şi să se aşeze la Tuilerii. „Nu cred“, scrie medicinistul nostru, care şi-a uitat cu totul de studii, „ca regele să fie sincer pe cărările revoluţiei“.

Totuşi, cînd regele se îmbolnăveşte, lumea-şi aduce aminte că a iubit pe bietul om şi iluminează cînd el se însănătoşeşte. Neconţinut însă frica de a se vedea părăsită, ameninţată, pedepsită, întoarsă la trecutul de care silnic s'a desfăcut. Se vede din jurnalul acestui tînăr cum psihosa se formează şi creşte neconţinut.

Azi „cavalerii pumnalului“ cu cari se înspăimîntă închipuirile; ca reacţiune, atacuri ale mulţimii la Vincennes, la Tuilerii. Condé, emigratul, răsare ca răsbunător al regelui său. Barnave şi Lameth, constituţionali, cer, impun legea contra emigraţilor.

¹ P. 75.

² Pp. 73 şi urm., 79, 84.

³ P. 88.

Mirabeau s'a opus. El continuă a fi dușmanul, „trădătorul“. Dar, când, în April, „moartea-l răpește, el e, nu numai pentru zecile de mii de oameni cari-l petrec — se aștepta și regele! —, pentru cei cari închid magazinele, bătute, dar și pentru acest copil exaltat, „cel mai mare geniu al secolului său“¹.

E adevărat că în cursul anului se va planta un pom al libertății supt fereștile lui *Louis le Bien Aimé*. Dar spiritele se ațită din nou din cauza legii contra preoților cari n'au jurat noului regim. La St. Sulpice se predică împotriva lor, în strigătele de: *Jos aristocrații!* Bula Papei e arsă, un manechin represintându-l pe dînsul — în batjocură Piu devenia: Margot *la Pie* — e străbătut de pumnale. Când regele vrea să meargă la St. Cloud, el e oprit, în ciuda lui Bailly și Lafayette. De la clubul Cordelierilor vine acușatia că el ține un preot care nu s'a supus legii.

O nouă sfortare e făcută de nenorocitul prinț. „Nu vreau“, spune el, „ca poporul să mă considere ca aristocrat“, — și el va face deci „Paști constituționale“. Regina va purta tricoulul². Li se poate cere mai mult?

Totuși stăruințele reginei, care-și are corespondența ei în străinătate — și cum oare sufletul ei împărătesc, supus zilnicelor jigniri, ar fi putut face altfel? —, aduc fuga familiei regale spre granița unde așteaptă călăreții credinciosului general Bouillé. Studentul aude strigătele mulțimii ațitate de Marat, care cere să se spînzure atunci, noaptea, comandantul gărzii. Vede secțiile, cluburile în permanență. I se spune că un „aristocrat“ a deschis 1.500 de registre pentru cine, până la 31 August, se cere cruțat de Condé, care de sigur vine. Ziarele regaliste sînt oprite. Cazalès constituționalul e amenințat cu moartea.

Ludovic se lasă prins la Varennes; familia ca și temperamentul lui îl fac să se supuie. „Nu-mi faceți rău, nici mie, nici reginei“, ar fi spus el. Și iată alaiul cu care se aduce înapoi acela care nu mai e pentru tineretul nostru decît „notre gros pouvoir exécutif“, omul „al cărui caracter e să nu aibă niciunul“, „șeful verminei aristocratice“. Zece tunuri, infanterie și cavalerie, defilînd un ceas și jumătate — *ca să dea încredere celor îngroziți de ce vedeau*

¹ Pp. 108-17. Sora regelui, dulcea princesă Elisabeta, nu împărtășia sentimentele familiei regale față de brutalul clinic: „Nu cred ca prin oameni fără principii și fără moravuri Dumnezeu să voiască a ne mintui“.

² Pp. 127, 130, 133-4, 138-44.

că-i așteaptă —, șeisprezece tunuri, arestatorii, bieți oameni de provincie, pe un car de triumf, cărbunari cu furci, muncitori cu sulii¹.

Imprejurările redau populației siguranța și, cu aceasta, omenia. Îi pare rău studentului că e așa. „Aristocrația supt vălul Constituției face zilnic progrese de mirare și patriotismul indignat se înfurie une ori dincolo de margini.“ Dar Parisienii n’au energie și entusiasm. Mai bine să ardă și țara să se descentralizeze: principiul girondin. „Resturile impure ale Adunării Constituante“ nu pot rezista. Un veto infernal e gătit de rege contra decretului privitor la preoți.

La începutul anului 1792 doleanțele reîncep pe același ton: *provincia revoluționară, pură, trebuie să înlocuiască Parisul, cîștigat contra libertății*, garda națională degenerată, de oameni bogați, sbiri cu „spirit de corp“, gata a trage „în ce numesc canalie“. „Pindarul“ Isnard Girondinul bine face că-i trăsnește².

Girondinii înaintează. Înlăturare a ministrului de Războiu, Narbonne; chemare înaintea Adunării a miniștrilor Bertrand și Delesart, care va fi arestat, apoi ucis, în Septembrie. Brissot, Vergniaud atacă politica regelui, un nou Carol al IX-lea. „Capul regelui numai e inviolabil.“ La teatru se aplaudă tiradele din *Brutus*. Ofițerului de gardă națională care a comandat foc contra jăfuitorului unei băcănii i se smulg epoletele.

Se aude în Mart că emigrații amenință cu ulanii; iar frică de plecarea regelui. Studentul se aprinde: nu mai e de zăbovit; măsuri răpezi; să se pedepsească toți vinovații; emigrații să fie aduși în lanțuri; altfe!, războiu oricui! Trădătorii să fie exilați și, revenind, la eșafod! Doar tatăl însuși, om în vrîstă, strigă, cu *Marsiliesa*, dar în alt sens, contra „singelui impur“³.

Girondinii sînt la putere. Tinereasca furie s’a potolit din nou. Regele are „buni consilieri“. Dumouriez pune bereta roșie — pe care pe urmă primarul Parisului și Adunarea o vor interzice —; a vorbit la Iacobini. Robespierre, pe care-l ascultă studentul, vorbește „cu acea seninătate de cugetare și acea elocvență a sufletului pe care n’o va imita niciodată elocvența academică“. Dumouriez îl

¹ Pp. 166 și urm., 173, 175, 179, 181. Plan de a face rege pe Delfin.

² Pp. 241-3, 245-8. Cf. și pp. 250-3.

³ Pp. 254-63.

ascultă, îi primește sfaturile, îl îmbrățișează. „Iată deci un ministru patriot. Deie Cerul ca nici Curtea să nu-i oprească mersul !“

Cînd războiul cu Austria începe în Mart 1792, tînărul e sigur de biruință. Pentru aceasta Francesii au virtuțile necesare și grija libertății de apărare. Iar tatăl răspunde: „Niciodată un popor n'a arătat atîta devotament, niciodată zi n'a fost mai frumoasă la Bordeaux“, unde „societatea Amicilor Constituției“ dă în mai puțin de două ceasuri 45.000 de livre, din care 30.000 în bani, îmbulzindu-se, aruncîndu-i din tribune. Un popor liber nu poate fi învins. „Prezic cu îndrăzneală că, dacă șefii noștri nu ne trădează, vom ieși triumfători din acest războiu odios“².

În April din acest an studentul se bucură de ciudata demonstrație pentru Svițerii rebeli cari fuseseră condamnați la treizeci de ani de galere în 1790. Încă odată se sperie aristocrații, cari ar fi avut de gînd să iea Altarul Patriei, Cîmpul Federației și să ucidă pe Pétion, pe Robespierre și pe cîțiva alții, regele însuși avînd intenția de a fugi la St.-Cloud. E încîntat și de aspectul estetic al mascaradei, cu „tablele legii“, portretele oamenilor mari, pietrele Bastiliei pe un brancard tricolor, chivotul Constituției, sarcofagul garzilor naționali uciși din ordinul lui Bouillé la Nancy, fetele cu numele soldaților pe steag, carul cu douăzeci de cai și vizitiul cu boneta roșie, purtînd statuia Libertății. Tot atunci vede în jurul aceluia altar pe Pétion „virtuosul“ și pe Robespierre ținîndu-se de mîna și cîntînd pe Altar, unde sînt așezați două sute de muzicanți, *Veillons au salut de l'empire*, în fața mulțimii imense („200.000“ !); aici arta era represintată, căci pictura era a lui David și muzica a lui Gossec³.

În această epocă eminentamente festivă, vălul alb al pastorelei acoperind stropiturile de sînge, la noua biserică protestantă, Drepturile Omului erau scrise pe părete în fața celor zece porunci, cu versuri ca acestea:

Paix avec surveillance,
Égalité sans indécence,
Liberté sans licence,
Voilà la véritable science,

¹ Pp. 264-6.

² Pp. 267-70.

³ P. 271 și urm.

Pe cînd la S-te Eustache preotul predica despre Libertate, Egalitate, Fraternitate, ironisînd pe rege și biruind cu „fulgerele geniului“ pe Fléchier și Bourdaloue¹.

Armata pusă în fața Austriacilor fuge însă; generalul Dillon e ucis. Edmond, studentul nostru, bănuiește trădare, „manevra infernală“ a „comitetului austriac“, care a plătit pe asasini, dîndu-li și misiunea de a ucide pe Rochambeau. Regele se amestecă, și Curtea dă știri dușmanului. Speranța e în Luckner și poate în Lafayette, care are nevoie de reabilitare. Studentul însă e optimist: „Aceste mici desavantajii nu sînt făcute ca să alarmeze și încă mai puțin să ne abată; nesuccesele desvoltă curagiul.“ Însă, față de „bucuria scelerată“ a „aristocraților“ — la Liceu se așteaptă Austriei —, ar trebui măsuri radicale: să se decimeze dragonii reginei²!

Și furia continuă în Maiu. Edmond vrea ca preoții cari n'au jurat — denunțați și de tatăl lui — să fie deportați, ca garda regală să fie suprimată. Dintre oamenii politici, Robespierre, care ar pierde terenul, e pentru dînsul un om de un „amor-propriu insușitabil“, de „o nevoie nebiruită de a se vorbi de el, poate chiar de a comandă“, un „nebun furios, calomniind, mințind“; numai Pétion e „Catonul secolului nostru“³.

Tonul crește, cu cît Girondinii sînt amenințați de întorsătura atitudinii regelui, căruia i s'a disolvat în sfîrșit garda. „Grosul Capet“, care s'a certat rău cu Pétion, a fost surprins noaptea la Tuileries, supt pretext că iea aier. Și ce bine e că, față de intrigile lui Lafayette și planurile contra cluburilor, Parisul reacționează în sfîrșit! Se presintă defilarea celor de la St. Marceau, 6.000, înaintea Adunării, femeile cu brațul sus, copiii cu săbiile, în strigătul: „nu mai e decît un stăpîn: legea“⁴. N'avem descrierea zilei din lunea, cu insultarea și amenințarea regelui în palatul lui.

La aniversara luării Bastiliei se aude alt strigăt: *Pétion ou la mort*, „arboarele feudalității“ arde cu coroanele, tăiate, cheile Sf. Petru, cordonul albastru, prinse de el.

Cînd se cunoaște manifestul lui Brunswick, mișcarea contra regelui pornește din nou. Vina se dă pe Maria-Antoinetta, pe legă-

¹ Pp. 279-80.

² Pp. 282-4.

³ Pp. 287-90, 292-7.

⁴ Pp. 297-8.

turile ei cu fostul ambasador austriac Mercy. Bine face Pétion că pretinde, la 3 August, răsturnarea lui Ludovic. Dar Adunarea, care a absolvit pe „trădătorul“ Lafayette, e prea „slabă“¹. Danton răspîndește zvonul că „sateliții“ regali din palat au de gînd să măcelărească poporul.

În sfîrșit lovitura pregătită de Girondinii izgoniți are loc. Ziua teribilă de 10 August, cu măcelărirea Svițerilor, capătă întreaga aprobare a tînărului federalist. Povestește mișcarea, de la două ceasuri de noapte, a „secțiilor“ pregătite de atacul contra „tiranului“, „execuțiile populare“ de la Tuilerii, cu capetele tăiate, cadavrele aruncate pe străzi; Ludovic i se pare că n'a arătat decît o „apatie stupidă și feroce“, regina „un aier trist, dar încă mai multă nerușinare și trufie“. „Ziua de 10 August ne duce înainte cu zece ani pe căile strălucitoare ale libertății și prosperității publice“².

Acum va fi republica, așa de mult dorită de un partid hrănit din amintirile unei antichități rău înțelese. Statuile regelui sînt decapitate, a lui Henric al IV-lea însuși distrusă: într'un ceas bun³!

Dar cu aceasta nu se curăță granița de dușmani. Longwy cade. Studentul crede că prinde uneltiri regaliste în vederea ceasului deplinei înfrîngerii a patriei. În departamentele Deux-Sèvres, Morbihan, Grenoble, revolta a și început. Era vorba de evacuarea Parisului, pe care Danton o oprește. La 2 Septembre se anunță că și Verdun a căzut. Minoritatea, îngrozită, strigă: „a da înapoi e a ne pierde... Trebuie speriați regaliștii... Trebuie săpată groapa dușmanilor noștri“. Și astfel, pe cînd la Tuilerii erau piramidele de lumini în grădina plină de lume, se ucideau, cu mandat oficial, prizonierii din închisori, dar și, la Châtelet, hoții, la Bernardini alți hoți, la Bicêtre săracii, moșnegii, bolnavii, chiar și copiii, la Salpêtrière femei și orfani. Studentul, care cere o mie de morți pentru unul ca Montmorin, vede căruțele pline din care singele curge. Și aprobă⁴.

Adunarea legislativă își mintuie, cu regele prizonier, dar rege, lucrările. Studentul tună contra „facțiunii desorganizatoare a Mareaștilor și Robespierrilor“, cari cer „neconținută apologie a omului

¹ Pp. 313-4, 317-9.

² Pp. 321, 329.

³ *Ibid.*

⁴ Pp. 342, 345, 354.

incoruptibil". Se bucură că la deschiderea Convenției, de la care așteaptă mai bine, fostul abate Grégoire declară că „regii sînt în ordinea morală ce sînt monștrii în ordinea fizică“. Și el face procesul Iacobinilor, cari „se cred tot ca înainte de 10 August“: Marat, mai mult nebun, care, cu ai lui, e „mai vrednic de despreț, dacă se poate, decît vechii apăsători pe cari abia i-am dărimat“, Robespierre, plin de „amor-propriu, de îndărătnicie în opiniile greșite“, Danton, vițios, dator, dar om de Stat, suflet tare, elocvent, perspicace, de și stăpînit de „patima urii“, Desmoulins, „ființă care întrece în imoralitate și răutate și pe Marat chiar“, stricatul fost duce de Orléans, devenit Philippe Égalité¹. În loc de „domnia legilor, a concordiei, a frăției și a dulcii egalități“, în Parisul dominat de noii tirani e numai „o gloată împinsă de oameni ale căror proiecte toate tind să perpetueze anarhia, fără care ei nu sînt nimic“. Și iată-l acusînd pe Iacobini de acel sînge a cărui vedere, cu cîteva săptămîni în urmă, îl bucurase: „oameni de pe cari picură încă sîngele pe care l-au vărsat în zilele din Septembre“². Ei vor alt Septembre, și de aceia chiamă bandele la insurecție. Sînt „scelerați cari respiră numai crima și asudă asasinatul, anarhiști lacomi de pradă și arși de o nestînsă sete de sînge..., sectari fanatici cari, supt un nume sînt, nu caută decît dominație și interes personal... Maratiștii triumfă din toate părțile... Forța publică e nulă, de loc organizată sau rău comandată“³. Numai lui Pétion, ales primar aproape unanim, la 15 Octombree, i se păstrează vechea simpatie.

Dar victoria de la Valmy, de la Jemmapes, răspingerea Prusienilor și Austriecilor mîngîie pe întristatul, desilusionatul spectator. Se vede că Franța se poate apăra; soldații au căpătat încredere. Nația să învețe libertatea de la Francesi, superiori Romanilor, cari voiau „să aservească națiile“⁴.

N'avem părerea lui Edmond cu privire la asasinatul juridic al lui Ludovic al XVI-lea. Tatăl, de la Bordeaux, „n'a dat niciun regret morții tiranului“, dar, de spre partea lui, s'ar fi mulțămît să-l ție la închisoare⁵.

¹ Pp. 357-62.

² Pp. 363-6.

³ Pp. 366-70.

⁴ Pp. 372-3.

⁵ P. 376.

Fiii se cer, în Mart 1793, la oaste, gest mai simpatic decât toată crîncena declamație în curs de patru ani. „Vremea luptelor se apropie: Franța întregă sare din loc ca să se arunce asupra dușmanilor ei; tot tineretul zboară la arme, și noi singuri lîncezim într'o lașă odihnă, singuri rămînem spectatori trîndavi și liniștiți ai acestei generoase emulații“. Tatăl se învoiește la înrolarea ambilor: „Îi dăruim patriei, oricît aceasta ar fi de greu pentru inimile noastre“. Și răspunsul lui Edmond, la 17 Mart: „Sînt în culmea dorințelor mele și inima mi se scaldă în bucurie... Gust nesățios această bucurie mută care întovărășește totdeauna îndeplinirea dorințelor oneste și generoase“¹.

Realitatea nu corespundea frumosului vis al acestor tineri. Trimieși la Pirinei, studentul vede soldații trădați de un general care trece la inamic. În fața a 14.000 de Spanioli, cu cavalerie și o serioasă artilerie, cei 3.000 de revoluționari armați se retrag, ducînd în cară cu boi răniții, cari pier. Impresia e zdrobitoare pentru mințile aprinse: „administrație inamică, dilapidatori rapaci... Pretutindeni crima triumfă și legile tac“².

Din această crisă n'a mai răsărit revoluționarul, dar omul a trăit încă mulți ani de zile.

VI.

Franklin

Doi Americani au fost marturi sau pregătitori, sfătuitori ai Revoluției franceze, și nimic mai mult decât însemnările lor nu e mai potrivit ca să arăte marea deosebire între o mișcare liniștită de onești fermieri, luptînd înainte de toate pentru dreptul lor, fie și cu ajutorul unor teorii aprinse de usagiu general, și între o zguduire catastrofală, produsă de snobismul revoluționar al claselor de sus, de ignoranța și sărăcia celor de jos, de importarea fără critică a teoriei lui Rousseau, bună pentru o cetate ca Geneva, și de frigurile unei psihose de Capitală ca acelea care au chinuit, ani de zile, Parisul.

---

¹ Pp. 376-9.

² P. 382. Parisul „noroios și puturos“, teatre; Feydeau, Marais, Mollère, Variétés amusantes, du Palais, de la République, du Vaudeville, de la Montausier, Rue Richelieu; p. 356.

Viața lui Franklin e așa de bine cunoscută, în marea ei simplitate și în neconținută observare de sine, în veșnica străduire spre progres, în caldă dorință de a folosi celor din jurul său și până la cel din urmă om fără nicio legătură aparentă cu dînsul. Ucenicul care învață o biată școală de gramatică, de citire și aritmetică, pentru ca, părăsindu-se ideea de a-l face cleric, să fie pus, la zece ani, să lucreze luminări și săpun alături de tatăl său, iar la patruzeci să învețe tipografia, devenind, pe urma fratelui său, condamnat și incapabil de a continua să scrie pentru public, redactorul, cetit și discutat, recunoscut târziu numai, al ziarului *New England Courant*, tînărul purtat din loc în loc de vîntul soartei până ajunge să fie primit, onorat ca un prieten de un guvernator de provincie engleză, e una din rarile ființe în care aventura, unită cu năcazurile și primejdiile, să nu fi falsificat mintea și înăcrit caracterul. La Philadelphia, unde venise fără un ban în buzunar, ajunsese unul din marii tipografi ai orașului care se ridica răpede. Venit în Anglia la 1724 pentru afacerile lui de industrie, găsește acolo lucrători leneși și agitați, murdărie, desordine, un spirit de nesupunere fără ideal și atîta corupție, încît un deputat în Parlament striga că nu înțelege cum colegul său nu știe, trăind în Anglia, ce e aceea corupție. Îi e ușor să se impuie față de astfel de tovarăși de meserie. Întors acasă, după ce-și încercase condeiul într-o broșură de polemică, reiea o activitate de luptă locală în legătură cu veșnicile rivalități dintre guvernator și subordonații săi. Pe la jumătatea veacului era secretar al Adunării din provincia lui, pentru ca, peste puțin, odată cu inovații de edilitate: pompieri, pavaj, iluminat, spital, să întemeieze acea școală a unei asociații din care s'a dezvoltat Universitatea din Philadelphia. Alături se face ctitor al unei Societăți filosofice. În timpul războiului de șapte ani, care s'a purtat în mare parte acolo, el a ajutat credincios cu creditul lui, așa de mare, armata regelui și a sfărmat rezistența interesată a marilor proprietari. A luat, până și prin corturile din Vest, unde comandă trupe, parte activă la ostilități.

Revenit în Anglia la 1757 pentru afacerile interne ale Pensylvaniei, el a fost primit ca un învățat mare și acoperit de onoruri și de titluri. Un nou drum în Metropola l-a ridicat și mai sus în ochii publicului european, care cunoștea marile lui descoperiri în fizică. Data aceasta el apăra drepturile coloniilor contra pretențiilor

unei Anglii pe cale de centralizare. La întoarcere, în 1775, el a jucat unul din principalele roluri în liberarea patriei sale.

Pentru a câștiga Franța, el vine pentru întâia oară acolo în 1776, socotit ca mai mult decît un Voltaire, necum un Leibnitz și un Newton chiar, ceia ce era o mare exagerație. Am văzut furia de admirație pentru dînsul care a cuprins subit lumea de sus, în căutarea unui idol, și cît mai exotic. D-na Helvétius i-a devenit prietenă pe viață — și ce mîndră era de aceasta! El a adus încheierea tratatului de alianță cu Ludovic al XVI-lea și participarea entusiastă a Francesilor la lupta pentru libertatea americană. Lui i se datoriră tratatele de comerț cu Prusia și Suedia și chiar acela de pace cu Anglia. Incununat cu atîtea succese, se așează pentru ultimii ani în vechea lui Philadelphie, unde moare la 17 April 1796.

Omul acesta fără studii, dar cu continuu studiu, se interesa nu numai de fizică, de electricitate, de puterea aburului (vaporul salutat de el în 1788) mai ales, și de toate aplicațiile științii la viața practică — de coperișurile de aramă, de casele sigure contra focului, de exemplu — ca și de producțiile țerii sale¹, dar și de istorie — prima descoperire a Americii de Suedesul Kalm, pentru care citează și cronici. Ideile lui religioase primiau pe Isus ca pe un mare reformator al sufletului omenesc, dar nu ca pe un Dumnezeu și, la adînci bătrînețe, omul spiritual ce era, spune: „Știu atîta din lumea aceasta încît aș vrea să știu puțintel și ce este cealaltă. Existînd acum, într'o formă oarecare va trebui să existăm totdeauna.“

Preocupațiile lui sînt însă mai ales morale. Se cunosc cele treisprezece puncte ale „algebrei morale“. Critică pe episcopii englesi cari întrebunțează curent pe „damn your souls“, pe preoții plătiți, pe ziaristii cari nu înțeleg că sînt depositarii onoarei țerii lor, pe nobilii „descendenți“, fiind pentru cei „ascendenți“, pe făcătorii de războaie cu vulturul lor, căruia-i preferă un simplu curcan. Ideile lui sînt adesea de un radicalism asemănător cu cel sovietic, ba chiar cu cel curent al societăților de azi: funcționarii ar trebui plătiți cît și muncitorii; cu cît e mai mică leafa, cu atît e mai mare onoarea. În lupta cu Anglia voise o monedă cu precepte și scene de cruzime englese. E încredințat că oamenii sînt în majo-

¹ În Massachussetts familiile fac ceva stofe de lînă groasă; nu reușesc stofele fine și sticla. Tot așa la Rhode Island, Connecticut și New-York. În Pennsylvania o fabrică de pungi. În Manchester sticlă; în Maryland numai stofe englese. În Virginia un fierăstrău modest.

ritate harnici; știința îi va mai scuti în viitor de a munci. El crede în progres.

E dușmanul vânzării negrilor, care în unele State ale Americii și fusese înlăturată, dar Anglia înțelegea s'o păstreze.

E de sigur un patriot, un mare patriot american, chiar dacă spune de Pensylvania sa că e „dintre toate țerile aceia în care ar preferi să moară, dar tot odată aceia în care s'ar hotărî mai puțin să trăiască“. O arată munca și jertfele mai mult decît cuvintele lui. Fiindcă acolo se vorbește englesă, ar dori, acum cînd limba francesă înlocuiește pe cea latină, ca englesă să fie măcar a doua limbă universală. Speră profetic că America liberă va ocroti națiile apăsate. Ar vrea să vadă pe Washington aclamat în Europa. Se gîndește chiar — premergînd vremurilor — la „un plan care ar obliga națiile să se înțeleagă pentru a-și lămuri neînțelegerile, fără a începe prin a se ucide între ele“.

Înțelegem în ce spirit va urmări evenimentele din Europa, pe care încă la șaptezeci și șapte de ani, în 1782, doria s'o cunoască mai bine: în Italia, în Germania. Îl sperie orice tulburare, orice vărsare de sînge pe acest om care vrea pacea prin dreptate și supt o netăgăduită autoritate morală. Îl desgustă și-l îngrijorează desordinea din Brabant și din Olanda; se teme că din cauza Turcilor va izbucni un războiu general: mai bine, spune el într'o butadă, i-ar cumpăra cineva cu bani decît să-i taie! Și atitudinea Suediei i se pare bănuielnică. Laudă pe Iosif al II-lea. I-a plăcut că Ludovic al XVI-lea a înlăturat, în 1782, incompatibilitățile protestanților. N'a văzut în bietul suveran despotul care ar trebui insultat și dat jos. Cînd aude de împrejurările revoluționare de la Paris, el scrie: „aflu că această scumpă Franță e în prada a mari desordini; știrea mă supără foarte: de n'ar fi victima vre unui desastru!“.

În Novembre 1789 el dorește ca lupta din Franța să se resolve favorabil pentru America. Revoluția ar trebui să deie o „formă mixtă de Guvern: una fericită și pentru rege și pentru nație“; din focul ei, oricum, omenirea să iasă lămurită. Dar știrile din Paris sînt groaznice, cu capetele purtate pe sulii. Și quasi-octogenarul binefăcător al omenirii suspină: „de s'ar înțelege bine Drepturile Omului!“.

Din fericire nu era să vadă cel mai cumplit abus al lor.

VII.

Governor Morris

Governor Morris, financiarul american șchiop, venit în Paris pentru afaceri, care-l rețin tot atîta cît și plăcerile, reprezintă un alt tip de om al Lumii Nouă — în sensul constituțional ca și în cel geografic — decît surizătorul, mucalitul idealist și om practic, fisician și filosof care e Franklin.

E întăiu un om pe care mediul parisian, de petrecere presidată și exploatată de femei, îl cîștigă și-l domină altfel decît pe bătrînul cugetător legătura lui cu d-na Helvétius sau cu tînăra burghesă care-i îndrepta stilul francez.

E, prin relațiile lui de societate, prin pasioneta pe care o cultivă și -- o plătește, pe care o dispută altora, dar de care une ori nu știe cum să scape, un om de acolo, în adevăr de acolo, un petrecător la nivelul celorlaltți.

Născut la 3 Ianuar 1752 la Morrisania, lîngă New-York, el face studii frumoase de drept și ajunge la 1771 attorney în țara sa. La 1786 întemeiază prima bancă americană. Se ocupă cu vînzările de faină și tabac, cu arendarea de terenuri¹.

Vine la Paris în ziua de 3 Februar 1789, și nu e încîntat: orașul îi miroase. Versailles e „imensul monument al vanității nebune a lui Ludovic al XIV-lea“. Societatea, cu cavalerii Sfîntului Ludovic cari cerșesc, cu femeile care, cînd li zici: *nous verrons*, răspund: „poți tot ce vrei“, îl desgustă de la început, dar, încetul pe încetul, se dă la brazdă, fără să se poată zice că vre-odată i-a și plăcut în adevăr, cu toată anglomania pe care o relevă.

Din condeiu corosiv al acestui spirit critic pînă la cruzime avem o caricaturală și aspră descriere a acestui mediu spre care se îndreptau plini de admirație ochii propriului popor.

Cu toată eleganța, se spun vorbe urîte, se strigă tare, dar nu se aude glasul femeilor, care sînt în stare să se certe pentru o pălărie. Alături de acele *bons mots* pentru care se chinuiește oricine — și le nemerește ori ba — se gustă glume ca a lui Ségur, ambasador, lui Cubières, ministru, care pune lumînări aprinse și în bu-

¹ Aici și dr. Bancroft, Paul Jones, Franklin.

zunarul unui episcop: „trebuie să fie un tablou edificant pentru slugile din față și sătenii cari se roagă jos“. Ségur e tratat de „șnapan răufăcător“ în versurile care se schimbă, pomenindu-se fățiș și păcatele femeilor. Se va glumi și pe socoteala crimelor de stradă ale Revoluției. O alergare nebună după distracțiile neghioabe pe care le cunoaștem acuma din memoriile femeiești; căutarea de senzații noi; după admirarea la Operă a lui Vestris și Gardel, la cîrciume cu *dîner à la matelote*, primbări pe Seina. „Sînt“, spune el, de la început, „extenuat de petreceri“, încă înainte de a avea pe doamna omagiilor sale, care-și împarte favorurile cu un înalt cleric, pe cînd bărbatul cere mici îndatoriri. Totul însă cu grija efectului. Înaintea bărbaților, femeile se desbracă până la cămașă, dar cu precauție „să ceară permisiunea de a-și face toaleta“; și schimbarea cămășii se face cu „decentță“.

„Cum e indispus“, spune el de iubita sa măritată și disputată, „își ia baia și, fiind în baie, trimete să mă cheme. E un ciudat loc pentru a primi visite, dar laptele e amestecat cu apa, ceia ce o face opacă. Îmi spune că așa e obiceiul, să se primească în baie presupun, căci altfel sînt ultima persoană căreia i-ar fi permis¹.“

Și el, care vede că la Curte — și în saloane — n'are loc cine „nu e decît un om“, se simte jenat cînd trebuie să facă și dînsul pe *bel esprit*. „Nu sînt destul de briliant pentru a lua parte la conversație: cele cîteva observații pe care le fac sînt mai juste decît elegante; deci nu pot amusa².“

Fac politică, toate, și pentru aplausele mulțimii, pe care le cumpără, dar le are — și Madame Adélaïde, indignată, spune de să se audă: „indignes Français“ — ducesa de Orléans, care ar face nu știu ce. Se discută aprins, în 1789, alegerile. D-na de Staël începe a juca un rol și, masculină, cum e, o prinde. „Se bucură de o putere aproape nemărginită, nu fără a simți o extremă plăcere“, dar, adaugă el, „poate nu totdeauna pentru cel mai mare bine al comunității³.“

De cum a venit în mijlocul crizei, pe care el singur a judecat-o de la început în toată întinderea și adîncimea ei, în tot sensul ei tragic, fără iluzii de optimism sentimental și visări de mileniu fericit privirea i se îndreaptă spre rege.

¹ P. 133.

² P. 123.

³ P. 14.

Încă din April 1789 a înțeles totul: el a capitulat¹. Legat de Necker, pe care nu-l vrea, de acest greoiu vanitos, cu aier de contuar, care oricînd pare a zice: „mă vedeți, eu sînt“, el se lasă tîrît, cu sîngele lui polon și saxon, de evenimente. N'are de altfel, pe cine se sprijini: „Curtea e peste măsură de slabă, iar moravurile sînt așa de corupte încît nu va putea să reziste la o opoziție bine organizată“. El însuși, mișcat pînă la lacrimi, îl vede, la deschiderea Adunării, mîndru de discursul pe care-l cetește, precedînd răul accent al pomposului Necker. De a doua zi deputații, cari l-au aplaudat, merg să vadă Trianonul, ca templul scandalos al luxului reginei. În Iunie încă Americanului îi place a crede într'un rest de autoritate regală; ar fi posibil ce se spune: ca regele să cheme un consilier special pentru a judeca pretențiile stării a treia, dar „frica mortală“ a lui îl împiedecă. Va ceda înaintea mulțimii, care în strigăte îl aduce pe izgonitul Necker. Timid, se lasă tîrît mai departe. Nu va îndrăzni să-și mute tiranii, „stăpînii nației“, la Soissons, Noyon sau Compiègne.

Îl vede, după luarea Bastiliei, mergînd la adunare, dăruindu-se ei, ca unul care e „strîns de iubirea poporului“ (*pressé par l'amour du peuple*). Asistă la intrarea lui la Paris, caleașca pătrunzînd cu greu prin mulțimea care vedea cum i se răsplătește sălbătăcia. Șase rînduri de miliție preced Adunarea, care înaintează în desordine. După dînsa garda regală călare, unii *gardes du corps* și toată suita cu cocardele roșu și albastru, în așteptarea tricolorului sau cu înlăturarea voită a albului regal. Și regele are aceeași cocardă. Garda națională așteaptă. „Poporul“ urîă de bucurie că s'a zădărnicit „complotul contra libertății“ (încă de atunci fiecare vede numai „comploturi“ care-l amenință). „Cortegiu magnific.“ Dar insultele încep contra regelui supus: Americanul ar vrea o lege contra celor cari insultă pe încă netăgăduitul șef al Franciei. În Septembre următor, lumea începe a se teme de fuga lui Ludovic.

Peste cîteva săptămîni, Morris, care credea că, dacă regimentul de Flandra rămîne credincios, regele ar putea să bată năvala fu-

¹ *Ibid.* „Il a déjà tout rendu à discrétion“. Totuși atunci erau 10.000 de soldați lângă Paris, garda svlțeră și cea francesă în oraș, 6.000 din *maréchaussée*. Dar soldații ajung a cere serviciul de trei luni; pp. 16, 19-20. Încă din Mai-Iunie ei nu mai ascultă. Narbonne crede în războiul civil și pleacă la regiment; pp. 52, 55. În Malu, Bezenval, cu Svțeri și tunuri, poate împărăștia mulțimea de 15.000, între cari 3.000 gata de luptă, cu bețe și pietre, p. 25.

rioasă a femeilor la Versailles, îl vede, fără a fi luptat, întrînd a doua oară în Paris: e demn și calm.

După fuga de la Varennes, atitudinea observatorului străin, care nu era atunci în Paris, se schimbă. I se pare aproape imposibil a se salva „și monarhia și monarhul“; ar fi necesară o regență, de care Pétion i-ar fi spus un cuvînt princesei Elisabeta. Dar își dă sama că „va fi nevoie a se păstra nenorocitul pe care l-a dat Dumnezeu“. Și-i vine în minte ce-a auzit în cercul femeilor cleve-titoare ale Curții: ca tînăr, frica lui de pisici, necreșterea — scui-pă în mînă —, purtarea brutală cu regina, pe care pe atunci ar fi lovit-o și Ludovic al XV-lea l-ar fi arestat patru zile. „Nu e de mirare că un dobitoc ca ăsta să fie detronat¹.“

Ce se întîmplă pe urmă nu e însemnat în ziarul lui Morris, care va fi la 1793 la St. Port lîngă Melun, se va întoarce un mo-ment la Paris în August 1794 și se va întoarce peste patru ani în America, unde moare în 1816.

De regină vorbește desprețuitor: are amanți, dar nu ține la dînșii².

Stăpînul aparent al Franciei, din momentul cînd i s'au răpit re-gelui, în virtutea Maiestății Sale Teoria, toate drepturile, e La-fayette, „American“ și el, cu care Americanul are strînse legături. Nimeni poate n'a cîntărit mai sigur acest ușor cap de veșnic tînăr pentru o inimă plină de entuziasmul la modă. Încă de la început La-fayette i-a spus că vrea republica, dar, în conversația cu Morris, recunoaște că „o revoluție ar ocasiona mult rău, fără a putea produce cel mai mic bine“³.

După întăia venire a regelui la Paris, el se laudă că are 100.000 de oameni supt ordinele lui. „Ar fi putut face pe rege prisionier, dar n'a vrut“, căci dorește „viață privată“. Și condamnarea din par-tea celui care-l ascultă vine, nemiloasă: de fapt, din ambiție a de-venit el amoretat de libertate.

În Septembre, după ce steagurile soldaților sînt binecuvîntate la biserică, el trimete trupe la Versailles „pentru a activa deci-siile Statelor-generale“. Dar disciplina începe a slăbi, autoritatea lui, pe încetul, se consumă față de spectacolele teribile ale străzii⁴.

¹ P. 247.

² Pp. 92, 112.

³ P. 15.

⁴ Pp. 76, 79, 84-85. V. și p. 338: „O armată va rămînea totdeauna nepu-tincioasă față de o înțelegere generală“.

Lafayette nu vrea răul nimănui, spune Americanul, dar e chinuit de nevoia de a străluci. Mult mai prejos de ce a început, se înecă¹.

În zilele de Octombrie, nu el a poruncit sălbătăciile odioase: a fost tîrît de trupe, „care-l bănuiesc și-l amenință“².

Dacă astfel e căpetenia, idolul, ce pot fi ceilalți?! Cînd amatorii revoluției însiși, din Maiu, se sperie de ce-au făcut, miniștrii „ajută a distruge autoritatea ministerială“. Necker nu există. Pe Mirabeau la deschiderea Adunării îl șuieră. Marele creator nu atrage privirile acestui om practic. E doar calificat de „canalie“, e „măgar sălbatec“³, un fel de Wilkes, politicianul brutal din Londra.

În ce privește Adunarea, în ea se duce o luptă de dibăcie între Mirabeau, Talleyrand și Necker. Ea nu poate da nimic realizabil imediat. „În această țară literatorii cercetează abuzurile monarhiei, își închipuie că totul va merge cu atît mai bine în viitor, cu cît se va depărta mai mult de instituțiile actuale și, în cabinetele lor, ei văd pe oameni așa cum sînt necesari sistemelor lor: din nenorocire astfel de oameni nu există nicăiri, și încă mai puțin în Franța“⁴. Oamenii „vreau o Constituție americană, cu un rege în loc de președinte, fără a se gîndi că n’au cetățeni americani pentru a pune în practică această Constituție... Constituții de Guvern diferite sînt necesare diferitelor societăți pe fața planetei noastre.“ Pe cînd ar trebui „principiile generale care tind la bogăț a și fericirea unei nații și care se sprijină pe sentimentele inimii omenesti“. Și, la capătul acestor cumplite zbuциunări, filosoful politic realist spune: „Am părăsit viața publică pentru totdeauna, sper; dar, dacă mi-ar putea inspira vre-un lucru dorința de a o relua, ar fi plăcerea de a restabili ordinea în această țară.“ Și cum? „Mi-aș fixa un scop și, pentru a-l atinge, m’aș servi de împrejurări cum s’ar presinta“⁵.

El crede în necesitatea de „a păstra o oarecare autoritate nobilimii, căci e singurul mijloc de a asigura libertatea poporului“. În schimb se ventilează, se discută, se votează „proiecte care, în

¹ P. 77.

² P. 88.

³ P. 16.

⁴ Pp. 86, 137, 158-9.

⁵ P. 43.

⁶ Pp. 93-111, 338. Și el crede că ar trebui revenit la rege.

ce privește poporul frances, sînt absolut incompatibile cu elementele din care el e compus“. O știe și Lafayette, dar va merge cu ei până la moarte¹.

De fapt, de la început până la sfîrșit, adecă până a călcat cizma lui Bonaparte peste floricelele stropite cu sînge ale ilusiilor otrăvitoare, Parisul decide. El, nu țara, cu toată opoziția, de la început, a Breitaniei, cu toate protestele Parlamentelor din Rouen, din Metz², cu toată foametea care intervine de la început, făcînd, din Maiu, prin oprirea transporturilor, „un milion“ de flămînzi la Paris³.

Aici, la Paris, încă la 12 Iulie Morris vede pe aruncătorii de pietre — bieți o sută de derbedei, — bătînd soldații, forțînd prăvăliile de arme, cavaleria șarjînd plebea, gardele franceze înaintînd cu baioneta, pe cînd Svițerii cu artileria așteaptă la Champs Élysées. Dar a doua zi bandele pătrund în depozite, ieau arme vechi, pradă Hôtel de la Force, luînd praf și grîu. Fără ramura verde la pălărie nu se mai poate circula. Două regimente de la Saint Denis se oferă stării a treia, dacă-i primește. Începe a se vorbi de o nouă putere militară, acele „corps bourgeois“ care vor deveni „garda națională“.

Morris asistă la scenele din 14: luarea Bastiliei. Era vorba de o împotrivire a Curții, de o pedeapsă. Regina, contele de Artois, favoritul de Polignac cîștigaseră două regimente, Broglie stăruise pe lîngă artileriști. Se formase planul de a flămînzi Parisul, de a aresta două sute de deputați. Dar — regele se supune fatalității⁴.

Ca rezultat, se primblă pe suliiță la Palais Royal capul bietului Foulon, al cărui trup însîngerat e tras pe străzi, unde se rupe în bucăți, al intendentului Berthier. „Doamne, doamne, ce popor!“, strigă Americanul⁵.

La 4 Octombree Parisul lui Bailly, calificat de incapabil, se zbuiciumă între grija cocardelor și a pînii; se opresc trăsurile, se dau jos femeile din nobilime. La 6 din nou capete în suliiți umblă pe străzi.

De aici înainte împrejurările parisiene nu mai sînt notate de acest martur credincios și aspru, care, vorbind în numele adevă-

¹ Pp. 50, 52.

² Pp. 135-6.

³ Pp. 53-4.

⁴ Pp. 57, 59, 62-3.

⁵ Pp. 68-9.

raterelor libertăți, are dreptul de a osîndi pe aceasta care nu-i are decît formele.

VIII.

Alfieri

Morris e un observator aspru al Revoluției franceze; marele poet tragic italian Alfieri, restauratorul simțului antichității adevărate, plăsmuitorul sufletului luptător și eroic al Italiei nouă, va fi spectatorul ei indignat, care pînă la capătul vieții o va urmări cu ură. Cu atît mai mult, cu cît el însuși e un dușman al oricărui „impuls comandat“ și hrănește „o adîncă și foarte aprinsă furie și scîrbă contra oricărui tiranii“.

Născut în 1749, ca fiu al unui conte piemontes cu puțină avere, care-l părăsește de copil mic. Crescut de mamă supt supravegherea unui unchiu, face Academia din Turin și apoi studii de drept, dar preferă lecturi de fantasmă și grija cailor. Apoi, cu preceptorul lui englez, pleacă în lume. Trece prin Franța, unde nu-i place, prin Olanda, unde află întâia-i dragoste — a doua la Londra, cu scandal —, cercetează și Suedia, ale cărui sălbătăcii din Nord încîntă pe tînărul care trăiește în atmosfera lui Rousseau. În Spania și Portugalia află pe mai bătrînul lui amic de o viață întreagă, abatele Caluso. La Turin se întoarce în 1772 pentru a treia dragoste, furtunoasă și răpede încheiată ca și celelalte.

Acuma, începe o carieră literară, de piese în franțuzește, singura limbă pe care o știe, *Cleopatra*, *Filip*, *Polinice*. Își dă samă în curînd că această limbă nu e a sa, că nu-și poate pune sufletul într'însa și, cum pe urmă a avut năcazuri cu revoluționarii francezi, nu găsește destule cuvinte pentru ca să atace limba începuturilor stîngace și nereușite, versul tragediei franceze, însuși sufletul poporului frances: „această limbă neplăcută și meschină“, „acest jargon“ pe care fusese silit a-l vorbi în cei cinci ani ai pribegiei: „din acel timp n'am mai voit să rostesc un cuvînt în această limbă și am căutat să fug anume de orice persoană sau societate în care se vorbea această prea-blăstămată limbă“, cu „caracter melodic și prea glacial în vers“. Își dă samă că „în orice poezie veșmîntul face jumătate din corp și, în unele genuri, ca lirica, haina e totul“.

Învăță deci, învță ca un ucenic — întâiul cas de naționalism literar, conștient teoretic, luptător, — după Dante și Tasso, Ariosto și Petrarca, della Casa, Poliziano, Macchiavelli. Cînd va cerceta Arquà, unde e mormîntul cîntărețului Laurei, *il nostro sovrano maestro d'amore*, el va vorbi cu admirație de „cei patru în cari e tot ce, omenește vorbind, poate da poesia“.

Dar și-a reluat viața aventuroasă. De ce e acasă i-i silă, de acel „cuib al nașterii, rău sortit“, de acea „țară binecuvîntată în care nu e lucru unde să nu între regele“. ¹ „Puțin îmi pasă“, spune el, „de ei și de banul lor, și de regele lor“: mai bine „expatriarea perpetuă“, mai bine cerșitul, mai bine să se facă îmblinzitor de cai decît să mucezească acolo. Va căuta cu orice preț — e a doua tiranie pe care o aruncă, după a limbii franceze; va scrie *Della tirannide* — să se „desvasalizeze“ să se „despie-montizeze“.

Iată-l deci schițînd și adesea stricînd tragedii (*Antigona, Agamemnon, Oreste, Carol I-iu, Romeo și Iulieta, don Garcia, Rosmunda, Ottavio, Saul*, lucrînd stîngaciu la tipărirea lor, la Cézannes, în Dauphiné, unde află pe abatele Ailloud și, dacă mai cetește din O mie și una de nopți și din Racine (și pe Shakespeare îl cunoaște franțuzește), studiază pe Horațiu, pe Fedru, așteptînd pe Seneca, pe Salustiu, pe Tit-Liviu, pe Iuvenal, pe Virgiliu, apoi la Piacenza și Parma, unde-și duce chitara și poezii, la Modena, Bologna și Pisa, — desrădăcinat și incapabil de a se cuibări undeva; după o scurtă apariție la Turin, unde e sigur că mama, din nou măritată, nu ține la dînsul, trece iar spre Toscana, și la Florența leagă acea relație cu o tînără Germană, Aloysia de Stolberg, care era soția închisă și maltrată a bețivului și brutalului Stuart, pretendent fără speranță la tronul Angliei; ea va fi închisă pentru dînsul într'o mănăstire la Florența, apoi va trece la Roma, în casa cumnatului său, cardinalul Stuart.

E liber acuma, și poate purta războiul cu „popii“, *pretacciuoli*, poate scrie ode către „America liberă“, poate înălța, înainte de orice, cu acea „cugetare forte“ care-i pare, cu dreptate, a fi sensul și miezul tragediei, voința umană în lupta cu soarta, conștiința individuală strigînd în fața piedecilor și împlîntînd steagul pe cetățile cucerite prin sacrificiu.

¹ In ogni privata cosa in quel benedetto paese sempre c'entra il rē.

Nu-i va păsa nici de Papa Piu al VI-lea, Bracchi, pe care zice că nu-l apreciază ca scriitor, „un individ pe care eu îl consideram cu mult inferior mie pe linia adevăratului merit“, și-i pare rău că prin dedicația lui „Saul“ „se prostituie astfel coturnul, tiarei“.

Iată-l apoi la Siena, unde-i apare prima ediție a tragediilor, la Roma, unde-și caută iubita și de unde, pentru a nu fi găsit, trebuie să plece, iar la Siena, unde-l află scrisori batjocuritoare pentru tendința pieselor lui, de aici prin Florența, Bologna, Ravena, la Veneția, Padova, Arquà, Ferrara, Milano. Numai pentru a-și vedea sora, noaptea, reapare, un moment, la Turin, pentru ca la Florența să înceapă lupta cu „pedanții“, cu criticii formei din tragediile sale, pe care continuă a le tipări.

Astfel ajungem, în 1783, la planul său de călătorie mai depărtată, în Franța și în Anglia, unde voia să înceapă — cum a și făcut-o — negoț cu cai englesi.

Ajuns la Antibes cu o felucă, el trece la Avignon și Vaucluse, unde-și va fi amintit de Petrarca, la Grenoble. La Paris nimic nu-i place: negura deasă, „antitoscanismul gascon nasal“, literații cari în lucrurile italiene nu întrec pe Metastasio; ar face o excepție doar pentru baloane, dacă ar fi folositoare. Șase luni petrecute aici îi par un secol. Din Anglia își aduce caii prin Paris (April 1784) și, prin Lyon, în Italia.

Data aceasta, patria îl înduioșează pe acela care o înțelegea și iubia numai prin limbă, prin cânt. „A revedea pe amicii întâii tinerețe și locurile întâiu cunoscute, și orice plantă, orice piatră, într'un cuvânt orice obiect al acelor idei sau pasiuni primitive, e foarte dulce lucru“. Iartă și pe guvernanți, ale căror rapoarte diplomatice îi par nimic față de scrisul lui, pe rege, Victor Amedeu al II-lea, „de și nu-i plac regii în genere, și încă mai puțin cei arbitrari“. Ajunge a alege din celelalte rase pe aceasta: „Trebuie să spun cu sinceritate că rasa acestor prinți ai noștri e foarte bună în total, și mai ales comparată cu toți cei de azi în Europa“. În definitiv, „oameni buni cari fac țerii lor mai mult bine decât rău“. Din nenorocire totul atirină de voia lor — până și ieșirea unui vasal din țară. Aici, la Turin, a văzut jucându-se, de diletanți, și piesa lui, *Virginia*, dar nu i-a plăcut. „Recunosc de fapt în mine însumi că, atîta cît voiu trăi, nu voiu avea să culeg pentru mine în chiar niciun teatru din Italia nici laudă, nici muștrare“, căci „eu nu socot laudă aceia care nu discern... și nu însuflețește pe au-

tor, nici mustrare aceia care nu te învață a face mai bine“¹. Vede și pe mamă-sa, indiferentă, care-i pare foarte mișcată, la plecarea lui: îi va propune, în zădar, o căsătorie „pentru a face să învie Casa Alfieri“.

Din nou, s'a smuls, s'a liberat, răsufală. Își caută iubita, pentru întâia oară scăpată și ea din legături, la Baden în Elveția. Spre dînsa va porni, prin Innsbruck, spre Alsacia. De aici va reveni la Pisa pentru lucrul său literar. Altfel Italia îi pare putredă, *fetida e morta*. Doar petreceri populare, iluminatii, vizite de prinți, de la Neapole la Florența. Îndată, tot în 1785, va fi iar lingă contesa de Albany, în Alsacia.

Cu dînsa — și de sigur din voința ei — se întoarce la Paris, pe care de la început îl presintă rău, ca aspect, ca locuitori, ca limbă, ca spirit: oraș „foarte neplăcut“, „zgomot și miros rău“, „Babilonie“; „limbă arogantă“ (*gergo prepotente*), „limbă surdă și mută“ (ca și englesă), o *harpe* și o *cornemuse*, un cimpoiou, chiar dacă e mult public care o ascultă. Locuitori buni de gură, *ciarlieri*. Știu prost italienește, nu înțeleg literatura italiană, au alte principii în teatru. „Barbari, căci în toată voia așa se poate numi de noi toată Europa în raport cu literatura italiană“, ignorată, de altfel, și într'o parte din Italia. Unul la mie dintre intelectuali dacă pricepe pe Dante și Petrarca.

Totuși stă acolo mai mult timp, doi ani, în Rue du Montparnasse, lingă *villa de Rome*, lingă Therme. Cum Stuart a murit, amica-i e cu totul liberă; vor trăi nedespărțiți de acuma.

Ocupat de ediția nouă a operelor lui, în legătură cu celebra tipografie a lui Didot, el privește cu un nesfîrșit despreț la începutul revoluției. E „o travestire în oameni politici și în oameni liberi“, fiindcă doar cetesc gazete și fac legi; adevărate „mămuțe revoluționare“ (*scimiotti rivoluzionarii*). Nație vorbăreță, dar nepractică. „Văd neconținut sacra și sublima cauză a libertății atît de trădată, schimbată și discreditată de acești semi-filosofi“... E numai „aroganță militară și licență, insolență avocătească“. În resumat: „un puturos spital, care reunește pe incurabili și pe nebuni“.

E bucuros deci că, după o oprire, la 27 Maiu 1790, și după o scurtă ședere la Rouen, el poate pleca din țara „sclavilor stăpîni“ pentru a trece în Anglia, cu tovarășa sa (April 1791).

¹ Ca regulă de critică: *individul offesi nessun, costumi rispettati sempre*.

Ce țară și aici!, strigă cel obișnuit cu dulcele cer al țerii sale. Climă rea, multă mîncare, nopți nedormite până la două, la trei. E vremea fugii la Varennes, a *assignatelor*. Pribeagul începe a suferi de lipsa banilor.

Prin Olanda, prin Bruxelles revine la *cloaca maxima* parisiiană, între „ateii“ de cari vorbește, cu spaimă, mamă-sa. Războiul declarat Împăratului în 1792 îngreueie încă situația străinilor. Din partea lui, Alfieri, creatorul de eroi adevărați și nobili în teatrul său, nu vrea să cunoască pe „acești atîția făcători (*facitori*) de falsă libertate, pentru cari-și simția cea mai neînvinsă răspingere și avea cel mai înalt despreț“.

De la această ședere în Paris avem una din cele mai frumoase și mai nouă descrieri ale zilei de 10 August. Cei ce atacă, o adunătură, un *esercitaccio* din cele două suburbii, au în fața lor numai pe cei 5-600 de Svițeri, gărzile naționale, „în cea mai mare parte dubioase“, vre-o 300 de „seniori și amici ai regelui“, ceva tunari trădători. Totuși, „cu un alt rege s'ar fi putut muri, cu un foarte memorabil exemplu, în chip generos, dar cu un alt rege lucrurile n'ar fi ajuns niciodată aici. Acest rege, deci, a avut totuși o oarecare seninătate resemnată, care s'ar putea numi curaj la un martir, dar nu la cineva care trebuie să moară mai curînd decît să se înjosească.“ De altfel, față de dînsul, Adunarea era „perfidisimă“, iar Primăria, care dispunea de garda națională, „arhiperfidă“.

Astfel, Ludovic, care părea dispus la luptă, se schimbă; ai lui sînt blocați. Nu se știe cine a tras, dar nu din partea lui, probabil. La întâia salvă de artilerie a Svițerilor, gloata fuge, — *quei villi!* Dacă s'ar fi ordonat atunci un atac general, s'ar fi putut cîștiga victoria „ori ar fi căzut după un imens măcel, cu nemuritoare glorie“. Lipsește însă conducerea, ordinea. Fugarii află în cale jandarmeria națională, — formată din vechile *gardes françaises* „și din mulți servitori și vizitii licențiați și alți oameni de felul acesta“, cari readuc la atac. Atunci gardele naționale credincioase încă, în fața mulțimii, trec la dînsa. Masacrul Svițerilor, imprăștiati, pornește: „totdeauna treizeci pe unul, după lăudabila obișnuință a acestora“. Nobilii mai toți pier, luptînd sau în fugă. Dar castelul, stricat, nu e jăfuit, și cei cari încearcă sînt executați pe loc: e „singurul păcat pe care nu-l are actualul sistem“.

Astfel s'a făcut pe placul republicanilor, despre cari se spune și aici că nu aveau majoritatea. Regele e închis în trei celule la

Bernardini „in canti di camicia e calzette“, și „o slugă pentru doi li aduce mîncarea de la restaurator“: „tratamentul a fost, în definitiv, și este astfel, încît moartea ar părea o floare“. „Constituția, născută fără vlagă (*fradicia*), e moartă și îngropată.“ Dar se prevede că Adunarea, care și-a asumat toate puterile, „le va pierde în alt chip de cum se crede“.

Alfieri și contesa, rămași singuri, caută să fugă. Au pașaport venețian unul, danes altul, și o „patentă a sclavilor“ de la secția Mont-Blanc. O lungă scenă de luptă pentru libertate se desfășură la barieră. Se miră funcționarii că pe hîrtii numele regelui e șters; pașaportul e cerut de patruzeci de ori. Mulțimea, „maimuțele-tigri“, *scimiotigri*, urlă contra bogaților cari fug cu comorile și amenință cu darea de foc, cu lapidarea; ea caută să-i întoarcă la Hôtel de Ville. Peste două zile secția va veni să aresteze pe contesă, și averea ambilor, ca a unor emigrați, e confiscată.

Prin Calais se trece la Bruxelles. Întors apoi în Italia, poetul, dramaturgul, va plăti datoria. Scrie lauda lui Ludovic al XVI-lea, „o piesă istorico-satirică despre afacerile Franciei“, apoi *Misogallo*, „Urîtorul de Francesi“.

Dar Revoluția va ieși din Franția și el o va vedea acolo, în Italia, unde se petrece „sclavo-democratisarea Romei“, luarea Sienei, în Decembrie 1798, de acești „sclavi de rînd“ (*malnati*). „Toți din toate părțile sperau, în fine, independență și onoare.“ La Florența, în Mart 1799, apar aceiași „sclavi“, cu a lor „militară și advocățească tiranie“, „tigri conduși de un iepure de casă... Toți cei mai josnici și răi sclavi triumfă“, fugind cu ce au prădat. Și un nepot al lui Alfieri se lasă cucerit de curent. La 1800, din nou ocupația francesă. El nu vrea să vadă soldații pe stradă, să primească pe general, să mulțamească pentru vechile lui cărți trimese în mică parte, cu cuvinte amabile, de la Paris. Își zice conte și, apărînd această *vanitaduzza*, el explică: „nici conte fără comitat, dar nici voi cetățeni fără cetate“. Se vede „oprîmat“, dar nu și „subjugat“. Fibra eroilor săi o simte în el însuși, acela care scrie cu mîndrie: „nu e niciodată inutil cuvîntul care durează secole și are ca basă adevărul și dreptatea“¹.

Cu asemenea gînduri mîngîietoare — de fapt, singurele în acest

¹ Non è mai inutile le parole che dura dei secoli et ha per base il vero ed il giusto.

lucru, de fapt, imens de trist, care e viața — el biruie vremile schimbătoare. Își căpătase perfecta cunoaștere a limbii grecești și cetia cu pasiune pe vechii autori în netraductibilul original. „Vara ca greierii cîntă“: „L'estate, come le cicale, io canto“. La 8 Octombrie 1803 el muri lucrînd „eroic“, cum gîndise fără a se simți murînd.

N. Iorga.

Cum se înfățișează Istoria Universală în cronicile românești¹

— Introducere —

Dacă pentru antichitate și evul mediu izvoarele Istoriei Universale sînt multe, în schimb pentru epoca modernă și contemporană sînt enorme. S'au scris atîtea lucruri pentru aceste timpuri noi, încît există o abundență de material care indispuie chiar pe istoricii familiarisați cu mîinuirea lui; avem: ziarul pamflet, debaterile parlamentare — în țerile cu asemenea regim —, avem o mulțime de acte oficiale, jurnale de campanie și mai presus de toate o vastă corespondență diplomatică. Nu avem informația sinceră, liberă, fără pretenția erudiției², care desguștă tocmai fiindcă este mai întotdeauna superficială.

S'a dat prea mare importanță corespondențelor diplomatice socotite ca unicele izvoare informative demne de crezare, fără să se țină samă de felul în care s'au produs. Nu întotdeauna diplomații erau bine informați. Ei nu cunoșteau societatea în mijlocul căreia trăiau, nici limba și obiceiurile țerii, lucru destul de frecvent și astăzi: diplomații văd numai parada, exteriorul, ceremonia, hîrtia oficială, fără să vadă esența vieții care pulsează dincolo de acestea. Informația din presă apoi nu e bună, ziarul n'are reportajul, care apare abia în timpul revoluției franceze, iar actele oficiale, prin natura lor, au o importanță mică.

Avem însă și pentru aceste vremuri izvoare vrednice de crezare și bune de întrebuițat. Avem așa-numitele memorii în fe-

¹ Fragment dintr'o lucrare prezîntată la Facultatea de Litere din București pentru licența în Istoria Universală. Studiul întreg revăzut și adăugit va apărea în curînd.

² N. Iorga, *Notițe la cursul de Istorie Universală din 1926-1927*.

lul celor ale contelui de Ségur, pline de date sigure și precise și mai avem însemnările oamenilor lipsiți de pretenții erudite, cari au trăit în mijlocul evenimentelor, le-au văzut, le-au simțit și au scris așa cum s'au priceput: *simplu, dar sincer*.

În categoria acestora din urmă intră și cronicile românești, în care se răsfrânge o bună parte din istoria universală contemporană lor și a căror valoare, din acest punct de vedere, n'a fost în de ajuns de relevantă până acum¹; poate, datorită necunoașterii limbii române în care s'au scris și traducerilor insuficiente în care s'au prezentat străinilor². Mihail Kogălniceanu, vorbind despre considerația de care se bucurau cronicile noastre, observă că „numai străinii au fost mai drepți pentru operele lui Ureche, a' Costineștilor și a' lui Neculce. Traducerea acestora în limba grecească de Amiras, făcută din porunca Domnului Grigore Ghica, o altă traducere în limba latinească pe care a întrebuințat-o Engel la compunerea istoriei Moldovei, scrisă în limba germană, și mai ales tractatul despre cronicile Moldovei scris franțuzește de d. Hase³ dovedesc în de ajuns prețul ce cronicarii noștri au înaintea învățărilor străini⁴.”

¹ În afară de cele spuse de M. Kogălniceanu în prefața care însoțește *Fragments tirés des chroniqueurs roumains pour servir à l'histoire universelle*, asupra acestei chestii nu s'a încercat niciun studiu la noi, până acum.

² Cunoșc traducerea corpului de cronici moldovenești făcută de Amiras în grecește, la 1729, din care d. D. Russo mi-a arătat câteva pasagii, în copie, aduse de la Paris și care a fost tradusă în limba franceză de Nicolas Génier, la 1741; traducerile făcute de Mihail Kogălniceanu în opul citat mai sus și traducerea lui Ureche de Émile Picot, Paris, 1878.

³ În *Geschichte des Ugrischen Reichs und seiner Nebentänder*, vol. IV, p. 68, Engel spune că a folosit versiunea latină a două mss., care cuprindeau, și unul și altul, cronică lui Miron Costin; dar, pentru că unul din ms. nu mergea cu povestirea decât până la 1595, iar celălalt, care era incomplet, nu trecea dincolo de 1561, este evident că nu era o traducere a cronicii lui Miron, ci a lui Ureche; în *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, Engel spune că a folosit o traducere în latinește a cronicii lui Radu Greceanu, traducere făcută de episcopul greco-catolic Ion Bob, de la Blaj; Peyssonnel, în *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, Paris, 1765, a folosit corpul de cronici tradus de Amiras, pe care s'a găsit următoarea notă scrisă de abatele Sallier, bibliotecarul regelui: „Envoyé par Mr. Peyssonnel et remis par Mr. Marie. Le 1-er juillet 1752”. Cf. Hase, *Notice d'un ms. de la Bibliothèque du Roi*, t. XI, Paris 1827, și C. C. Giurescu, în *Revue Historique*, anul II, 1925, n-rele 1-3, p. 52.

⁴ M. Kogălniceanu, *Letopisețe*, ed. II, p. 18.

Se recunoaște în de obște că îndeletnicirea noastră cărtură-rească a fost îndreptată în special asupra istoriei; cultura noastră, așa cum o avem astăzi, are un vădit caracter istoric-filologic. Nu doar că spiritul nostru n'a acceptat și celelalte discipline științifice, dar trecutul nostru, tradiția, etc., au găsit această formă ca mai potrivită pentru a reprezenta viața publică sau individuală a nației supt diferitele ei forme.

La aceasta se adaugă și faptul că țările noastre: Moldova și Muntenia au servit de teritorii pe care s'au rezolvit câteva din marile conflicte ale Europei orientale. Toate popoarele din jurul nostru: Ungurii, Polonii, Rușii, Turcii, etc., s'au înflințit aici, și, în chip firesc, cronicile celor două țări vor cuprinde informații cu privire la viața lor și vor lămuri liniile mari care au influențat istoria universală într'un fel sau altul¹. De ex. expediția lui Carol al XII-lea, regele Suediei, în Rusia, evenimentele din Polonia, lupta de la Stănilești, etc., sînt povestite pe larg de cronicarii moldoveni. Și s'ar mai putea adăuga o mulțime de amănunte cu privire la Răsăritul Europei.

Cronicarii romîni au fost oameni cu o cultură aleasă; știau latinește, grecește, cunoșteau izvoare străine și aveau o înțelegere superioară a istoriei², ca să n'o reducă la o simplă înșiruire cronologică de date și fapte mărgenite la un teritoriu restrîns.

În rîndurile care urmează voi arăta cum cronicarii romîni, de și preocupați în special de evenimentele ce se petrec la noi, nu ignorează nici pe cele externe, ci fapte de această natură se găsesc redată în cronici, noua lumină în care se înfățișează prin comparație cu felul în care se cunosc la scriitorii străini și interesul pe care-l prezintă pentru istoria universală. În acest fel, istoricul are un material nou, demn de încredere și de utilitatea căruia nu se poate dispensa, iar raportul supt care erau judecați cronicarii, chiar de către noi, se va schimba.

În lucrarea de față mă ocup numai de cronicarii moldoveni, în afară de D. Cantemir, ale cărui lucrări depășesc cu mult va-

¹ D. Hase, *Notice d'un manuscrit de la Bibliothèque du roi, contenant une Histoire inédite de la Moldavie, composée en moldave par Nicolas Costin, grand logothète à la Cour d'Iassy, et traduit en grec par Alexandre Amiras, Paris 1827.*

² Nicolae Costin, *Letopisește*, II, p. 34.

loarea unor cronici cu material informativ și care, singur, merită un studiu a parte, în care va trebui să se arăte locul pe care-l ocupă Domnul român în istoria universală. Din același motiv am lăsat la o parte și cronicarii munteni, al căror număr cuprinde și pe scriitorii străini, cari, de și au scris în altă limbă, au scris pe pământul țerii noastre, supt influența atmosferei de la Curtea Domnilor români și a căror mișcare istoriografică se integrează organic în mișcarea culturală de aici. Mă refer la Daponte, Matei al Mirelor, Stavrinov, cari pomenesc în scrierile lor o mulțime de știri externe. Avem apoi scrisorile Domnilor de la începutul secolului al XVIII-lea, în care se povestesc diferite evenimente și înfăptări contemporane lor, publicate, unele din ele, în diferite colecții¹.

Grigore Ureche².

În cronică lui Ureche, cea mai veche cronică moldovenească, istoria universală nu-și află loc. Învățatul boier moldovean doria mai mult să dea o însemnare asupra originii neamului său și dezvoltarea lui timp de trei secole la care avea să adauge incidental și unele știri scurte asupra celor ce se petreceau în afară, numai în măsura în care împrejurările aduceau poporul nostru în legătură cu acele fapte.

De acela, importanța lui ca izvor pentru istoria universală e redusă. Totuși, în această cronică găsim și informații cu caracter extern. Ureche cunoștea prea multe lucruri și avea un înțeles prea înalt despre rostul istoriei, care învață „despre cele rele să se socotească, iar de pre cele bune să urmeze și să se învețe și să se îndrepteze“, el mînuia o bogată bibliografie: „ce și cărți străine am cercat, ca să putem afla adevărul“³, ca să se mulțamească numai cu înșirarea evenimentelor interne.

Astfel Ureche ni povestește despre sinodul din Constanța, ținut pe vremea lui Alexandru-cel-Bun, și la care spune că a

¹ La Émile Legrand, *Épistolair grec*, pp. 76-85 și 86, se găsesc scrisori de ale lui Nicolae Mavrocordat către Gherasim Paladă, fost Patriarh al Alexandriei, cu informații despre Carol al XII-lea, regele Suediei, războiul de la Stănilești, Stanislas Leszcynski, regele Poloniei, etc.

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țerii Moldovei până la Aron-Vodă (1359-1595)*, ed. C. Giurescu, București 1916.

³ Grigore Ureche, *o. c.* p. 2.

participat și Biserica Moldovei. Numai că, nefiind așa de bine informat, amestecă unele lucruri. Astfel, într'unul din capitole pomeneste de „Săborul ce s'au adunat la Florintina“, la anul 6940 (1432), „în zilele acestui Alexandru-Vodă“, în scopul „ca să poată împreuna Biserica Răsăritului și cu a Apusului“. Știe că a participat la sinod „însuși Patriarhul de Țarigrad și cu Împăratul Ioan Paleolog“, unde și „de la țara noastră încă au fost trimis pe Gligorie Țamblac“¹.

Papă al Apusului era în acea vreme „Hristofor“, dar Sinodul „nimic bun n'au isprăvit“, fiindcă „Apusul va să se înalțe“, ca și cum „Răsăritul cu Apusul n'ar fi fost logodna lui Hristos“².

Ureche însă confundă Sinodul de la Constanța (1414-1418) cu cel de la Florența din 1439, a cărui dată n'o știe, fiindcă dă 1432 în loc de 1439, greșeală pe care o face și Cantemir.

Ureche știe însă că la acel Sinod de la Constanța, din vremea lui Alexandru-cel-Bun, Biserica Moldovei a fost represintată prin Grigore Țamblac — știre falsă, pe care o confirmă și Miron Costin³. El confundă pe Papa Eugeniu al IV-lea (1431-1447) cu Cristofor.

De remarcat e faptul că Ureche nu trece cu vederea o știre importantă pentru istoria universală și notează participarea noastră la un eveniment însemnat. Sinodul din Constanța interesa atât Apusul, cât și Răsăritul ortodox: era vorba de unirea celor două Biserici, pe care o cereau toți, dar n'o doria nimeni sincer.

În luptele dintre Poloni și Teutoni, Ureche înseamnă ajutorul de călăreți dat de Alexandru-cel-Bun lui Vladislav Jagello, cari au uimit streinii, cu vitejia lor supt zidurile Marienburgului.

În jurul nostru se găseau și alte neamuri: Tatari, Turci, Poloni, Unguri, etc. cari veniau dese ori în atingere cu noi. Trebuiau știri lămuritoare ca să informeze pe celitorul român asupra lor și să explice unele lucruri și Ureche o face. El rezervă patru capitole cuprinse supt titlul: „Povestea și tocmeala altor țeri ce sînt prin prejur, cum nu se cade să nu pomenim, fiindu-ni ve-

¹ *Ibid.*, p. 25. Grigore Țamblac, la acea dată, era Mitropolit al Chlevului și în această calitate a luat parte la Sinod.

² *Ibid.*, p. 26.

³ Miron Costin, în *Letopiseșe*, I, p. 140; N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii române în secolul al XV-lea*, București 1910 p. 85.

cini de aproape¹. Începe cu Polonii: întâiu cum îi Ţara-Leşească: relief, hotare, margini, clasele sociale şi cum nemeşii, „carii se zic şleahţă, nu aşă de craiu ascultă cum de lege“, despre alcătuirea armatei polone, formată din „oameni războinici, învăţaţi de carte şi viteji“; moravurile Polonilor, care sînt „simple şi fără sminteală“; drepturile şi datoriile regilor şi cîteva indicaţii sumare cu privire la Biserica polonă, care avea atunci „două arhiepiscopii şi unsprezece episcopii“.

Trece apoi la Tatarsi şi vorbeşte „de Impărăţia tătărească“², cît loc cuprinde, unde se întinde, cu o climă „neasfîmpărată, călduri mari, frig şi omeji mari“, şi despre obiceiurile lor. Pămîntul produce: grîu, orez, piper, revent, zahăr şi cărbuni, care stau ca „sînci mari negre de piatră, de fac foc cu dînsa dacă o sapă“. Dă apoi o listă cronologică a Hanilor, notează biruinţa lui Tamerlan asupra lui Baiezid (1402) şi spune că Tatarii sînt „oameni războinici, suferitori la toate nevoile, nu grijesc de avuţie, ci de izbîndă şi de foame rabdă cu săptămîna“.

Pe Turci îi socoteşte „lăsaţi de Dumnezeu certare creştinilor“. Dă o listă cronologică a Sultanilor, începînd cu Osman, pe care îl crede descendent din Tatarsi. Ureche amestecă, confus, apoi datele asupra originii Turcilor osmanlii, pe cari îi socoteşte o ramură a Tatarilor mongoli, cari au invadat Rusia la sfîrşitul secolului al XIII-lea, continuînd apoi cucerirea Turchestanului şi a regiunilor din Asia Mică. Aminteşte certurile dintre Ioan Cantacuzino şi Paleolog, motiv care a adus pe Turci în Europa la 1363, cînd au dobîndit Helespontul, au trecut în Tracia şi au ocupat Galipoli. Supt conducerea Sultanilor următori, Turcii cuceresc ţările din prejur: luptele cu Sîrbii de la Semendria, cu Bulgarii, cu Grecii, luarea Trapezuntului, bătălia de la Nicopole, cu ofensiva creştinilor, „unde au biruit Baiezid“, pe care Tamerlan, „Hanul tătăresc, l-a prins de viu şi, ferecîndu-l în cătuşi de aur, şi în cuşcă băgîndu-l, l-au trecut în Asia“³, amănunt care bucură mult pe cronicar. „În 1453, luna lui Mai, 31 zile, a fost luat Ţarigradul de Mahmet, care l-a încunjurat cu mulţime de oaste.“ Se continuă cu înşirea Sultanilor următori, până la Mohammed al III-lea.

¹ Ureche, *o. c.* p. 92.

² *Ibid.*, p. 96.

³ *Ibid.*, p. 104.

Este de sigur cel mai lung excurs pe care Ureche îl face în cuprinsul Istoriei universale.

În partea din urmă vorbește despre Țara Ungurească și Ardeal, unde cunoaște pe calvini și luterani cu deosebire de credință. Știe că Turcii au luat Belgradul, că acum, când scrie el cronica (1630-1654), la Pesta stăpînesc ei, iar Ungurii au drept capitală „Beligradul cel nou“, Alba Regală: însă, „Ardealul, de-l cu stăpîn, încă-i supt robia turcească“¹.

Cealaltă parte din spre Apus, „din spre Nemți“, e luată de ei, fără să se numească Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, și pentru el, boier moldovean, patriot și cu dragoste pentru Românii de dincolo, Ungurii sînt oameni „iscoditori și necredincioși, vicleni“; încheie cu o justă apreciere asupra dreptății și legalității din Ardeal, în contrast de sigur cu ceia ce era în Moldova. Din studiile făcute cu privire la izvoarele externe folosite de Ureche², rezultă, pe baza comparării textelor asemănătoare, că o mare parte din aceste știri externe sînt luate din celebra *Cosmografie Universală* a lui Sebastian Münster din Basel. Cronica lui Ureche are unele pasăgi în plus: *originea Hanilor tatari, lista hordelor tătărești în Europa și Asia, numele dat de Evrei Turcilor și explicarea lui, descrierea oștii și slujitorilor Sultanului*, toate știri interesante pentru Istoria Universală prin justețea cu care sînt redată și importanța lor pentru cunoașterea vieții acestor popoare. Unele, privitoare la Unguri și Poloni, le putea ști din auzite, și nu era nevoie să consulte un izvor scris, altele însă nu. D. P. P. Panaitescu³ presupune existența unei ediții fîrzii a *Cosmografiei* lui Münster, în care s'ar afla toate informațiile externe găsite la Ureche, și ipoteza aceasta rămîne cu puțință până la o cercetare completă a tuturor edițiilor *Cosmografiei* lui Münster.

Pentru noi, în concluzie, se impune următoarea constatare: în cuprinsul cronicii lui Ureche se găsește material pentru Istoria

¹ Ureche, *o. c.*, p. 113.

² P. P. Panaitescu, *Influența polonă, opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București 1925; Sbiera, *Grigore Ureche*, în *An. Ac. Rom. Secțiia istorică*, 1884, V; C. Giurescu, *Noi contribuții la studiul cronicilor moldovene*, București 1908; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ediția a II-a, București 1928.

³ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 35.

Universală. Datele pe care cronicarul le remarcă sînt însă insuficiente pentru răstimpul pe care-l tratează și nu pot constitui un izvor pentru istoria universală. Cronicarul nostru cel d'întăiu era prea absorbit de interesul unei cronici naționale pentru ca să se poată interesa mai mult de cele ce se petreceau peste hotare.

Totuși, din punctul nostru de vedere, Ureche are merite incontestabile prin aceia că încadrează întru cîțva istoria națională în liniile istoriei universale: nu rămîne un simplu înregistrator al celor petrecute în cuprinsul Moldovei și leagă aceste fapte interne de cele externe, în deosebi de cele petrecute la vecinii apropiați, pe cari-i explică și-i lămurește, incomplect, de sigur, în cîteva capitole speciale.

Dimitrie Ionescu.

Colecția de documente externe a d-lui Basarab Brîncoveanu

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În anul 1912, d. Basarab Brîncoveanu a însărcinat pe răposatul Alexandru Sturdza (mort în 1916) să se ocupe cu strîngerea materialului extern privitor la Domnia lui Constantin Brîncoveanu, care era rămas încă necunoscut, necopiat sau neîntrebuințat. Acte, documente și alt material relativ la acest timp sau la această Domnie se află publicate în colecția Hurmuzaki (supl. I/I; Supl. I,III; II/III; vol. V/1; V,2; IX/1; XIII; XIV/1; XV/2; XVI), precum și în publicațiile numeroase ale d-lui Iorga și în colecția vienesă a lui C. Giurescu. Alexandru Sturdza a însărcinat în toate capitalele sau orașele indicate pe cîte un arhivist să-i copieze materialul dintre 1688 și 1714, apoi, odată strîns, acest material s'a dactilografiat și a fost prevăzut cu manșetele sau notele pe care el le credea necesare. Aceste manșete și note sînt în mare parte greșite; autorul lor a făcut une ori confuzie între Șerban Cantacuzino și Brîncoveanu, nefixîndu-si în minte data exactă a morții celui d'întăiu, deci a începutului Domniei celui din urmă. În afară de aceasta, autorul notelor nu știe de ex. că Marea Albă e Marea Mediterană, că Mihail, Domnul «Valahiei» la 1703, e Mihai Racovită, Domnul Moldovei, că Stolnicul Cantacuzino e fratele Domnului de pînă la 29 Octombrie 1688 și că apoi, natural, e unchiul Domnului, că „Satanasius“ este Atanasie, episcopul Unirii, iar nu «demonul», că

titlul Domnului Munteniei nu putea fi «Prea-Sfîntul Voevod» și că prin urmare e vorba de un Patriarh, etc., etc.

Cînd se află în fața unei enigme de acest fel, autorul notelor pune un semn de întrebare sau dă o explicație anodină. Acest procedeu ne face să apăsăm asupra unui principiu de o oarecare importanță. Și alții mai bine pregătiți decît Al. Sturdza au fost înclinați să creadă prea răpede în greșelile, confuziile sau ineptiile textului actelor, fără să-și piardă prea mult timpul să-l examineze. Trebuie să credem în text și să fim siguri *a priori* că într'o scrisoare sau act diplomatic nu se va pune Marea Albă fără niciun rost, nu se va da un titlu fantesist cuiva și că se va urmări să se fixeze exact gradul de rudenie al unui informator sau eventual prieten politic. De aceia se impune să ni dăm osteneala de a explica aceia ce ni se pare ciudat într'un document; cauza e mai totdeauna o lacună a noastră, graba cetirii și analizării sau faptul că ne aflăm în fața unui element cu totul nou. Totuși Al. Sturdza a ordonat cu îngrijire materialul, așa că ne aflăm în fața unor fonduri serioase, bine copiate și nu rău clasate. E drept că o parte însemnată era publicată, și probabil că Al. Sturdza n'a avut timpul să o constate, de și, știind din ce fonduri arhivalice s'a extras pentru anume volume din Hurmuzaki, acest lucru era foarte ușor.

Un lucru știa însă Al. Sturdza cu siguranță, și anume că la Urbino se află documente importante¹, scrisori și rapoarte ale generalului austriac Veterani, și că la Moscova d. Silviu Dragomir n'a copiat documentele și registrele de natură politică². S'au copiat deci numeroase scrisori și rapoarte dela Urbino, precum și peste 332 de piese rusești de la Moscova (1701—1714). Aceste documente sînt de natură a contura definitiv o anumită parte a istoriei brîncovenești și a ne face să avem o imagine clară și deplină a politicii externe a lui Constantin-Vodă.

Generalul imperial contele Federigo Veterani³, originar din Ur-

¹ Descoperite mai întălu de Esarcu, *Vezi Ateneul Român* pe 1877.

² În *Contribuțiuni privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII, Analele Acad.*, XXXIV. *Vezi și Relațiile bisericești ale Romînilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, de același, Sibiu 1914.

³ O. Redlich, *Geschichte Oesterreichs*; Onno Klopp, *Corrispondenza*; Sutton, *The Lexington papers*; *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs* (1886), *Des Kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Veterani Heldentod bei Lugos*; Gerba, *Die Kaiserlichen in Albanien, 1689*, în aceleași „*Mittheilungen*“ (1887). *Vezi și Die neueröffnete Ottomanische Pforte* (1694).

bino, a fost una din figurile cele mai simpatice și mai remarcabile ale epocii. Apropiindu-se de Țara-Românească în momentul maxim al expansiunii imperiale spre Sud (1688-89), el trebuia să treacă pe acolo în Muntenia, făcând prin aceasta o demonstrație cu scopuri politice. Scopul lui nu era însă rămânerea în țară: scrisorile lui ni-o arată¹; de la început el a urmărit să ajungă la cucerirea sau cîștigarea țărilor romîne, lucrînd sistematic, cu prudență, cu delicateță chiar, nu «ex tempore» și provocător. El își dădea sama și de importanța și de puterea reală a acestor țeri, precum și de mîndria, abilitatea și iubirea de independență a acestei «națiuni», care stă așa puternic la Dunăre². E singurul care a avut o idee clară și, pentru acea epocă, uimitor de justă, despre ceia ce erau în realitate aceste națiuni, pe care oficialitatea vienesă credea că le va cîștiga ușor prin cîteva promisiuni și apoi le va cuceri, uitînd tot așa de ușor acele promisiuni. Veterani gîcise, printr'o intuiție extraordinară, că aceste națiuni și mai ales „țerile” romîne, au o politică *activă* proprie, disimulată, modestă, dar hotărîtă, abilă, consecventă. El își da sama că fără prietenia Munteniei nu se poate păstra Transilvania, că primejdia tătarească poate fi înlăturată numai prin bunăvoința Domnilor Munteniei și Moldovei³. Fiind și un om foarte fin, cum erau și oamenii noștri de atunci⁴, el își creiază prietenii reale în țară și mai ales se leagă cu Brîncoveanu printr'o prietenie deosebită⁵. Din nenorocire însă Veterani e înlocuit în Transilvania prin Heisler, antipodul său, ca atitudine și ca însușiri personale, de și el însuși un militar distins. Această schimbare e de sigur în legătură cu intrigile lui Bălăceanu, dar e mai ales expresia politicii austriace, care urmăria să cucerească prin violență țerile romîne, de oare ce ele resistau la cucerirea prin persuasiune⁶.

Veterani, rechemat în Ardeal, după desastrul de la Zirnești, afirmă

¹ Lettere originali del Maresciallo Generale... di Leopoldo I-o, il conte Federico Veterani di Urbino, scritte a Monsr. Patriarca ed all'abbate Urbano Altoviti, suoi zii materni a Roma, dall'anno 1688 sino al 1695 (215 doc.).

² Memorie del Maresciallo Conte Fed. Veterani.

³ Lettere, *passim*.

⁴ Dei Chiaro, *passim*.

⁵ Codices 8473, etc. de la National-Bibliothek din Viena, secția manuscriselor; vezi și Greceanu, *Viața lui Constantin-Vodă*.

⁶ Cum se întimplase oarecum în Ardeal; Gooss, *Staatsverträge*, *passim*; Angyal David, *Leopold I. und Ungarn*, în „Ungar. Revue”, VI (1886).

cu tărie că insuccesul și darea înapoi definitivă a expansiunii austriace sînt datorite faptului că nu s'a menajat Brîncoveanu. Acesta, indignat și îngrijorat, a declanșat „il rovescio“; dacă Brîncoveanu rămînea de partea Imperialilor, expediția de la Zîrnești nu ar fi avut loc ¹. Domnul Munteniei apare deci ca străjerul, pătura de izolare a Transilvaniei. Într'adevăr, prin influența ce avea la Constantinopol, prin banii ce dădea prin ținerea la o parte a lui Tököly, prin forța lui militară chiar, dar mai ales prin abilitatea diplomatică și prin voința de a-și apăra teritoriul, Brîncoveanu și, într'o măsură mai redusă, și Domnul Moldovei, țineau cuprinsul Dunării-de-jos în afară de combinațiile strategice.

Veterani reiea deci corespondența cu Brîncoveanu și hotărăște împreună cu acesta anume măsuri la granița munților, care, fiind folositoare ambelor țeri ², arătau însă mai ales că expansiunea austriacă s'a oprit definitiv la Carpați. Generalul imperial speră însă că va aduce și Moldova și Muntenia la supunere, dar cu binele și cu cea mai mare abilitate și prudență. E drept că această atitudine-i era dictată, cum o și spune însuși ³, de schimbarea politicii europene, prin reînceperea războiului occidental.

În orice cas, Brîncoveanu e cîștigat din nou și face astfel de servicii Imperialilor, încît, în anul 1695, anul morții lui Veterani la Lugoj, el capătă titlul de principe al Sacralui Imperiu Roman (diploma e din 30 Ianuar 1695 și se află în copie printre documentele despre care vorbim aici. Cea de confirmare din 1689, în copie, se află la Viena la Staatsarchiv, Hungarica, și a fost copiată de mine).

Aceste scrisori ale lui Veterani nu pot fi însă publicate fără să se întrebuițeze și memoriile lui și ale lui Belleardi, publicate, sau în manuscriptul la Biblioteca Națională din Viena. Scrisorile și Memoriile nu se contrazic ⁴; e numai, în memorii, o apăsare mai

¹ *Lettere, Codices* (Românii uniți cu Tatarii „haverlanno riversato la machina delle cose“, Codex 8478).

² *Lettere, Codices*.

³ *Lettere*.

⁴ „Memorie del Maresciallo Conte Federigo Veterani dall'anno 1683 sino all'anno 1694, concernenti l'operazioni militari da lui fatte in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettanti alle suddette, ora la prima volta pubblicate“, Viena și Lipsca 1771, traducere germană din același an (Lipsca); altă traducere din 1788 (Dresda). Aceleași memorii se află în manuscris la Biblioteca Națională din Viena, formînd codicele 8639 și 9742; în codicele 8473 până la 8478 se află „Historia della guerra tra l'Imperatore ed i Turchi“ de contele Alessandro Belleardi, cuprinzînd mai ales elogiu lui Veterani. Între aceste manuscrise și o scrisoare semnată de boierii romîni și adresată lui Veterani în 1689.

mare asupra punctului de vedere al lui Veterani¹ în divergență cu al lui Heisler și în parte al Vienei. Apoi, în memorii, natural, Veterani, și Belleardi, în „Historia“, arată o politică de bunăvoință mai absolută a generalului imperial, chiar de la început, ceea ce nu e exact.

În ce privește documentele rusești, ele aduc, nu o confirmare a importanței politice a țărilor noastre pentru istoria Europei din acel timp, ca manuscrisele de la Urbino, ci o revelație, o precizare și o desmințire. Brîncoveanu, reluînd patronagiul politicii ortodoxe a supușilor și raielelor, în unire cu Patriarhul Ierusalimului Dositeiu, cum o făcuse Șerban în 1688² și poate și mai înainte³, trimete la 1702, după o consfătuire importantă, un emisar, pe David Corbea, la Moscova. Acesta avea să ceară ajutorul rusesc, o acțiune rusească în favoarea ortodocșilor. Era după Carlovăț și după *unire*; importanța lui Brîncoveanu pentru menținerea Ardealului nu mai exista, și ortodoxismul era amenințat. Așa dar Brîncoveanu se adresează Rușilor, însă rezultatele sînt nule; se târăgănează până ce misiunea devine compromițătoare pentru Domn, din ce în ce mai apăsător, mai stăpînit de primejdii, de năcazuri, de griji. El își rechemă emisarul, dar informațiile, bunele oficii, serviciul de corespondență prin Țara-Românească, de la Constantinopol la Moscova, cu ajutor românesc, continuă.

Revelația de care vorbiam este acțiunea diplomatică a lui Brîncoveanu la Ruși: lămurirea este în ce privește natura acestei acțiuni și a relațiilor ce au urmat, iar desmințirea e relativă la așa-numita trădare a lui Brîncoveanu. Până în ultimul moment, acestuia nu i se spune ce să facă, nu i se scrie, nu i se cere nimic: e lăsat în nesiguranță, și el cere precisiuni. Fuga lui Toma Cantacuzino nu e făcută tocmai în contra Domnului, de oare ce Toma scrie acestuia, făcînd apel la buna lui voință, cerîndu-i oarecum iertare. De altfel corespondența cu Moscova se va relua, după o întrerupere; dar nu se pomenește nicăiri de trădare. Într'o scrisoare Cantacuzinii se vor apăra de a fi provocat tragedia brîncovenească din 1714.

¹ „Mssime contrarie dell'Heisler in Transilvania a quelle del Veterani“; ms. 9742.

² S. Dragomir, *Contribuții*,

³ Același; vezi și studiul meu *Istoria politice externe*, etc., care va apărea în curînd.

E clar deci că Brîncoveanu, nemai avînd niciun rost austriac și temîndu-se pentru ortodoxie, se apropie de Ruși, cari profită de aceasta, dar nu dau multă importanță Terii-Românești, mai depărtată decît Moldova, și mai nesigură¹. În timpul campaniei din 1711 era firesc ca, odată armata turcească bătută și Moldova ocupată, să se aștepte o cădere automată a Munteniei în puterea Țarului. În acest cas, Muntenia trebuia ținută în vag, „amusată“ cu speranțe, lăsată în nesiguranță pînă la decisivă. Domnului român nu-i putea conveni aceasta; el vroia precisiuni ca și cel din Moldova. Le și cere, dar în așteptare stă gata, cu trupele. Această atitudine era în natura lucrurilor și de o parte și de cealaltă.

Din nenorocire traducerile în limba franceză ale acestor documente sînt defectuoase². A. Sturdza, neștiind rusește, n'a controlat traducerea și a lăsat să treacă la corectură chiar greșeli de citire ale culegătorului ca „papes“, în loc de „popes“. E exclus ca traducătorul rus să fi făcut o astfel de confuzie. Sturdza pune însă un semn de întrebare și trece mai departe.

După părerea mea traducerea documentelor trebuie tipărită din nou, de oare ce ea a influențat tabela analitică într'un mod uneori supărător. Despre restul documentelor, și anume 193 documente din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris, aproape toate publicate în Hurmuzaki, *Supl. I/1*; *Supl. I/III*; vol. XVI; *Dispacci* din Germania, din Arhivele Veneției (235 doc.); *Nunțiatorile* din Arhivele secrete ale Vaticanului (58 doc.) și documentele din Arhiva secretă a Societății de Propaganda Fide (80 doc.) precum și despre documentele copiate de subsemnatul din Arhiva de Stat, din cea de Războiu și din Biblioteca Națională (secția manuscriselor) și care completează materialul documentar privitor la Domnia lui Constantin Brîncoveanu, voi u vorbi altă dată.

V. Zaborovschi.

---

¹ Știrea victoriei de la Pultava se trimete ambilor Domni; ambii sînt cultivați, bine înțeles pentru viitor.

² Volumul este tipărit, dar n'a fost încă pus în librării.

Un Evreu turcesc despre țerile noastre în secolul al XVIII-lea

(Urmare).

24. Der neue Wessir aber hatte sich annoch solche Siege nicht träumen lassen, denn, als er zu dem Heere kam, verwunderte er sich gewaltig über die geringe Anzahl seiner Schaaren, und sprach: Mit dieser Handvoll Musulmanen soll ich eine Welt voll Christen schlagen? Indessen arbeiteten die Türken fleissig in den Zeughäusern und am Schifsbau, davon die Schiffsleute vielen Unfug gegen die Christen trieben.

25. Die Russen aber sandten im Anfang des Jänners vier hundert Männer gegen Bucharest — so da ist die Hauptstadt der Walachey—, und nach ihnen noch sechs hundert andere, welche kund machten dass ihrer noch ein Heer von zehen tausend Männern käme. Sie logen aber; da erschracken die fünfzehn hundert Türken, welche die Stadt hüteten, und wurden von den Kosacken verfolgt.

26. Auch griffen dabey die Russen den Hospodar der Walachey, welcher in ein Kloster geflohen war, und sie führten ihn mit hundert und vierzig Menschen der Seinen und vielen Bojaren sammt seinen Schätzen nach Jassy. In Bucharest aber liessen die Russen einen Major Anrep mit drey hundert Jägern.

27. Siehe, da ward ein Obristlieutenant mit einer Schaar Arnavuten und Grenadiers an die Donau auf Kundschaft gesandt, und vernahm dass zehen tausend Türken von Silistria her über den Strom gegangen wären; darum wandte er um in zween feste Klöster und sandte einen Brief zu Anrep: „Es ziechen fünfzehn hundert Türken wider mich, komm mir zu Hülfe“.

28. Der muthige Anrep, welcher schon mehrmal mit wenig Männern eine solche Zahl Türken bestritten, gehorchte seiner Bitte, aber es kamen zu ihm Männer, die ihm sagten dass der Türken zehen tausend an der Zahl wären. Da liess er dies sogleich dem General Stoffel melden, und auch dem Obristlieutenant es ansagen; aber der schrieb ihm: „Du irrest, es sind der Feinde nur fünfzehn hundert Männer“.

29. Anrep vertraute diesem Vorgeben; als aber die Türken die kleine Anzahl sahen, fielen sie wie die Geyer über dieselben her. Dennoch pochten diese Jäger zwo Stunden lang, und der Obrist-

lieutenant sahe von den Mauren höhnisch den Gefecht zu ohne ihnen zu helfen. Darnach kann der Haufe des Generals an: da flohen alle Türken mit der eroberten Kanone, welche die Jäger mit sich gehabt hatten.

30. Und Stoffel fand den Major mit allen seinen drey hundert Männern erschlagen, und fünfzehn hundert todte Türken darneben liegen, und liess den Verräther fangen und fesseln; den Türken aber sandte er ein starkes Chor Fussknechte unter dem General Potemkin und Reisingen unter dem General Podgorytschanin und den Brigadiers Tökeli und Rschewuskoy nach, und die ereilten sie bey Fokschany am vierzehenden Tage des Monden Jänner. Da erhob sich ein harter Streit, darinne der Türken tausend Männer erschlagen und ihre Schwärme in die Flucht getrieben wurden. Stoffel aber wandte sich gegen Brahilow, und bestritt das Schloss; er konnte aber nicht gewinnen.

31. Diese Türken hatte der Seraskier Sülejman Pascha geführt, und seine Reuter waren der Kern der Ottomanen, wie sie auch einigemal löwenmüthig anfielen, aber das grobe Geschütz der Russen, das kreuzweis in sie drang, hielt ihren Grimm von dem Viereck der Russen ab, dass auch die Jengitscheri, wie sie endlich anrückten, weichen mussten, und einige Kanonen auf der Flucht verloren. Es fehlte den Türken nicht an Mut, denn auch ihre Jengitscheri giengen mit Säbeln wider das grobe Geschütz, aber ihre Rosse aus den Wildnissen scheuten das Feuer.

32. Darnach, am fünf und zwanzigsten Tage des Jäners, kamen in die zwanzig tausend Türken, Reuter und Fussknechte, gegen Bucharest, dass sie die Stadt wieder einnahmen, und Serdar Manolaki zum neuen Hospodar einsetzten, und streueten in dessen Namen Befehle im Lande aus, dass die Walachen sich ihm sollten unterwerfen, und dafür fünf Jahre von allen Abgaben frey sein, und sie stürmten gegen die Schreckschanzen der Russen. Der General Semätnin aber schlug sie tapfer zurück, und wehrte ihnen dass sie nicht die Vorstädte anzündeten, und jagte ihnen bis Ordysch nach, und nahm ihnen viele Pulverwagen und Kanonen.

33. Fast zu gleicher Zeit vernahm Stoffel dass zwolf tausend Türken sich Brahilow näherten. Darum sandte er sechs Grenadierbattalions, drey Regimente Fussvolk, drey Regimente Husaren und viele Freywillige mit zwölf Kanonen. Da fielen zwey tausend Reuter der Türken auf die Freywilligen in verschiedenen Haufen,

doch kamen die Husaren den Ihrigen zu Hülfe, und die Nacht schied den Streit.

34. Am morgen wandte sich das Chor Russen näher gegen die Stadt, und lagerten sich. Da kam der ganze Haufe Türken mit grossem Geschrey und Feuren, aber die Russen schossen auch unter sie, dass die Türken nicht weiter fortrückten. Die Russen aber giengen auf sie los: da wolten diese sie umringen, aber sie vermochten es nicht; darum wandten sie sich, und ihr Fussvolk zog in die Stadt, die Reuter aber flohen und wurden bis an den Fluss Sereth verfolgt.

36. Stoffel sahe indessen dass er gegen Brahilov nichts vermochte, weil er wegen Eilfertigkeit seines Zuges kein Geschütz zu einer Belagerung mit sich genommen hatte, und die Stadt sehr fest war, die Türken aber schossen gewaltig heraus und warfen auch Bomben, die verbrandten einen Theil der Stadt und die Vorrathsscheunen mit vielen Korn, und wandten sich in die Burg.

37. Damit nun die Türken die Stadt nicht nutzen könnten, verbrannten die Russen den übrigen Theil derselben, und verweilten noch drey Tage, bis sie wieder kamen, welche den flüchtigen Feinden folgten, die sich bis über die Donau nach Kilia wandten. Darnach kehrte Stoffel mit seinen Männern wieder nach Bucharest zurück und stärkte sich von neuem, dass er in Bulgarien zöge, und wieder einem Herr von zwanzig tausend Türken entgegen gienge, die sich in der Gegend der Stadt Dschurdschowa versammelten.

38. Da kam er am ersten Tage des Monden Februar gegen die Stadt, und am dritten Tage ward er von zehen tausend Reutern der Türken angefallen, welche Cselebi, ein Pascha von drey Rosschweifen, führte, aber er trieb sie zurück, und kam am folgenden Tage vor die Stadt. Daselbst standen wieder zehen tausend Reuter und fünf tausend Fussknechte der Türken, und, als diese die Russen erblickten, fielen sie dieselben mit grosser Wut an.

39. Aber die türkischen Reuter wurden plötzlich zum Weichen gezwungen. Da stürmten die Russen die Verschanzung der Türken, die mit einem weiten Graben und 2000 Kanonen versehen war. Da ward der Streit sehr hitzig: endlich mussten aber die Jengitscheri nach einer tapfern Gegewehr fliehen, und die meisten Türken wandten sich in die Stadt, und liessen in die drey tausend Erschlagene hinter sich.

40. Die Russen aber drangen nach in die Stadt, und erwürgten alle Flüchtige darinne, und erbeuteten einen Sandschak, oder die grosse Standarte des Pascha, von Seide und Gold gestickt, viele Rossweife und Standarten, einen Commandostab und zwanzig eiserne Kanonen, auch fiengen sie in die vier hundert Türken lebendig. Sie selber hatten drey hundert Todte und Verwundete von ihrem Volk dabey bekommen.

41. Darnach wandte sich Stoffel wiederum gegen Brahilow und beschloss die Burg mit den eroberten Kanonen der Türken, und sandte einen andern Haufen gegen Ismail, und Prinz Tscherniwic zog mit seinen Haufen gegen Kilia-Nowa, an der mitternächtlichen Mündung der Donau, gewann Kilia und ein grosses Magazin darinne, und sandte alle gefangene Tartarn nach Russland. Und noch ein anderer Haufe Russen eroberte Timarowa an der Mündung des Pruth, und verbreitete das Schrecken aller Orten ihrer Feinde vor sich her.

42. Und am fünfzehenden Tage des Monde Februar zog Stoffel wieder gen Bucharest und kam nach sechs Tagen da an, und die Einwohner der Walachey versammelten sich wie ein Mann, und legten der Zarinn in seine Hand den Eid der Treue ab, und die Obersten im Volke brachten ihm ein Geschenk von tausend Dukaten; er aber nahm es nicht an, sondern vermahnte sie dass sie das Geld in das Hospital der Stadt und zum Besten derer verwenden möchten, welche in den letzten zween Schlachten verwundet worden waren.

43. Da diese Unternehmung die Walachey wieder einzunehmen verloren war, ergrimte der Sultan und setzte den Tartarchan wieder ab und erwählte an seine Statt Kaplan Gheray, und schenkte ihm hundert und fünfzig tausend Löwenthaler darzu setzte er ein grosses Vertrauen auf dessen Mut, dass dieser die Walachey erobern würde, und sandte ihm für seine Knechte sieben hundert Beutel.

44. Und der Tyrann wütete gegen alle Walachen, welche seine Knechte hier und da weggeführt hatten. Mehr als sechs hundert Köpfe von Walachen wurden auf seinen Befehl vor dem Tore des Sarails zur Schau einige Wochen hindurch ausgesteckt. Dazu waren noch vier hundert Walachen als Sklaven unterwegs, die eben das Schicksal zu gewarten hatten.

45. Viele zu Constantinopol wohnende Griechen und alle Wala-

chen wurden ihrer Güter beraubt und auf die Galeeren gebracht, und dadurch der Schatz des Sultans um etliche Millionen vermehrt; noch mehreren Griechen wurde ihr Ueberfluss an Gütern abgenommen, und alles ihr Gewehr in das Zeughaus gebracht.

46. Aber alle diese Grausamkeiten wandten nur die Gemüter aller Walachen von ihm ab. Die Starken waffneten sich für die Russen, und die Uebrigen flüchteten von den Gränzen. Auch murrten die Jengitscheri, denn, als sie am Bairamsfeste ihren Sold empfiengen, und der Mufti vorüber ritt, schrien sie: „Schaffe uns Friede, sonst soll dein Kopf neben jenen Köpfen dort am Serail stehen“. Der Mufti sprach: „Unser Prophet zürnet auf uns“. Sie aber antworteten: „Unser Prophet ist ein guter Musulman, aber du bist für Geld ein Schelm geworden“. Bald hernach starb Piri Zade Osman Effendi der Mufti im acht und sechszigsten Jahre seines Alters, zu rechter Zeit für ihn, und Myrza Zade Mehemed Effendi ward Mufti an seiner Statt.

47. Und es begab sich dass eine Rotte Tartarn in die polnische Ukraine einfiel, und bis Berszade, eine Stadt die da ist, Erbe des Geschlechts Potocki, kam, darinne waren zwanzig Kosaken; die wehrten sich und liessen die Feinde nicht ein, daher diese nur die Vorstadt und die umliegenden Dörfer plünderten. Da gieng eine Schaar Russen vom Heer Panin ihnen nach, und erreichte sie auf ihrem Rückzuge bey Jahorlick und erschlugen ihrer einige, die andern zerstreuten sie und nahmen ihnen allen Raub ab, und es waren in allen ihrer nur hundert Reuter und nur ein Raubgesindel.

48. Stoffel aber liess Besatzungen in Bucharest und Faktschany, und kehrte wieder nach Jassy. Fürst Repnin zog auch mit einem starken Chor Russen nach der Moldau; und Panin schlug die Tartarn bey Jaturlika, wo man kömmt nach Bender, und zerstreute sie, und nahm ihnen ihre Wagenburg, darin alle gefangene Christen, und allen Raub ab.

49. Nun regten sich einige Zeit die Türken nicht sehr, denn der Mut zu streifen war ihnen seit dem Gefecht bey Dschurdschowa ziemlich vergangen und das schlimme Wetter und der tiefe Schnee hielten die grossen Ausföhrungen noch verschoben; dazu gebrach es an Lebensmitteln dem grossen Heer Romanzows, das immer noch bey Latytschew war.

50. Mittlerweile waren die Christen unter den Türken in steter

Todesgefahr, und in Smyrna hatten sich einige Männer verschworen sie alle zu erwürgen; aber der wackere Landvogt fieng die Bösewichter, und strafte sie, dass sie es fühlten, und die Franken, wie man dort die Christen nennet, waren wieder einige Zeit ruhig.

51. Die Türken mischten in ihre Werbungen die Sache der Religion, und liefen auf den Strassen und riefen: „Wer ein wahrer Musulman und Jünger Muhammeds ist, der gehorchet den Befehlen des Sultans und begiebt sich zum Heer“. Da kamen in die vierzig tausend freywillige Landstreicher aus Asien nach Constantinopel, und verübten schrecklichen Muthwillen allda mit Rauben und Morden, dass man ihre Anführer musste niedersäbeln.

52. Weil der Sultan solchen Zulauf sahe, ward sein Herz trotzig; denn als der Divan ihm zum Frieden rieth, antwortete er: „Ich durchaus den Ausgang dieses Feldzuges erwarte, ehe ich die Vorschläge anhöre, die mir meine Feinde oder eine Mittlermacht thun möchte. Vorher aber müssen die Russen beides aus Moldau und Walachey vertrieben seyn“. Da liess der Diwan von seinem Rath, dazu auch von dem Gebrauch ab, falsche Siege zu verkündigen.

DAS EILFTE KAPITEL.

Von dem Feldzug des Jahres 1770. Der Türken vielen Niederlagen, Absetzung des alten Wessir, darzu von dem Mirakul mit der Fahne Muhammeds lustig und schrecklich zu lesen.

Und gegen das Ende des Monden März entboten die Russen drey hundert Zimmerleute, dass sie vier Brücken über den Niester schlugen, eine bey Chotschim, eine bey Bender, eine bey Chanige, und eine bey Kulus. Als der Schnee begunte zu schmelzen, rissen die angeschwollenen Gewässer darein; doch die Russen liessen die Schäden wieder gut machen.

2. Und das Heer Romanzows, der von Petersburg wieder angekommen war, und das Heer Panins zogen in die Walachey; die Türken aber rückten in grosser Zahl nach Brahilow und Kilia, das die Russen wieder verlassen hatten, und der Wessir war zu Babadag und sandte ein starkes Chor Reuter von seinem Heer bis Isaktscha, damit es frische Fütterung für seine Rosse fände.

So unerschrocken er aber war, so schrieb er doch an den Sultan dass er ihm lieber seinen Abschied geben sollte. Allein derselbe wollte darauf nicht merken; welches dem Wessir nicht gefiel, denn

er sahe dass seinen Türken vor dem Namen der Russen der Mut entfiel; besonders zitterten sie vor den vielen Grenadirs derselben, aber der Reuter lachten sie. Obreskow, der unglückliche Gesandte der Russen, musste dem grossen Heer der Türken folgen.

4. Und Stoffel und Prosorowskoï giengen mit ihren Haufen über den Niester. Da lockten die Türken sie in einen Hinterhalt und zerschmissen ihre Männer, dass die Russen vor diesmal kaum Zeit hatten wieder über den Strom zu kommen. Darnach gieng das grosse Heer Romanzows über den Niester: alle Schaaren versammelten sich in den Gegenden von Chotschim, und zogen am dritten Tag des Junius gegen den Pruth.

Panin war bey Bender, und Stoffel sandte ein Chor Fussvolk und leichte Reisigen bis vier Meilen von Kawsawi¹, der Königsstadt des Tartarchans. Da stiessen die Tartarn etlichemal an sie, aber sie wurden jedesmal zerstreuet, zwey hundert Christensclaven wieder befreuet, und zehen tausend Rinder und Schafe erbeutet. Darnach starb Stoffel zu Barlat, und Repnin kam an seine Statt. Von diesem Monden an giengen die Russen von allen Seiten wider die Türken los, also dass täglich Gefechte waren. Zu Anfange des Junius lagerte sich ein Chor von zwölftausend Türken und zwanzig tausend Tartarn unter Anführung des Abasa Pacha und des Tartarchans am linken Ufer des Pruth, Răbaja Mohilow gegenüber, um über diesen Fluss zu gehen; aber Fürst Rebnin, der mit seinen Schaaren zwischen dem Flecken und dem Bach Schisha stand, trieb sie beständig zurück.

Als Romanzow vernahm dass noch ein anderes Chor Türken, uuter Anführung des Abda Pascha, von Brailow jenseits des Seret anrückte, um das Chor Repnins jenseits des Pruth anzufallen, so beschloss er mit dem ganzen Heer dem Fürst Repnin zu Hülfe zu eilen, und das Heer musste fünf Tage nach einander wandern und das Geschütz mit Menschenhänden von einem Berge zum andern geschafft werden, bis sie endlich gegen Zezora jenseits des Pruth ankam, und sogleich darüber Brücken schlug.

8. Romanzov sandte alsdann dem General Bauer mit den Vortrab, dass er in der Nacht auf den 11. des Junius sollte die Feinde anfallen, und Repnin sollte zugleich dies thun. Da die Türken dies sahen, liessen sie einen Theil ihres Fussvolks in ihren Verschan-

¹ Căușani.

zungen zurück, und wandten sich mit allen Macht gegen Bauern, aber, als dieser selber sie anfiel, flohen sie auf die Höhen von Bender und Faltschi, und lagerten sich darauf, und liessen zween Mörser und ihre Pontons im Stich. Repnin aber hatte mit den Brücken nicht sogleich fertig werden können, um Bauern zu begleiten.

9. Romanzow liess die Repninsche Schaaren in das Lager rücken, wo Bauer mit den Seinigen gewesen. Und die Türken stärkten sich immerdar, und man konnte ihre Schanzen nicht woh von vorn bestreiten. Da stürmten die Turken mit aller Macht, dazu kamen auch die von den Bergen hernieder, und alle wider die Schaaren Repnins und Bauers, weil sie aber mit lauter Reuterey kamen, wurden sie mit den Kanonen wieder abgewiesen.

10. Und am sechszehenden Tage des Junius zog Romanzow mit dem Heere weiter, dass er die Höhen einnähme, von welchen die Türken die Russen übersehen konnten, und die Schaaren Repnins und Bauers stiegen voraus hinan, und die Türken oben thaten grimmig und flohen doch mit aller Eile, und wurden in die fünf Meilen verfolgt, und ihrer vier hundert Männer erschlagen.

11. Und, siehe, der Sohn des Chans Deli Saltan Kerim wurde mit hundert türkischen Reutern abgeschnitten, und wollte sich nicht gefangen geben, also dass er mit seiner ganzen verzweifelten Parthey niedergeschossen werden musste; Achmet Aga Selim Agassi aber, der Geheimschreiber des Chans, und einer der vornehmsten Hauptleute des Abasa Pascha wurden gefangen.

12. Um die Zeit stritt auch Panin gegen die Festung Bender, und liess deren Commandanten auffordern; aber er gab keine Antwort, sondern that grossen Widerstand mit starken Schiessen und vielen Ausfällen, indem in die dreysig tausend Turken die Stadt vertheidigten. Daher sich die Belagerung sehr verzog.

13. Wider das grosse Heer Romanzow hatten sich zwanzig tausend Türken unter vier Paschen und dreysig tausend Tartarn unter ihrem Chan am vier und zwanzigsten Tage des Junius nicht weit von Riaba Mogila gelagert. Daher zog Romanzow ihnen in die Nähe einer Messe entgegen, denn, weil man der Feinde Anzahl nicht recht wusste, und glaubte dass der Wessir selber dabey wäre, hatte sich Repnin mit seinen meisten Schaaren bis zum grossen Heer gezogen.

14. Darnach rückte Ramanzow den Feinden eine Viertelmeile

nahe, und sandte Repnin dass er sie zur Linken und im Rücken anfallen sollte, Bauer sollte dies zur Rechten thun, und Romanzow wollte ihnen in der Fronte begegnen. Da stritt der ganze Haufe der Feinde wider Repnin, aber dessen grobes Geschütz brachte sie zum Weichen; endlich flohen sie bis Ismailow, und liesse drey hundert Todte, einen Aga, einen tartarischen Murza zu Gefangenen, darzu zwey Mörser und alle ihre Pontons zurück.

15. Darnach zog das russische Heer Romanzows ruhig fort und am funfzehenden Tage des Julius, da sie seit einigen Tagen keinen Feind gesehen, lagerte es sich auf Anhöhen, den Tartarn gegenüber, und verjagte fünf tausend Tartarn, die seinen linken Flügel beunruhigten; und Romanzow berathschagte wie er die Tartarn angriffe, welche mit den Türken die bey ihnen waren ein Heer von achzig tausend Männern ausmachten.

16. Da stellten sich die Feinde als wollten sie anfallen, aber sie unterliessen es. Da gieng am achtzehenden Tage des Julius das Heer der Russen über die Larga und Repnin, Potemkin und Bauer bestritten die Schanzen der Feinde. Diese wehrten sich tapfer, aber, als Melissino Bomben unter sie werfen liess, verloren die Türken den Mut, und ihre Reuter wollten sich durchschlagen. Endlich aber flohen sie auf einer ander Seite, den Übrigen nach, und die Russen erbeuteten das ganze Lager, darzu dreysig Kanonen, drey Mörser, acht hundert fünf und zwanzig Kanonenkugeln, zwey hundert und sechszehn Bomben und zwanzig Fässer Pulver. Tausend Leichname der Türken lagen gestreckt, und die Russen gaben kein Quartier.

17. Nach diesem Siege verfolgte Romanzow die nach der Donau zu fliehende Feinde. Der Wessir aber gieng mit seinem Heer über den Strom, und sprach: „Nun ihr, Musulmanen, müsst ihr siegen oder sterben; denn ich habe beym grossen Propheten geschworen dass ich siebenzig Millionen Piasters in sieben Jahren anwenden will, dass ich das ganze russische Reich zerstöre und in Staub verwandte“.

18. Und er betrachtete sein Heer, welches waren siebenzig tausend natolische Reuter, dreysig tausend rumelische Fussknechte und dreysig tausend rumelische Reuter, und über diese waren der Kapikazan Aga der Jengitscheri, der Topczy Pascha und viel andere Paschen. Darzu war dabey Potocki mit seinem Anhange, und der Sultan hatte diesen, da sie noch in Warna gewesen, hün-

dert Beutel geschenkt, damit sie sich dafür Rosse und Geräthschaften haften.

19. Am ein und dreyssigsten Tage des Julius lagerte sich der Wessir gegen Abend eine Meile von Romanzow am linken Ufer des Kahul, an der Mündung des Sees Kahul, welcher in die Donau fällt. Der Tartarchan aber fieng schon an sich mit sechzig tausend Reutern hinter den Russen herumzuziehen, auf der Seite des Flusses Salitscha. Darum sandte Romanzow eine grosse Anzahl Fussvolk und Reuter, sich mit den Tartarn zu schlagen; mit den übrigen Völkern, deren nur sechs und zwanzig tausend Männer waren, beschloss er das Heer des Wessirs anzufallen.

20. Also zog er mit Anbruch des ersten Tages des Monden August gegen das Lager des Wessir an. Da kamen ihm alle Reuter der Türken entgegen. Aber die russischen Fussknechte bahnten sich mit schrecklichen Feuer einen Weg durch sie hin. Darnach kamen ihnen alle Fussknechte und Jengitscheri entgegen. Da hieben auf den Seiten die schweren Reuter der Russen in sie ein, und die russischen Grenadiers rennten sie mit den Bajonetten nieder. Und die Türken wandten sich wieder in ihr Lager, und die Russen drangen ihnen nach und erstiegen alle ihre Verschanzungen und Batterien.

21. Inzwischen schoss auch das russische grobe Geschütz unter die Feinde. Da flohen sie mit schrecklichen Graus, und viele warfen ihre Waffen von sich, und also gewannen die Russen das ganze Lager der Türken mit ihrem Gepäcke, unzählbare Zelter, und im Zelt des Wessir viel herrliche griechische Weine, der verborgen war, hundert und vierzig metallene Kanonen, kurz, alle Kriegsbedürfnisse welche die Türken nur bey sich führen können, und die Felder waren mit den Leichnamen ihrer besten Streiter bedeckt.

22. Der Wessir und viele der Seinen flohen auf Fahrzeugen über den Strom, und welche Türken im Nachjagen erwischt worden, baten mit kläglichem Geheul um ihr Leben. Indessen dass dies vorging, waren Bauer und Repnin den Tartarn und Türken auf jener Seite entgegen gezogen, welche in zween Haufen wider sie kamen um die leichten Magazine der Russen wegzunehmen, waran sie aber durch des grobe Geschütz derselben verhindert worden.

23. Und am sieben und zwanzigsten Tage des Julius hörten die Russen funfzig Kanonenschüsse im Lager der Feinde, und sie

hörten ein grosses Jauchzen; denn es waren noch mehr Streiter bey ihnen angekommen, und ihr Lager breitete sich schrecklich aus, und sie waren wie eine Heerde Heuschrecken.

24. Da liess Romanzow die Proviantwagen über den Fluss Kahul führen, damit er die Feinde lockte, und alsbald kamen sieben tausend Tartarn herzugeeilet, dass sie Beute machten. Aber die Russen, welche die Wagen vertheidigten, bewillkommten sie so, dass ihrer nicht der dritte Theil entrann. Dennoch kamen die Tartarn in grösserer Zahl auf der Russen linken Seite über den Fluss Salitscha. Da sandte Romanzow fünf Regimenter Cürassiers, drey Regimenter Husaren und vier Grenadierbattallions und liess die Wagen wieder in sein Lager führen.

25. Die Russen konnten den herrlichen Sieg am ersten Tage Augusts kaum selber glauben. Die erste Wendung aber welche ihnen denselben zulenkte, war dass sie einer Menge türkischer Reuter, welche um ihnen in den Rücken zu kommen, eine Vertiefung einnahm, durch ein darzwischen gezogenes Viereck von Fussvolk drohten abzuschneiden, und sie dadurch zur Flucht brachten. Darnach, als die Jengitscheri plötzlich aus ihrem Lager sprangen und sich in das Fussvolk der Russen warfen, dass diese schon wichen, ermunterte Romanzow die Seinigen, und schrie mit lauter Stimme: „Halt!“ Da ermannten sich die Seinigen wieder.

26. Ein Glück war es für die Türken dass sie in die drey hundert Fahrzeuge von allerhand Grösse auf der Donau hatten, denn ihre Flucht geschah in vollen Rennen, und der Wessir fand bey der eiligen Flucht die Seinigen in dem äussersten Gedränge, da sie einander selbst erdrückten, theils niederhieben, theils in die Fahrzeuge sprangen, von welchen viele wegen der grossen Last untergiengen, dass die Wellen der Donau voller Ertrunkenen waren.

27. Von früh vier Uhr bis gegen zehen Uhr währte dieser Streit, und die Türken verloren in die vierzig tausend Manner, da die Russen nur drey hundert und drey und fünfzig Todte, worunter ein einziger Hauptmann war, und fünf hundert und fünfzig Verwundete hatten. Im eroberten Lager wurden allein drey tausend Türken begraben, und in einer Strecke von sieben Versten oder anderthalb Meile lagen grosse Haufen Leichen, die nicht zu zählen waren.

28. Der Wessir aber wandte sich mit seinen überbliebenen Schaaren

nach Isaktschi, und es waren grosse Meutereyen unter den europäischen und asiatischen Türken wider einander, und die Jengitscheri nahmen die grosse Fahne Muhammets, und wollten nach Stambul zurück ziehen, und den Sultan absetzen, und seinen Bruder Bajazet, welcher einige Monden nachher starb, zum Throne salben.

29. Darüber war der Wessir in Angsten wie eine Gebäerinn, und liess durch den Zahlmeister der Jengitscheri mit ihnen freundlich reden, und Geld über Geld ihnen verheissen, dass sie sich beruhigten. Da sprachen sie: „Es sey denn dass ihr uns drey Stücke gewährt, sonst werden wir nicht bleiben“. Obreskow soll die Freyheit haben, die abgesetzt (*sic*) Wessir Moussour Oglou soll wieder herrschen, und es solle Friede seyn. Wo sind die Hunde die uns zum Kriege verführet haben?“.

30. Und sie fielen die Conföderirten im Lager an, und erschlugen viele derselben, und von dem Tage an wurden die Polacken welche bey den Türken waren von allen Seiten verfolgt, und Potocki ward mit einigen seiner Hauptleute gen Warna gefangen geführet, und die Uebrigen wurden von Säbel der Türken, Noth, Gram und vom Ungeziefer aufgerieben. Denn die Türken schrien: „Ihr Hunde, seyd Schuld, dass wir von Chotschim an bis auf heutigen Tag an Erschlagenen, Ersoffenen und Gefangenen in die achtzig tausend Männer verloren haben!“.

31. Nun war auch der Wessir in nicht geringen Kummer, wie er diese Hiobspost nach Constantinopel berichten sollte. Und zur selbigen Zeit war der Sultan zu Adrianopel, und, als man die Fahne ihres Propheten dahin trug, knarrte die Stange daran gewaltig, und ein grosser Lappen fiel davon auf die Erde. Darüber entsatzten sich die Türken, und erhuben ein grosses Wehklagen, und sprachen: „Unser Prophet ist von uns gewichen“.

32. Auch beklagte nun der Sultan gar sehr dass er seinen ersten Wessir hatte hinrichten lassen, denn er sahe es itzo dass dieser gar grosse Ursachen zur Behutsamkeit gehabt. Aber es war nun nicht mehr zu ändern, und sein Zorn auf den Wessir war vergebens, wie denn dieser nicht die Schuld allein hatte, da er mit einem unordentlichen Heer nichts gutes ausrichten können.

33. Nach diesem Siege aber umringten die Russen das ganze Heer der Tartarn, in die sechszig tausend Männer, und ihr Chan wollte sich durchschlagen. Aber es war vergebens. Da musste er mit allen den Seinigen die Zarinn huldigen und sich und seine

Nachkommen in russischen Schutz begeben. Als er dies gethan hatte, liessen sie die Tartaren in einzelnen Haufen in Frieden wieder in ihr Vaterland ziehen. Diesem Beispiel folgten endlich alle Tartarn der Gegenden.

34. Da erhob sich in Petersburg ein grosses Jauchzen, und die Zarinn sandte Romanzow und seinen Helden grosse Geschenke. Darzu gab sie ihnen Landgüther mit vielen Bauern. Doch konnte nunmehr das Heer Romanzows dasselbe Jahr wenig mehr ausrichten, weil die Türken alle Gegenden um sich her verheerten; darzu auch die Pest unter sie kam.

35. Auch wurden allerhand Seuchen in den Landen weit umher verbreitet, dass ganze Städte und Dörfer aussturben; denn die Juden und andere Wanderer hatten die Pest von Kaminiak und Jassy mitgebracht, also dass die Heere der Christen von allen Seiten die Wege mit Kriegsknechten hüteten, damit dieses Unheil nicht allgemein würde. Denn das Elend war schrecklich, und was die Pest nicht wegraffte, das rieb der Hunger auf.

36. Doch eroberte Repnin im Monden August die Festung Kilia, und die vier tausend Türken welche darinne waren freueten sich als über ein grosse Beute, dass sie nur einen freyen Abzug bekamen. So kamen auch unzählige Muhammedaner und ergaben sich freywillig der Russen, damit ihre Seelen leben blieben, und die Russen begegnet alle leutselig.

37. Das ganze Bessarabien, die Budschiakische Tartarey, die Krim, alle türkische Lande zwischen der Donau, dem Pruth, dem Niester unter dem Schwarzen Meere wurden den Russen unterworfen. Bender aber wehrte sich noch tapfer bis in den Monden October. Doch die Russen schlugen den türkischen Entsatz bey Akürman. Da liess Panin den Seraskier in Bender zum zweiten male erfordern; er aber antwortete höhnisch: „Er sollt über das Jahr wieder nachfragen“.

38. Als bald liess Panin sein Volk zum Sturm sich bereiten, und sie stürmten von der Mitternacht bis um die vierte Nachtwache, und erstiegen auf Leitern die hohen Mauren nach einem grausamen Widerstande, und liessen von der Besatzung, die bis auf funfzehn tausend Männer gemindert war, keine Seele leben. Darzu erwürgten sie alle Bürger der Stadt, weil sie dieselben in den Waffen fanden; der einige Commandant mit wenigen Officiers ward erhalten. In diesem Sturm wurden drey tausend Russen ge-

tödte, und während der Belagerung waren ihrer in die fünfzehn hundert erschlagen worden.

39. Die Türken hatten bey der Einnahme der Stadt ihre eigene Weiber niedergehauen. Darnach eroberten die Russen auch Ackjirman, und endlich auch Brailow, welches die Türken selber so eilig verliessen, dass ihrer viele ertrunken, und die Kosaken streiften weit in das türkische Reich hinein. Der Wessir aber stand noch bey Isakscha mit dreysig tausend Männern, welches der Rest des grossen Heeres war, und stündlich sich empörte, und vielen Sold begehrte, weil es nicht Sitte wäre, dass sie den Winter im Lager zubrachten.

40. Und im Monden December setzte der Sultan Halil Pascha, den alten Wessir, ab, und verwies ihn nach Demotica, und machte einen neuen Wessir, welcher ist Selictar Mehemed Pascha, und liess ein gewaltiges Heer zum künftigen Feldzuge anwerben. Potocki und Krasinski wurden auf grosse Fürbitten mit ihren wenigen Männern wieder in ihr Vaterland beurlaubet.

41. Die Russen aber giengen auch in die Winterquartiere. Das Hauptquartier war Jassy. Olitz besetzte die Wallachey und wohnte zu Bucharest, und Weissmann hatte sein Wesen zu Ismail an der Donau, und zu Kilia und Ackjirman, und Panin besetzte die Gegend von Bender. Romanzow aber reisete wieder nach Petersburg und Rennekampf hatte indessen das Heer unter seinem Befehl, und es kamen in die fünfzig tausend Neuangeworbene bey ihm aus Russland an.

42. Und, siehe, es starb ein Sohn des Herzogs von Braunschweig bey dem Heere der Russen, der den Feldzug als ein Freywilliger mit gehalten hatte, und seine Gefährten führten den Leichnam wider heim nach Braunschweig, und die Russen trugen grosses Leid über diesen holdseligen Jüngling.

Publicat de N. I.

DĂRI DE SAMĂ

Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui private la Români, 1566-1608*, Cluj 1928.

D. Ioachim Crăciun dă un larg studiu, întovărășit de traducerii, asupra operei cronicarului maghiar Szamosközy, dușman al lui

Mihai Viteazul, pe care întâia oară l-am întrebuințat acum treizeci de ani.

Biografia e făcută cu cea mai mare îngrijire, întrebuințându-se lucrarea d lui Szekfü. E vorba, la acest istoric și arheolog, de un elev al înalțelor școli din Heidelberg și Padova. Urmează analiza manuscriptelor (partea, pierdută, privitoare, la Petru Cercel — v. p. 16 — a inspirat pe autorul notițelor din *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*. V., de altfel, p. 51, nota). Se arată și care sînt multiplele izvoare întrebuințate. D. Crăciun are dreptate, contra lui Sîrbu: „tradiție“ în latina de atunci, deci și în ungurește, nu poate să însemne transmisiune orală (v. p. 20 și urm.). Chiar precizarea cronologică: „1594 și anii următori“ o arată, ca și formula începătoare a lui Bethlen (p. 25). Dacă toate știrile din Țara-Românească sînt de la acest om de casă al lui Mihai, nu urmează că frumosul memoriu din Florența, descoperit de d. Pernice, ar fi al Armeanului: toată însuflețirea, toată duioasa sentimentalitate, toată mindria arată dictarea Domnului însuși (v. p. 26 și urm. Dar Hurmuzaki, IV¹, nu e tipărit de mine; memorialul lui Mihai l-am dat în românește după Papiu, cu îndreptări, în *Scrisori de Domni*, dar e evident că Armeanul făcuse o cronică a lui Mihai, care a servit, fără îndoială, de basă, pentru faptele singure, memorialului florentin). Un Seimen-Pașa, la 29: nu se poate să fie numit un Pașă după aceia pe cari-i comandă, și seimenii, ca grup militar, aparțin secolului al XVII-lea. Forma *Rusi* din textul italian, pentru Rusciuc, arată o dictare, sau o redactare românească. Cu privire la observațiile de la pagina 35, s'ar putea admite că Armeanul a adaus un conspect al isprăvilor Domnului său, comisarilor imperiali, în 1598, cînd a fost trimes în Ardeal cu vestea tratatului încheiat de Mihai cu Tatarii. Deci Szamosközy ar fi primit, nu de la sol, ci de la comisari acest raport general. Judecînd tendința operei, d. Crăciun ar vedea ură națională față de Romîni; e mai mult instinct decît conștiință, și, în aversiunea, rostită grosolan, a scriitorului maghiar e și desprețul omului Renașterii (v. și pp. 45-47), față de barbar și de „tiran“ (la pagina 40 nu e vorba de arderea „Huniedoarei“ — Vajda-Hunyad —, ci a Huiedinului, Bánffy-Hunyad). Nu e mai puțin adevărat că Szamosközy dorește stîrpirea întregului neam românesc, p. 42. La pagina 43, n'a existat niciodată „Cetatea-de-Floci“, ci Țîrgul-de-Floci, unde

Mocanii își desfășeau lina nedărăcită. „Eucan-beiu“, la pagina 44, e imposibil v. (p. 52 și urm.).

D. Crăciun e adus a discuta pe larg chestia originii lui Mihai Viteazul. Tatăl era iără indoială Pătrașcu-cel-Bun. Mama e, după Szamosközy, care ar fi luat din Petru Armeanul, o „vînzătoare de rachiu“ de la Tîrgul-de-Floci, unde, afirmă el, s'ar fi și născut Mihai. Tîrgul, a cărui istorie a fost scrisă de curînd, avea pe acea vreme o deosebită importanță, dar rachiul care se vindea putea fi, după vechea noastră datină boierească, făcut pe moșia boierului d'împrejur; aceasta îngăduie a vedea, deci, în Teodora, vădit o Greacă, *poate* Cantacuzină (dar v. p. 72, nota 1), o femeie din clasa de sus a societății românești. De altfel nu e o confuzie naturală între „copil din flori“ și „din Floci“? Iani însuși, fratele ei, începuse, de altfel, cum spune Constantin Căpitanul, ca gelep, adecă furnisor de carne de oaie pentru Stambul, întocmai ca Mircea Ciobanul. Pentru *Doamna* lui Pătrașcu se pot vedea, în Hurmuzaki, XI, însemnările despre nuntă, date de socotelile săsești. Bine face d. Crăciun că răspinge legenda osîndirii lui Mihai de Alexandru-Vodă, a refugiului la Biserica Albă („nezugrăvită“) și jurămîntului făcut, cu doisprezece boieri, că nu e fecior de Domn (p. 79; dar cf. și p. 82 și urm.). *Illyoc* nu poate fi, în grecește, Ban, cum admite, după d. I. Filitti, autorul în substanțiala notă despre cîștigarea de către Mihai a tronului țerii sale (p. 72, nota 1).

Nu văd necesitatea de a atribui lui Petru Armeanul informația adausă de Walter la textul Logofătului Teodose (p. 78 și urm.). Aceasta fără „miopie deșeartă“ (p. 80).

D. Crăciun, care promite a da și cronicile ungurești ale lui Illyeshazi și Mikó, a adus prin studiul de astăzi, amănunțit, bine scris și, pe alocuri, de o adevărată frumuseță literară, un serviciu important istoriografiei românești. Unul încă mai mare prin numeroasele pagini care cuprind traducerea textului maghiar însuși al lui Szamosközy.

Se dă scena, duioasă, a arestării la Constantinopol a lui Petru Cercel, *Radulicius* după bunic, care venise la Divan „într'o dulamă de brocard de argint (nu poate fi: „tivită cu argint“), iar pe cap avînd cuca (nu „căciula“) cu surguciu“ (p. 96). Solul ardelean Gávay ajută pe Mihnea-Vodă să-și piardă rivalul (*ibid.*). Cronicarul ungur a văzut cartea de iertare dată, la 9 August 1590, de Mihnea piবেগিলor de la Sibiiu p.(57).

Szamosközy cunoaște, altfel (v. p. 97), și documente românești din Moldova și Muntenia, cu data de 1592. Dar e curios că dă la numele lui Ivan, Logofătul lui Aron-Vodă, numele de familie: Norocea: acesta e socrul lui Vlad-Vodă și tatăl celor două fete, dintre care una, Velica, măritată cu Genga, a fost iubita lui Mihai Viteazul (v. Iorga, în „Memoriile Academiei Române“ pe 1931). Deci cronicarul a cunoscut personal pe Ivan, care a trăit atîta vreme în Ardeal și căruia-i era rudă, ginere, acel Petru Răcz, pe care el îl menționează la 1593 (*ibid.*).

În partea despre Mihai, de la Armean, și mențiunea trecerii Dunării de către prigonit la Severin, atunci turcesc, și lăsarea Doamnei la niște femei de țară, a fiului la niște „Țigani“ (p. 59). Ar fi mers și a doua oară la Poartă, data aceasta cu Stroie Buzescu, Comisul cel Mare al lui Alexandru, și Radu Florescu (p. 100). Chiar la ieșirea lui Divan, Mihai, ajuns Domn, și-ar fi jurat lupta cu Turcii (*ibid.*).

Se pomenește prezența în Ardeal a lui Marco, fiul lui Petru Cercel (*ibid.*). Foarte importantă și mențiunea că Aron a luat pe văduva lui Petru Cercel (*ibid.*). Dar aceasta era o Cantacuzină, fata lui Andronic; o spune, pe lângă acest izvor contemporan, scrisoarea acestuia din Hurmuzaki, XI. Și nota că Ștefan Surdul tăia cite un boier de cite ori ieșea la țară și că ar fi făcut „șaptezeci și cinci“ de victime (*ibid.*). Datoria lui Mihai la așezarea în Scaun ar fi fost de 400 000 de florini, promișînd pe an 70.000 (p. 102). Se pomenește și de cearta „la mănăstirea Colentina“ (Plumbuita) a lui Iani, ca Păharnic, cu Ștefan-Vodă, cel „foarte ușuratec, nebunatec“; Mihai iea parte la ciocnire (*ibid.*). În alaiul, extraordinar, al lui Mihai în Constantinopol sînt și „piticii iuși“ ai Sultanului, hogea Curții, 2.000 de ieniceri și spahii (*ibid.*). Solia ardeleană la dînsul înainte de tăierea Turcilor cuprinde, pe lângă Mihail Horváth, și pe Francisc Thúry (*ibid.*). Urmează, pe larg, lupta de la Șerpătești (p. 102 și urm.). Boierii partidului turcesc, Miroslav (nu Mirislău) și Dan, opresc pe Király de a participa la lupta de la Călugăreni, prin care, altfel, s'ar fi distrus oastea turcească (p. 104). Cearta cu Spontoni pentru rolul Italianilor sau al Secuilor la luarea Giurguiului (p. 105; v. și p. 111). Detalii precise asupra luptei (distanța lui Sinan de creștini) și reserve asupra importanței „bătăliei purtate de Sigismund“ (p. 106). O scrisoare a lui Ieremia Movilă către acesta (p. 107). Negocierile

lui Mihai cu Hanul (p. 109). În 1597, venind de Crăciun la Bălgrad, Mihai negociază cu gazda lui, Cancelariul Iojica, Român de naștere, pentru ca fiul lui să ia pe «sora mai mică» a aceluia sau «fratele mai mic» al lui Iojica, pe Florica lui Mihai (p. 109). Discuții cu Sigismund, gata să plece (p. 110). Pentru „fiul de tîrfă valah” Iojica, p. 111. Luptele de la Nicopol (pp. 111-3). Muntele „Țaridal” lângă Vidin e Belogradcicul (v. p. 112). 12.000 de Bulgari colonizați, atunci, la noi (p. 113). Trecerea în Ardeal la 1599 (p. 114 și urm.): aici e toată oastea lui Mihai, pe categorii, și ceremonia jurămîntului. Știrile sînt nouă și precise. Presupusul plan al Domnului de a tăia pe nemeși, pp. 119-20. Dămian Vistierul și Preda Buzescu soli înainte de luptă, p. 121. Noua descriere a acesteia (p. 121 și urm.). Trupul cardinalului adus în sicriu prost de lemn, gol și acoperit cu frunziș (p. 125). În fața tesaurului Báthoreștilor, Mihai exclamă că lucrurile sînt multe, fiindcă nu s’au dat nimănu, și: Ce bani pentru oaste ar fi ieșit din aceste vase (nu „ciubere”), p. 126. Gîndul lui Mihai de a tăia pe nobili l-ar fi înfruntat, pe rînd, Malaspina și Radu Buzescu, care știa ungurește și iubia pe Unguri ca fost curtean al marelui Ștefan, pp. 126-8, 138. Apoi acel „Dimitrie episcopul Bulgarilor”, care e Dionisie Rali, de Tîrnova (p. 130). Teodosie bătrînul vrea omorul (p. 131) ca și Mihalcea. Uciderea lui Ioan Makó și a lui Lupu Kornis (p. 128). Mihai îmbracă pe un curtean nemțește, îl face a vorbi în acea limbă, pentru a ride (p. 129). Ioan Muralt în Polonia, la Sigismund (pp. 131-2). Relațiile lui Mihai cu Voievodul de Chiev (p. 133). Afacerea de la Huedin (p. 134 și urm.). Răscoala Ardealului (p. 136 și urm.). Interesant că la plecarea pentru bătălia cu Basta Mihai liberează pe toți cei închiși, de orice neam și li spune: „Să fiți de acuma buni și rugați-vă lui Dumnezeu pentru mine, ca să pot cîștiga biruința asupra dușmanului” (p. 141). Baba Novac muștră pe Mihai că nu l-a așteptat pe dînsul și pe Moldoveni (p. 143). Supliciu acestuia, udat cu apă ca să ardă mai încet, și apoi tras în țepă (p. 144). Versuri infame de bucurie (pp. 145-7). Mihai stingăciu (p. 144). „Scrisoarea de trădare”, a lui Mihai (p. 149). Se adeverește părerea mea despre originea ei moldovenească: Ieremia o trimete generalului imperial Gonzaga; el pune ambele peceți, falsificate, ale lui Mihai pe dînsa (p. 150). Lui Basta nu i se arată (pp. 150-1). Un pretendent muntean, cu nasul tăiat, Ursul (p. 150). Uciderea lui Mihai (pp. 154-5). Steagul

ridicat de Mihai, întors, pe locul peirii lui Baba-Novac (p. 151). Uciderea lui Mihalcea (pp. 159-60). Darurile Doamnei lui Mihai către Melchior Bogáthy (p. 163). Liberarea lui Dionisie Rați (*ibid*) Așezarea lui Radu Șerban și lupta cu Moise (p. 165 și urm.). Și scrisorile lui Radu și ale boierilor către acesta (p. 167 și urm.). Nunta fetei lui Ieremia (p. 170, dar se zice „leah“, nu „leș“). Uciderea lui Mîrza (p. 179). Solia la Praga, cu steagurile cucerite, a lui Radu: *se face și un tablou* (p. 179). Caracterizarea bunului, dreptului Ieremia (pp. 179-80). Boii de aur din iesle aduși dintr'o biserică munteană (pp. 182-3). Întărirea Bucureștilor de Radu Șerban (p. 184). Ioan de Prislop (p. 185). Radu-Vodă și Secuții (p. 186). Moldovenii în Ardeal, la 1605 (p. 187 și urm.). Tratatul lui Radu cu Bocskai (pp. 189-91). Resumate de scrisori adunate de cronicar: una din 1594 a lui Aron, de mare importanță (p. 197 și nota 3).

* * *

Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea supt Ruși*, Chișinău, 1931.

D. Popovschi dă asupra unui subiect puțin cunoscut o întinsă cercetare foarte bine informată, în care e și biografia arhierilor basarabeni, dar și multă istorie culturală (astfel despre rostul protopopilor, al preoților înainte de 1812, și după buna lucrare a păr. Furtună). Interesant capitolul, care arată ideile diriguitoare, în materie religioasă, la Țării cari s'au succedat. Urmează reformele arhiepiscopului Gavriil, după 1812. Așezămintele de învățătură sînt prezentate deosebit. Personalitatea lui Gavriil se ridică mult prin aceste constatări. Dimitrie Sulima e acela care a introdus slujbele sfinților „istorici“ ai Rusiei (p. 87, nota 2). Despre mănăstiri (p. 95 și urm.).

O a doua perioadă începe pentru autor după războiul Crimeii. Arhiepiscopul Pavel Lebedev introduce rînduiele aproape militărești (cf. p. 139), dar și congresele de preoți, care au creat, „ca și așezămintele de astăzi“, spiritul de castă. E și unirea „frăținilor“, a „procroavelor“, un întreg misticism venit de peste Nistru.

Pentru reluarea de Ruși, la 1878, a celor trei județe din Sud, p. 213 și urm. Tonul expunerii mi se pare foarte rece; citațiile din spusele cotropitorilor ar fi putut lipsi; oricum, ele nu merg fără comentarii. Se apără acțiunea, totuși nefastă, alui Pavel. Măcar se recunoaște, scusînd-o și pe aceia, distrugerea, de acest fanatic, a cărților de slujbă românești.

O a treia parte e consacrată „regimului Pobiedonoshev“. Extrem de interesantă gîndirea acestui om, sprijinită pe subconștient, sentiment, obișnuință, tradiție. Tot așa lozinca lui Racinischi : „Principalul este spiritul școlii“. Se relevă activitatea de istoric a arhiepiscopului Arsenie Stadnițchi, p. 320 și urm.: îl vedem recunoscînd caracterul cultural al trecutului românesc (p. 325, nota 1).

O altă eră începe după războiul cu Iaponia. Firește că și aici se vorbește pe larg de mișcarea inochentistă. Judecata asupra excepționalei personalități a arhiepiscopului Serafim Ciceagov e necruțătoare : se știe ce dușman a fost acest colonel îmbrăcat în rasă, pentru orice aspirații moldovenești.

Se adaugă și două documente privitoare la Mihalcea Hîncul și la familia lui.

* * *

Coloman Szentmártoni, *Despot-Vodă și Ungurii* (din „Anuarul Liceului unitarian de băieți din Cristur pe anul școlar 1929-30“; și în limba maghiară, *Heraklides Basilikos Jakab (Despot-Vodă), moldavai fejedelem és a Magyarok*), traducere de G. Șerban-Cornilă, Odorheiu, 1931.

Bună lucrare, care se sprijină pe o parte din informația actuală : lipsește aceia care se dă în Prefața la Hurmuzaki, XI, în ale mele *Nouveaux matériaux*, în Buletinul frances al Secției istorice a Academiei Romîne, XVII, și în comunicațiile mele cuprinse în „Cinci comunicații la Academia Romînă“, deci toată perioada de la Montpellier a lui Iacob Basilikos Marchetti, devenit apoi „Heraclid“ și Domn al Moldovei, și chiar aceia din izvor unguresc, „Történelmi Tár“, 1896, pe care a dat-o d. Motogna, în Revista aceasta, X, p. 26 și urm., mai ales pe corespondența lui Despot cu Francisc Zay, în *Történelmi Tár* pe 1890 (v. și în aceeași revistă, 1885). „Boscoducensis“ la pagina 9 e : din Bois-le-Duc. Záy ar fi urmărit scopuri naționale ungurești prin susținerea lui Despot (v. p. 16).

Bună caracterizare a lui Anton Székely, unul din conducătorii în sprijinul aventurii (pp. 18-21). Lupta de la Verbia trebuia presintată după scrisoarea ce am tipărit în Hurmuzaki, XI. De sigur, cum se apără aici, rolul Secuilor, așa de obișnuiți cu Moldova, a fost mare în această luptă. Criticile protestante asupra moralității în Moldova nu sînt de luat ad litteram (v. pp. 31-2, 43). Ea era mai ca oriunde aiurea. Principalul scop e să se arăte, contra d-lui Hans Petri, că Despot, ca Domn, a fost unitarian, nu luteran (v.

p. 47 și urm.). Pentru aceasta se întrăbunțează și lucrarea lui Alexe Jakab, despre unitarianul din Ardeal David Ferencz : că era socinian am recunoscut și noi.

* * *

Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la Istoria Transilvaniei între 1848-1859, din actele Arhivei de Stat a Ministeriului de Interne și Justiție de la Viena* (din publicațiile „Așezământului cultural Ion C. Brătianu“), București 1929.

Scurtă prefață, destul de informată. Numeroasele acte, care urmează pe mai mult de trei sute de pagini, cuprind și multă fra-seologie de canțeliști și multe știri care nu privesc direct pe Romîni, dar, pe alătura, și o folositoare adăugire la cele știute despre anii 1848-59 în istoria Ardealului românesc. Astfel cererea Mocioniștilor și altor Bănățeni de a-și arăta doleanțele la Viena (16 Ianuar 1849), pp. 29-30. Pentru tot ce privește pe Șaguna trebuiau întrebuințate monografiile episcopului Popea și profesorului Lupas; pentru negocierile cu Ungurii colecția lui Ion Ghica, editată de d. I. Bianu. Rapoartele consulare austriece trebuie copiate și publicate altfel decît sporadic (v. no. XXV). Interesantă ar fi călătoria în Moldova a lui Eduard Bacha (no. XXIX), dar textul nu vorbește decît de Secui. N-1 XXXIV cuprinde cererea Lugo-jenilor de a nu fi uniți cu Voevodina, ci cu Murășenii. Șaguna tăind barba unui preot trecut la uniți; n-le XLVI-VII. Rapoartele arde-lene ale lui Thiemann, despre mișcarea de dincoace în vremea Unirii, ar fi cîștigat să fie tipărite corect. Un ofițer austriac cali-fică pe Șaguna de „jovialer Weltmann“ (p. 259). Aici *Rathin Boeriu* pentru Rațiu, Boeriu (p. 260)... Un paroh german prezintă la 1859 pe Romînul din Vest apăsător și batjocurit, deci visînd de „Romänen-Reich“ (p. 274, no. LXXIV). Avram Iancu aclamînd Unirea Prin-cipatelor (p. 276, no. LXXV). Frica de invazia românească (p. 281 și urm.). Și de Iancu (p. 289 și urm.). Și de alți șefi (Hodoș, Ho-cioț, etc., p. 294 și urm.).

Și aici greșeli de limbă : p. 9, rîndul 2 de jos : „Juristdikzionen, r. 20 : „fals“, pentru „als“; p. 11, r. 11 de jos : Komandriende“, în loc de „Komandierende“, p. 13, r. 10 de sus : „denn“ pentru „den“, r. 7 de jos : „Komandirende“, în loc de „Komandierenden“, p. 23, r. 14 de jos : „aolldiaturen“, în loc de „allodiaturen“; p. 179, r. 13 de sus : „Kintahiea“, în loc de „Kiutahia“; p. 183, r. 16

de sus : „Nuften“, în loc de „Naften“, în acest nr. multe greșeli. Și altele. Une ori greșeli de tipar, alte ori neînțelegerea textului.

* * *

Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Terii-Românești*, III, *Acte și scrisori (1585-1592)*, București 1931.

Al treilea volum din prețioasa culegere a d-lui Veress prezintă un portret al lui Aron-Vodă al Moldovei. E păstrat în Biblioteca Universității din Budapesta, unde l-am văzut și eu, de foarte mult timp. Nu e nicio dovadă că ar fi Aron de la 1591-5 și cu atât mai puțin (v. p. X, no. 63) că l-ar fi zugrăvit în prinoarea de la Vinți „Nicolaus Cretensis“, de fapt Nicolae din Creta. E o operă din veacul al XVII-lea, reproducind pe alta care dă pe *pretendentul* Aron-Vodă, cel cu chitanțele slavone bine cunoscute. Barba, portul, haina nu se potrivesc cu cele care se pot atribui lui Aron. În prefață în loc de Karman (p. IX) : Caraiman.

Ca documente privind Principatele, extradarea în 1585 a boierului muntean Stanciul, Logofătul (pp. 3-4, no. 4). Cererile de pensie ale lui Ștefan Mizgă, trăind la Hodoș, n-le 5, p. 7 no. 5, n-le 17, 23, 30, 39, 46. Pentru Cercel, ordinul Sultanului către Sigismund Báthory, ca să-l ducă la Poartă (pp; 8-9, no. 7). El avea cu dînsul treizeci de boieri (pp. 10-1, no. 9). Cei 1.000 de soldați îl părăsesc; i se pradă averea; el e silit să fugă de la Brașov, unde poposise, în calea spre Alba-Julia, îmbrăcat sășește (pp. 12-5, no. 10); se pradă, de Sirbii lui, de Sași și tributul, în sumă de 300 de poveri (*ibid.*). Măsuri aspre se ieau de regele Ștefan (pp. 9, no. 11). Cercel pornise spre Baia Mare (*ibid.*). Răspunsurile lui Sigismund către Sultan, n-le 12, 13: el spune că Petru a trecut la Nemiți. O parte din avere se află și se trimete Turcilor. V. și no. 14 (raportul Guvernului ardelean). Se cîștigaseră cu daruri și pensii și cei doi ceauși. Se expediază peste 100.000 de florini; birul, în două cară, îl furaseră Sirbii la Șercaia. S'a oprit pentru Sigismund „o sabie aurită, o platoșă pentru capul calului, două viguri de aclaz de aur și două covoare“; un „canaf“ cu mărgăritare și turcoase nu s'a putut opri deocamdată (*ibid.*). Pentru închiderea lui onorabilă, n-le 31-34. Turcii se temeau să nu năvălească, no. 34; cf. n-le 35-6. Se văd numele fugarilor :

Miroslav (nu Mirizlău) Logofătul, Marele Vornic, Vistierul Vasile, Armașul Danciu, Aga Pavel, Comisul Radu (nu : *Comzirat*) și un Italian (p. 75, no. 36). Spătarul Filip îi caută (p. 77). V. și no. 38. În April 1588 Petru cere măcar 100.000 din 300.000 de galbeni prădați (no. 76). Din Roma el face cereri în acest sens la 1-iu și 20 Iunie 1588 (n-le 81-2) Se adresează nunciului în Polonia și lui Zamoyski. Trimete pe vechiul credincios Girambattista Mercato. Petru-Vodă va cere, din August în Decembre 1586, prin Possevino, liberarea după opt luni de oprire, no. 43 ; în notă, el n'a fost „alungat“, ci a plecat de bună voie. Se oferă ca un „cavaler“ lui Ștefan, trimete cu scrisoarea pe Francesul „Giovanni Monsin“ (?). Răspunsul Sultanului, Vizirului (n-le 18-19). Felicitări lui Mihnea pentru revenirea în Domnie (no. 26). Se trimete ca sol Gheorghe Palatici, no. 27.

† Μητροπολίτης Ἰουστινι[ιανης], ἐνδ[ικτιῶνος] ἐΐτης.

Interesantă știrea că Petru Șchiopul, veșnic amenințat de Cazaci, ar vrea să meargă la mănăstire, lăsînd locul său lui Vlad (p. 113, no. 64). Contra Cazacilor Sultanul permite ambilor Domni să-și ia soldați din Ardeal (n-le 69-70; v. și n-le 72-3).

Un Francisc Basărabă la Lugoj (v. și n-l 139) cu alți Romîni : Ivașcu Vaida, Grigore Bocoșniță, etc., lîngă Vaida Buna, judele de Caransebeș, jurații Ion Grecul, Nicolae Voevod, Radul Chiorcioc, Gheorghe Dorca, Ioan Petrachi și Ștefan; menționat și un Dragnea (1588), no. 71.

Interesele catolice în Moldova aduc, la 1588, o corespondență între regele cel nou al Poloniei, Sigismund al III-lea, și Petru Șchiopul, tratat de „Magnificus dominus vicinus et amicus nobis dilectus“, n-le 86-7. Petru e presintat ca unul care *a chemat* pe iesuiți în țara sa ; au venit Ioan de Szanow și Iustus Rab. La 3 Octombrie, din Huși, Domnul scrie cu felicitări pentru suirea pe Tron, adăugînd și o scrisoare către senatorii regatului; n-le 87-8. (Petru zice : „Magnifici Palatini Moldaviae“); solii trimiși sînt : Ieremia Movilă și Bruti. V. și n-le 89-90, 94, 115. Răspunsul regelui și senatorilor la n-le 92-3. V. scrisoarea lui Bruti, no. 98, și mulțămirile cardinalului Aldobrandini, no. 102. Cf. și n-le 123-123. Nobilitarea lui Bruti în Polonia, no. 141.

Scrisoarea lui Bogdan (nu „Ioan Bogdan“; quasi-identificarea e

greșită), fiul lui Iancu Sasul, din „Polonia“ (?) 15 Decembre 1588, no. 95. Dar cetește: „parso“, : el cere Papei ca regele Poloniei să facă pe lângă Turci ca el, Bogdan, să capete Moldova promite Sfântului Scaun 10.000 de taleri pe an. „La mia barba“ trebuie să fie „lo mio barbo“, unchiul (după mamă): cel ce duce scrisoarea la Roma. Știri asupra familiei (zestre de trei mii de taleri, pentru două fete) la n-l 96. Scrisoarea spune că *Bruti e vărul lui Sinan-Pașa*.

Interesant raportul Iesuiților despre istoria recentă a Moldovei, no. 99. Nota 1 la pagina 155 nu corespunde cu textul (nu e vorba de o nouă alegere a lui Bogdan). Petru, puind pe cap scrisorile Papei, ar fi întreat de Sf. Petru și ar fi spus că „unde și-a pus el capul, tot acolo a lăsat cheile urmașilor“. Nu „e linguis“, ci „elinguis“, „fără graiu“. Petru ar fi adaus că gloria Sfântului ar fi gata s'o capete cu jertfa trupului. Și aici „colonia Romanilor după față, graiu și obiceiuri“.

Vechea afacere a legăturilor lui Despot-Vodă cu Záy, n-le 103, 108, 120. Moartea lui Cercel, no. 116.

Și la no. 114 greșeala Huși pentru Ozü-Oceacov (de unde rezultă trimiterea de trei galere la Huși).

Foarte importantă scrisoarea lui Cercel, „cu mila lui Dumnezeu adevărat Voevod și moștenitor al Țerii-Românești“, din Adrianopol, 3 Septembrie 1589. Mihnea-Vodă, despre moartea lui Vlad și uneltirile lui Cercel, no. 122. Fostul Domn s'ar fi plins de cele 300 de poveri de aspri luați de Sigismund și de închisoarea de la Hust; cf. și no. 125 (apărarea lui Sigismund). Gașpar Mazza, negustorul oprit în Austria, pomenit la no. 137, e cunoscut din memoriul meu în *An. Ac. Rom.*, seria II, XVIII.

Pentru prada până la Cernăuți a beglerbegului Rumeliei în 1589 scrisoarea lui Petru Șchiopul de la no. 127. Cf. și n-le 131-2, 134, 138.

Pentru moștenirea promisă lui Ștefan, fiul acestuia, no. 135. Lu-crul se anunță principelui ardelean, în Maiu 1590, prin Stan Comisul, no. 144. Pentru o reclamație moldovenească, no. 147. Negocierile de pace ale lui Bruti, no. 151.

Contractul de vamă în Moldova al cunoscuților Domenico de' Giorgi și Giovanni de' Marini Poli, „Giva“ al lui Petru Șchiopul, 30 Iulie 1590, no. 150. Prețul e de 78.000 de taleri pe an, cu plata specificată, a trabanților, afară de goștina oilor (150.000).

„Pasari“ e „bazari“, orașe. Actul domnesc din Cernăuți, 19 August 1591, despre vamă, no. 164 (pagube din cauza beglerbegului; învoire; termin nou: 15 August, vechiu Sf. Dumitru). Procesul Ragusanilor, no. 232.

Făgăduirea, de cardinalul Montalto, a *brevelor pentru Ștefan Lăpușneanu*, no. 154. Un Vlășie Havasély (Munteanul) de Korogy, fiul unui Vlad-Vodă mai vechiu, și soția sa, Stanca Mirce, măritată întâiu cu Dimitrie Nagy Velimirovici de Limba și avînd cu el trei fii (Petru, Ștefan și Ladislav), no. 157.

Pentru mazilirea și renegarea lui Mihnea, no. 161.

Foarte important actul imperial din 6 Iulie 1591, prin care lui Ștefan Tomșa, „fiul Voevodului Moldovei“, i se acordă suma de 20 de taleri din partea Împăratului (p. 242, no. 162). E viitorul Domn al Moldovei, care deci a avut legături cu Apusul înainte de a participa la războiul dintre Francesi și Spanioli în Pirinei. O lămurire de cel mai mare interes pentru începuturile acestui om curios și interesant. E ospătat gratis la Wolkersdorf și Tulln, no. 172 (1591).

Crisoarea din Sătmar a lui Petru Șchiopul pribeag, pp. 246-7 no. 166). Se adaugă un raport al plecării, no. 167. „Jan Pankol“ care a pregătit turcirea lui Mihnea și pregătia pe a lui Ștefan, fiul lui Petru, e *Ioan Banul* (p. 243). Declarația lui Petru „im Feld“, nu înseamnă în mijlocul oștii. Întreabă cine vrea să meargă cu el. Pune străji la Nistru, face ispravnici de Scaun și pleacă în Polonia, unde dă drumul oștii cu steagul Sultanului, care se retrimete la Poartă. Păstrează douăzeci de trabanți (p. 246). Salvconducele pentru el, n-le 168-9. Printre întorși, Caraiman, care are un proces în Ardeal, no. 171 (greșeli de limbă în traducere). Cf. și no. 174 (lista celor luate lui Caraiman *bagarie* poate fi: bogasie). Un dar imperial către Petru, no. 185.

Un act românesc al lui Petru, tradus de *Gheorghe Palamed, care e cunoscutul poet grec*, no. 199. Marturul Bogdan „Ieres“ (?) e fiul lui Iancu Sasul. Alt martur e Venețianul Ieronim Mazza.

Sosirea lui Petru la Hall în Tirol, cu „optsprezece trăsuri (*carriaggi*, nu *coggi*) și treizeci și șase de cai, toți în valtrapuri de catifea“: arhiducele Ferdinand îi dă vinuri și hrană. Stă la Fuggeri pentru vînătoare, no. 201. I se cere a-și da banii, 100.000 de galbeni, împrumut pe cinci la sută. Ștefan e „cel mai frumos băiețuș (*figliuolin*) și mai bine făcut ce poate face natura.

„Cată să vîndă din foarte frumoșii cai turcești, dar toți de la șapte ani în sus“ (no. 203). Se credea în August că merge, cu zece curteni, la Arco (no. 207), că a luat trei palate la Trento (no. 208).

Prinderea lui Bartolomeiu Bruti din ordinul lui Aron-Vodă, cu „*Vistierul Voevodului Moldovei, un Frances*“, no. 192. Depunerea lui Aron de Sultanul, care oprește primirea lui în Ardeal, no. 194 (răspuns n-le 195-6). Pentru restituirea lui Aron scrie Sultanul („*hoțul și mincinosul anume Petru Ordög*“, „*Dracul*“, e Petru Lăpușneanu), no. 210. V. și n-le următoare. Sigismund anunță că s'a și făcut, după lupta de la 14 Octombree, lângă Iași (no. 220). V. și no. 222. Pentru propaganda catolică în Moldova, no. 227. Răzvan Aga aduce vestea că Aron e iarăși Domn, no. 231 (el aduce 14.000 de taleri pentru oastea ardeleană).

Nu pot să nu relevez că și aici s'a strecurat neeleganta încercare de a prezenta punctul de vedere unguresc în aprecierea trecutului nostru: cu prilejul „dreptului voeodal“, Românii viind, cu șefii lor, Voevozii, se încearcă a strecura teoria provenienții lor din afară prin curățarea pădurilor (v. p. 179, no. 118).

N. Iorga.

C R O N I C Ă

Calcularea datelor Hegirei

Cercetătorii istoriei noastre resimt adesea nevoia de-a transforma date după Hegiră în ziua corespunzătoare a calendarului nostru, spre a putea stabili cronologia unor fapte menționate în haturi, iradele, ilamuri, iarlicuri, fetve și alte acte turcești.

Anul musulman fiind independent de ciclul solar și compus din 12 luni lunare cuprinzînd numai 354 zile¹, transformarea unei date în ziua corespunzătoare din calendarul creștin necesitează un calcul destul de complicat.

Pe de altă parte, nu există în limba noastră, pe cît știm, vre-un sistem de calcul satisfăcător. Am crezut deci util să dăm aici, împreună cu un exemplu, metoda cea mai exactă de calcul, denumită a lui Ideler, după inventator². Acest sistem are avantajul, față de

¹ În anii bisexții, 355 zile.

² Cf. Manualul german, extrem de greu de găsit, al lui E. Brinckmeier, *Praktisches Handbuch der Historischen Chronologie*, Berlin 1882.

alte metode, de a ni da rezultate absolut exacte, iar nu numai aproximative, și de-a ne scuti de tabele comparative, dînd numai un număr limitat de date, cum este cea reproducută la paginile 41-42 din ediția Academiei a Istoriei Imperiului Otoman a lui Cantemir, luată după ediția germană din 1745 sau în *L'Art de Vérifier les Dates*, ed. Paris, 1770, pp. 13-38.

Calculul se efectuează în modul următor :

Anul Hegirei trebuie întâiu împărțit la 30.

Cîțul va fi apoi înmulțit cu 10631.

La rezultatul obținut se vor adăuga următoarele :

a) O cifră variabilă depinzînd de restul rămas din împărțirea de mai sus. Această cifră variabilă este dată în tabloul care urmează :

Tabloul I:

Cînd restul este	1,	cifra variabilă va fi	354.	
" "	2,	" "	709.	B ¹ .
" "	3,	" "	1063.	
" "	4,	" "	1417.	
" "	5,	" "	1772.	B
" "	6,	" "	2126.	
" "	7,	" "	2481.	B
" "	8,	" "	2835.	
" "	9,	" "	3189.	
" "	10,	" "	3544.	B
" "	11,	" "	3898.	
" "	12,	" "	4252.	
" "	13,	" "	4607.	B
" "	14,	" "	4961.	
" "	15,	" "	5315.	
" "	16,	" "	5670.	B
" "	17,	" "	6024.	
" "	18,	" "	6379.	B
" "	19,	" "	6733.	
" "	20,	" "	7087.	
" "	21,	" "	7442.	B
" "	22,	" "	7796.	
" "	23,	" "	8160.	
" "	24,	" "	8505.	B

¹ „B“ înseamnă an bisextil.

”	”	”	25,	”	”	”	”	8859.
”	”	”	26,	”	”	”	”	9214. B
”	”	”	27,	”	”	”	”	9568.
”	”	”	28,	”	”	”	”	9922.
”	”	”	29,	”	”	”	”	10277. B

Se va mai adăuga:

b) Suma zilelor din lunile *trecute* ale anului indicat pe documentul turcesc, după tabloul care urmează:

Tabloul II:

Muharrem . . .	30	zile,	suma	zilelor:	30.
Sefer . . .	29	”	”	”	59.
Rebî-el-Evvel . . .	30	”	”	”	89.
Rebî-el-Acher . . .	29	”	”	”	118.
Gemadî-el-Evvel . . .	30	”	”	”	148.
Gemadî-el-Acher . . .	29	”	”	”	177.
Regeb. . .	30	”	”	”	207.
Şaban . . .	29	”	”	”	236.
Ramazân . . .	30	”	”	”	266.
Şevval . . .	29	”	”	”	295.
Dsulcadè . . .	30	”	”	”	325.
Dsulhigè . . .	29	”	”	”	354.

în anii bixestili 30.

c) Zilele trecute din luna curentă indicată pe document:

Tabloul III:

Deci pentru 1 a lunii se va adăuga	1
” ” 2 ” ” ” ” ” ”	2
” ” 3 ” ” ” ” ” ”	3

și așa mai departe.

În sfârșit, se va mai adăuga:

d) Cifra invariabilă de 227015.

Suma acestei adunări va fi mai întâiu împărțită la cifra absolută de 1461.

Cîtul va fi apoi înmulțit cu 4.

Resultatul va da anul după calculul creștin, cînd restul nu întrece 365. În cas contrar, se va sustrage din rest suma de 365 de atîtea ori cît se cuprinde, adăugînd un an la rezultatul sus-menționat pentru fiecare grup de 365 zile.

Restul rămînînd după ultima substrațiune arată ziua ce căutăm

din anul creștin. Dacă acest rest este de exemplu de 30, data va fi de 30 Ianuar. Dacă este de 33, ajungem la 2 Februar ș. a. m. d.

Acest procedeu nu dă însă rezultatul după calendarul gregorian, ci după cel iulian (stil vechiu). Dacă e necesar, se va efectua și această din urmă transformare, după regulele cunoscute.

Exemplu :

Ca exemplu vom căuta ziua corespunzătoare la 20 Ramazan din anul 992 al Hegirei, data unei scrisori turcești a lui Mihnea al II-lea Turcitul, publicată de d. N. Bănescu, în „Anal. Acad. Rom.“, seria III, tom. VI, mem. 8.

$$992 : 30 = 33, \text{ restul fiind } 2.$$

$$33 \times 10631 = 350823.$$

acum facem adunarea precum urmează :

	350823
din tabloul 1 . . .	709
” ” 2 . . .	236
” ” 3 . . .	20

cifra invariabilă. 227015

Total. . . 578803

$$578803 : 1461 = 396, \text{ restul fiind de } 247.$$

$$396 \times 4 = 1584.$$

A 247-a zi a anului fiind 4 Septembrie, obținem data de 4 Septembrie 1584 (în loc de 18 Septembrie, cum s'a calculat, în mod greșit, în zisa publicație).

Constantin I. Karadja.

•

În E. C. Corti, *Alexander von Battenberg*, Viena, 1920, ideia diplomatului italian Corti de a da trupelor românești în 1876 sarcina de a face ordine în Turcia. Bismarck stărnește în 1885 ca aceleași trupe să pacifice Balcanii (p. 22). Acolo și știri nouă, după un memoriu de ambasadorul baron Langenau, despre înțelegerea austro-rusă de la Reichstadt. Bismarck recomanda în 1877 lui Andrassy să meargă cu Rușii contra Turcilor ori să-i atace pe la spate când se vor fi înfundat în Balcani (p. 25). La 1878 Bismarck recomanda prințului de Wales să retragă flota engleză din Strimtori și să atace Egiptul (p. 35). Știrea despre nemulțămirea lui Carol I-ii în chestia Basarabiei o aduce Țarului nepotul soției lui, Alexandru de Battenberg (p. 38). Francisc-Iosif e, la fixarea hotarelor

Bulgariei, împotriva a două principii care i-ar periclita situația internă: aplicarea principiului naționalităților și plebiscitul populațiilor pentru el în Bosnia și Herțegovina (p. 42). La 29 Iulie 1879, Regele Carol scrie că „două răni“ a făcut tratatul din Berlin României: în chestia Basarabiei și în chestia Evreilor (p. 45, și facsimile la pagina 46). La 28 Novembre 1878, când România părea că permite Rușilor a trece pe teritoriul ei, Salisbury spunea că marea greșală în 1856 e că nu s'au dat Principatele Austriei; la prima înfrângere a Rusiei greșeala trebuie îndreptată (pp. 52-53). La 14 Decembre Carol scrie lui Alexandru că Bismarck nu-i recunoaște independența, ca răsbunare pentru simpatiile României către Franța și pentru independența politiceii ei (pp. 55-6). Foarte important e că, în aceeași scrisoare, se spune că, dacă Alexandru n'ajunge prinț în Bulgaria, el, Carol, „e gata a-i lua grija de domnie“ (*so bin ich dann bereit ihm die Regierungsorgen abzunehmen*), deci să primească tronul bulgar (pp. 55-6). Anglia obiectează că tratatul din Berlin nu permite un membru de familie domnitoare (p. 60). Alegerea capitalei la Sofia ca indicație pentru iredentismul macedonean (p. 61).

O judecată a Domnului României asupra începuturilor guvernării lui Battenberg în Bulgaria (p. 70). Se vede că pentru Bismarck victoria de la 1870 era *prea mare* și că el ar fi lăsat Franciei și Lotaringia și chiar Alsacia (p. 74). Afacerea Arab-Tabiei (pp. 86-7). Carol dă lui Alexandru sfatul să nu cedeze adversarilor lui interni (p. 112, an. 1881). În 1882-3 regina Elisabeta căuta o soție prințului Bulgariei și nu găsi decît chioare, surde, mioape și proaste (p. 136). La 1884 Milan al Serbiei scrie lui Battenberg că Balcanicii „își schimbă Suveranii ca și cămășile“ și că e gata să schimbe cuferele cu el și cu „Carol al României“ (p. 174). Slavii sînt toți falși: să nu creadă în Bulgari, cum el nu crede în Sîrbii lui (pp. 177-8). Alexandru e dispus a ceda României în chestia Arab-Tabiei (p. 192). Când izbucnește criza unirii Rumeliei Orientale cu Bulgaria, Bismarck se arată bucuros ca Sîrbii să bată pe Bulgari și vasalitatea Romînilor, cari se vor hegemoni ai Balcanilor, să fie mulțămîtă prin mediarea păcii de către dîșii (p. 212). Regina Natalia nu se lasă zdrobită, ca soțul ei Milan, de înfrîngerea de la Slivnița (pp. 222-3). După căderea lui Alexandru, regele Carol îl mîngîie (20 Octombrie 1886) cu aceia că în țerile

robite odinioară crește cineva conspirator (p. 269), Nichita al Muntenegrului cere tronul vacant (pp. 277-8).

Extraordinar de interesant ce zice regele Carol despre aceste evenimente. Alexandru nu trebuie să cedeze decît în fața perspectivei unui războiu general. Ce a făcut Germania, ca instrument rusesc, e deplorabil. Anexarea Alsaciei-Lotaringiei e la originea lucrului, legînd mîinile Germaniei (22 Septembrie 1886), pp. 283-4. Regele român era indignat de acțiunea Rusiei. Milan trebuie lăsat greșelilor sale. Se fac intrigi rusești și la București (pp. 257-8; 20 Octombrie 1886). La Rusciuc comandantul ridică un toast pentru „regele ambelor Bulgarii“ (p. 292). Alexandru însuși era să revie numai cu mandat de la Germania, Anglia, Austria, Italia și Turcia ca rege (p. 297). El recomandă, altfel, pe Ferdinand de Coburg (p. 301). Se oferă tronul și tatălui lui Alexandru (p. 307).

*

În *Anuarul Institutului de istorie națională*, V (1928-1930), Cluj 1930, un studiu al d-lui Silviu Dragomir despre „N. Bălcescu în Ardeal“: se arată legăturile lui Bălcescu cu Ardealul prin profesorii pe cari i-a avut; un Ardelean din Sibiiu vorbește la 1848 de „încorporarea Romînilor din Ardeal cu frații lor“; același subiect l-am tratat în *Revista Nouă* și în *Schițe din literatura romînă*, I, (cîteva documente inedite). De pînă. I. Lupaș conferința „Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal“. D. S. Bezdechi caută a lămuri familia românească a lui Nicolae Olachus: am atins această genealogie în „Contribuții la istoria Munteniei“, „Mem. Ac. Rom.“, XVI; și în inscripția de la Murano se pomenește originea corvină a lui Mihnea (v. *ibid.*). De d. Ion Mușlea „Viața și Opera doctorului Vasile Popp (1789-1842)“. Era din Chimitelnicul-de-Cîmpie: învață la Tîrgul-Murășului și la Cluj; se dau elegiile lui latine din tinereță. Se insistă cu dreptate asupra cărții lui despre îngropările la Romîni. Se reproduce broșura lui despre biserica din Șcheii Brașovului.

mem

*

Scrierea d-lui Mihail Valerianu, *Causele crizei economice, mijloacele de îndreptare* (București 1931), e o lucrare de critică înțeleaptă și curajoasă, de un rar spirit de prevedere, într'o formă luminoasă.

*

În noua *Revistă Istorică Română*, I, 1, d. D. Russo arată cât de zădărnice erau iluziile celor cari descoperiseră în bietul Petru Stamatiađi un filosof român original al secolului al XVIII-lea. În *Scri-soarea* adausă e vorba de o lucrare a lui Evghenie Bulgaris, care răspunde lui Ioan Geanet Clucerul, adversar al lui Ocellus: opera, întregită, a și publicat-o acesta. „Arghensie“ din traducere e d'Argens. Data de 1773, Paris, în adausele lui Stamatiađi e din „Reflecțiile“ marelui Lalande. Extraordinara erudiție a d-lui Russo se cheltuiește generos cu acest prilej. Tot acolo, un întins articol al d-lui Gh. Brătianu despre stema munteană. În limba franceasă, un studiu despre „Codul Calimah“.

*

În *The year's work in modern language studies*, publicată de William J. Entwistle, I, 30 Iunie 1930 (Oxford 1931), se notează progresele în deosebitele domenii ale studiilor limbilor moderne. Partea românească, de d. Marcu Beza, incompetent în materie, e cu totul slabă, aproape nulă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

D. George Herbert Guttridge dă un studiu despre neobservați apărător al drepturilor Americii răsculate, Englesul David Hartley (*David Hartley, M. P., an advocate of conciliation, 1774-1783* Berkeley în California, 1926). E contra taxării în Parlament a „coloniilor nerepresentate“ (p. 249). El crede în putința unei împăcări: „conflictul a fost între miniștrii Coroanei și foștii noștri tovarăși-supuși din America“ (p. 255). El vede puțința unei „alianțe federale“ (p. 258). „Cred că prietenia Americii, care e acuma lumea ce se ridică și care se va înmulți însutit în cîțiva ani, ar fi o recompensă înfinit mai importantă decît o stăpînire dificilă, oneroasă pentru dînșii și fără folos pentru noi“ (p. 259). Ori: „Venim din același trunchiu, avem aceiași religie, aceleași moravuri, aceiași limbă, același temperament, aceiași iubire de libertate și de independență și, dacă trebuie să fim, se pare, despărțiți, să fie măcar o uniune în această despărțire“ (p. 260). Dar el se ridică furios împotriva Franciei, care ajută pe rebeli (p. 262 și urm.). Franklin îi răspunde (p. 263). El întrevede și imigrația țeranilor europeni în America liberă (p. 331).

*

În *Boabe de grâu*, II, 2, un foarte interesant studiu, bogat ilustrat, al d-lui C. Moisil despre „Stema României, originea și evoluția ei istorică și heraldică“. Ilustrații istorice rare și la romanul d-lui Marcu Beza, *Ruva*. Se dau în colorii icoane de la Nicula.

*

Broșura d-lui D. Murărașu, *Mărturii în legătură cu originea lui M. Eminescu*, în „Colecția Prietenii istoriei literare“, nu aduce nimic nou. Nu cunoaștem broșurile d-lor P. V. Haneș și I. V. Pătrășcanu despre „Eminescu începător“ și „Eminescu student la Berlin“, cum nici aceia a d-lui P. V. Haneș despre „Vechile noastre Cazanii“.

*

Revista Istorică română se numește o nouă publicație consacrată studiilor noastre.

Colaborează tineri profesori din București și d. G. Brătianu.

Publicația vrea să înlăture preocupările generației „istoricilor d'înainte de războiu“, cari se gândiau mai mult la „idealul național“, și să cerceteze mai ales „probleme sociale, economice, culturale“, care de altfel au fost continuu tratate de această „generație“. Va cerceta amănunte, fiindcă, „pentru cine știe să vadă, în amănuntul cel mai mic se ascunde generalitatea“. Și va avea rubrici permanente pentru critică. Se va publica în patru limbi și orice articol românesc va fi resumat în limba franceză.

Cum se vede e manifestul, cu ascuțisuri care ni par nedrepte, al unei părți din tineret, care până acum continua să publice în revista „generației de'nainte de războiu“.

Nu vom urma pe această cale, ci, continuînd în condițiile modeste pe care ni le impune țara și vremea, vom lăuda ce e de lăudat și, în liniște, vom înlătura, dacă vor fi nedrepte, atacurile care ni se anunță.

*

Se reiea, la Liov, folositoarea bibliografie a istoriei Poloniei de Ludwik Finkel (*Bibliografie Historij Polskiej*, vol. I, partea I, 1930). La no. 262 nu Kukuljević de Saccis, ci Kukuljević și Sakcinski. La no. 275 Nistor, nu Nistory (tot acolo: „Mikaș“ pentru Mihai). Dar relevăm cartea, necunoscută la noi, a lui Bilowus (T. I.), *Niesholko russkich i rumunskich gramot drevnich gosudarej moldavskich*, apărută la Colomeia, în 1880. La no. 586, Petrow, nu „Pietrow“.

*

D. Artur Balogh, membru al Academiei ungherești, fost profesor la Paris, în 1930, dă un studiu „La protection internationale des minorités“.

*
Bucăți, inedite, se află în culegerea d-lui Mihail Vulpescu, *Cin-tecul popular românesc* (București, f. an). Și note despre obiceiurile populare. Cîteva ilustrații interesante.

*
D. Eliodor Constantinescu dă, cu o introducere, întâiul volum dintr'o bună traducere a lui Plaut (*Comediile lui T. Maccius Plautus în românește, după textul latin al lui M. M. Lindsay, Rîm-nicul-Vilcii*, 1931). Numai cine cunoaște greutățile textului va în-țelege cită muncă, pricepere și talent poate cuprinde o asemenea lucrare, a cărei continuare cit mai neîntîrziată e de dorit. În intro-ducere autorul fixează deosebirea între traducerea sa și aceea, din 1912, a răposatului Titu Dinu și a d-lui P. Păltînea. O parte din lucrarea sa proprie a mai apărut (*Aulularia*, întovărășită de un studiu).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*
În *Anuarul Universității din București, 1929-30* (București 1931), pe lîngă partea administrativă, un discurs al d-lui Scarlat Lambrino despre rolul Spaniei în viața romană (13-5), unul al d-lui Ramiro Ortiz despre literatura spaniolă (pp. 15-20), observații ale d-lui N. Iorga despre paralele istorice între regatele spaniole și Statele românești (pp. 20-2), o largă cuvîntare a ministrului Spaniei la Bu-curești, de Cardenas, despre dezvoltarea învățămîntului superior în țara sa (pp. 23-8), lecția de deschidere a lectorului de spaniolă, d. Evaristo Correa Calderon (pp. 28-32). Ca parte adausă, o bi-bliografie a ultimelor publicații ale d-lui N. Iorga (pp. 86-99), un studiu de d. Barbu Theodorescu despre „Rolul tineretului univer-sitar la întemeierea Ligii Culturale“ (pp. 323-8) și o serie de vechi scrisori de studenți (1875 și urm.), de Sp. C. Haret, Grigore To-culescu și C. Costaforu.

*
Un comitet a adunat trei discursuri din 1930 ale d-lui de Saint-Aulaire supt titlul *Nouvelles paroles franco-roumaines* (București 1931).

*
Note duioase despre V. Bogrea le dă d. G. Vilsan în *Societatea de miine*, VII, 1.

N. Iorga.